

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

TIENDE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

ELLEN JØRGENSEN

FORENINGENS SEKRETER

FØRSTE BINDS FØRSTE HEFTE

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1930

UDGIVET FOR FØRSTE HALVAAR 1930

Den danske historiske Forenings Bestyrelse

bestaar af

Professor AAGE FRIIS, Underbibliotekar ved Kgl. Bibliotek
ELLEN JØRGENSEN, Raadstuearkivar AXEL LINVALD, cand.
mag. ERIK MØLLER og Underinspektør ved Nationalmuseet
POUL NØRLUND.

Foreningen har udgivet:

- HISTORISK TIDSSKRIFT. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift.
1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69.
4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række.
1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1—6.
Bd. 1907—1917. 9. Række. 1—7. Bd. 1917—1929. Indholdsfortegnelse
til 1—5. Række. 1889.
- C. MOLBECH: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.
— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51. (Ud-
solgt.)
- J. P. F. KØNIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller over de
nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.
- N. M. PETERSEN: Bidrag til den danske Litteraturs Historie.
I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)
- H. G. GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700.
1861.
- FR. HAMMERICH: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863.
(Udsolgt.)
- O. VAUPEL: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863
—67. (Udsolgt.)
- H. F. RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til
1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.
- JOH. C. H. R. STEENSTRUP: Historieskrivningen i Danmark i det
19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.
- VILH. LORENZEN: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i
16. og 17. Aarhundrede. 1921.

Historisk Tidsskrift udgives med 3 Hefter aarlig. Den danske hi-
storiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om
Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Prof. AAGE FRIIS, Sol-
sortvej 62, Kbh. F.), hos dens Sekretær (Dr. ELLEN JØRGENSEN, Kgl. Biblio-
tek, K), hos dens Kasserer (Raadstuearkivar AXEL LINVALD, Kongens-
vej 24, Kbh. F.), af H. Hagerups Forlag (Fiolstræde 10, K) og hos samt-
lige Boghandlere. Bidrag til Optagelse i Tidsskriftet og Bøger til Anmeldelse
bedes sendte til Dr. ELLEN JØRGENSEN, Kgl. Bibliotek, K. Klager over
Mangler ved Tidsskriftets Tilsendelse samt Anmeldelse om Bopælsfor-
andring bedes sendte til Raadstuearkivar AXEL LINVALD.

Nogle Strejflys over Christian IV.s Tidsalder,

særligt med Hensyn til Kvindernes Stilling.

AF

JOHANNES STEENSTRUP

DEN Forandring, som Lovene af 18. Marts 1925 bragte i Hustruers og i Kvinders almindelige Retsstilling, har været den foreløbige Afslutning paa hele den Ændring af Kvindernes Retsforhold, der skridtvis er foregaaet i de sidste halvfjerdsindstyve Aar, eller som vel allerede var begyndt ved den Ørstedeske Arvelov af 1845. Vort Samfund er helt bleven ført bort fra den Ordning af Kvindernes retslige Stilling, der var udtalt i Christian V.s Danske Lov og som denne Lov i Virkeligheden først havde slaaet fast. Vor nu gældende Ret, som saa stærkt er vejet bort fra den i et Par Hundrede Aar gældende Ordning, er ejendommeligt nok i flere Henseender bleven ført tilbage til, hvad der var Ret i Reformationens Aarhundrede og delvis endnu i det Tidsrum, som jeg her har kaldt Christian IV.s Tidsalder, men som i mange Henseender omfatter ogsaa en følgende Menneskealder, saa at Grænsen snarere maa sættes ved Givelsen af Christian V.s Lov (1683). I Tankerne søger man uvilkaarlig efter, hvad der har været Aarsag til den Forandring, som indtraadte ved Bestemmelserne i Danske Lov. Den efterfølgende Undersøgelse gør et Forsøg paa at finde, hvad der har ladet Udviklingen tage denne Retning. Jeg tror, at jeg derved ogsaa fremdrager nogle almindelige Synspunkter, der maa gøre sig

gældende ved Betragtningen af Christian IV.s Tidsalder, som jeg dog, som allerede udtalt, ikke netop lader ende ved Kongens Død.

I. Borgerne sættes under Opsyn.

Den Periode, jeg her har for Øje, var en Tid, da der levedes under Opsyn. Dette var dog begyndt tidligere, nemlig da Reformationen lagde Tilsynet med Borgernes moralske Vandel ind under den verdslige Myndighed og tillige gav denne langt skarpere Magtmidler end dem, den katolske Kirke og dens Præster havde haft. Regeringen skulde nu ikke blot sørge for Sikkerhed og god Orden i Samfundet, den havde tillige som Pligt at paatale dadelværdig Vandel hos Borgerne, Umaadelighed eller usædeligt Levned, den skulde paase, at ingen forsømte Gudstjenesten eller Nydelsen af Nadveren. I vore Provinslove havde der ikke været sat Straf for løsagtigt Levned, der ikke krænkede andres Ret, ikke for Sværgeren og Banden eller for ved Klædedragt og ydre Optræden at hovmodige sig ud over sin Stand, ikke heller for at øve Trolddom. Gennem Tiderne var Befolkningens Tal tiltaget, Bebyggelsen bleven tættere, Købstæderne var voxet i Antal og i Folkemængde, alle disse Forhold og den stigende Samfærdsel nødvendiggjorde en Række Paabud af ordnende, politimæssig Karakter.

Det voxende Tilsyn kommer saaledes frem deri, at man krævede en betydelig højere Alder af den unge Mand, inden der kunde tillægges ham fuld retslig Handleevne. Man kan i de fleste Lande i Europa iagttage en Bevægelse hen imod at forhøje det Antal Aar, som Ynglingen skulde have tilbagelagt, inden han erklæredes myndig, men i Danmark mærkes en særlig stærk Ængstelse eller Omsorg for de unge.

Hidtil havde indenfor den Skaanske og den Sjællandske Lovs Omraade 15 Aars Alder været nok til at opnaa Myndighed. I Jylland, der var den Landsdel, der i det Hele tidligst viste forsigtigt Hensyn til Omsætningens Tarv, var den unge Mand myndig ved 15 Aars Alder, men først efter det fyldte 18. Aar

kunde han gyldigt afhænde sin Jord eller indgaa Kautionsforpligtelse. Ved Christian IV.s Forordning af 1. Juli 1619 forredes 18 Aars Alder for at Ynglingen skulde kunne raade over sit Bo, medens han dog først, naar han var 25 Aar gammel, kunde afhænde Jord, paatage sig Kautionsforpligtelse eller være Væрге for andre; dog kunde den mindreaarige med Samtykke af sin tidligere Væрге afhænde Jord for at betale Forældres eller egen Gæld eller Udgifter ved Studeringer i Udlandet¹. Saaledes indførtes den Tilstand af Mindreaarighed, som senere fremtræder fuldt udviklet i Danske Lov, og som har været gældende indtil 1922. Der vistes ved dette Lovbud mindre Tillid til de unge end i de fleste andre Lande. I de slesvigske og holstenske Landsdele var 15 Aar eller, mere almindeligt, 18 Aar Aldersgrænse, inden fuld Myndighed indtraadte, i Norge var man fuldraadig ved sit fyldte 20. Aar, i England gjaldt for Bondesøn 15 Aar, for Borgersøn en endnu tidligere Alder, for Riddersøn 21 Aar. I det nordlige Frankrig og Tydskland sædvanlig en lignende lav Alder, i Sverige var man myndig og sin egen Mand som 15 Aar gammel (først 1721 krævedes 21 Aar). Danmark havde ved sin nye Bestemmelse valgt at følge Romerretten og den hos de sydlige romanske Folk gældende Ret med de høje Alderstrin, 18 og 25 Aar. Den, der havde Tilsyn med den unge Mand blev endnu i Christian IV.s Lovgivning kaldt »den tidligere Væрге«, men Danske Lov (3-17-34, 35) indførte den romerske Rets Betegnelse for ham: Curator².

I Købstæderne blev Tilsynet med de unge yderligere udvidet. Her vilde man ikke stole alene paa Forældre og Værger. Ved

¹ Frdg. 1619. (Secher: Forordninger III 585 ff.).

Jeg finder Grund til allerede her at bemærke, at jeg i den følgende Fremstilling ofte vil komme til at betegne som Forordning et Brev, der maaske selv kalder sig Missive, aabent Brev eller lign. Imidlertid er Sprogbrugen vaklende, og jeg vil, uden at misforstaas, kunne lade »Forordning« omfatte alt, hvad der er optaget i V. A. Sechers Udgave i 6 Bind af »Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende«.

² Jfr. dog Erslev: Aktstykker til Rigsraadets og Stændermødernes Historie I 252 (7).

Frdg. 7. April 1619 indførtes Overformyndere, to fine, fornemme Borgere, der var temmelig til Aars og vel ved Formue; de skulde have Tilsyn med alle dem, der ved ung Alder eller paa Grund af Vanvid eller Skødesløshed var under Værgemaal¹. Men foruden at øve denne overordnede Kontrol med Forældre og Værger havde de den Opgave, som de for Statens Husholdning og Styrelse raadende Principer, Merkantilismen, saa stærkt fremdrog, at skulle sørge for at de forskellige Erhverv fik den nødvendige Tilgang af Ungdom. De skulde paase, at Forældre og Værger lod Børnene gaa i Skole, men ogsaa, at de unge sattes til ærlig Tjeneste, Købmandskab og Haandværk, idet Regeringens Maal var, at Næringsvejene kunde »som udi andre, fremmede Kongeriger og Lande« tiltage. Blev saadant forsømt, kunde Overformynderne gribe ind og træffe fornøden Ordning paa Forældres eller Værgers Bekostning. I København var det paalagt de Drengene eller Piger, der som uforsørgede havde nydt Underhold i Børnehuset (Arbejdsanstalten) og dér lært et Haandværk, at forblive i den Næringsvej, de var lærte i, efter at de var kommen til Alder².

For Merkantilismen var Interessen for Byerhvervene særlig fremtrædende; det er derfor ret betegnende, at Overformyndere ikke ansaas for nødvendige paa Landet. Jordbruget formodedes ikke at ville komme paa Afveje. Her var i langt stærkere Grad Opgaver og Driftsmaader kendte, endvidere var i Landsbyerne paa Grund af Fællesskabet Samvirken og Kontrol givet.

Om den omfattende Lovgivervirksomhed, som Regeringen udfoldede, vil der blive talt i det følgende. Her skal kun erindres om, at de varmt religiøse Embedsmænd, som fandtes ved Kongens Side — særlig de to Kanslere Christian Friis til Borreby (1596—1616) og Christian Friis til Kragerup (1616—39) — arbejdede Haand i Haand med Landets Bisper og Theologer. Og Kirken havde saa kraftige Styrere som den sjællandske Superintendent Hans Poulsen Resen (1615—38) og hans Efter-

¹ Frdg. 1619 (Secher: Forordninger III 563 ff.), Frdg. 10. Dec. 1621 art. 7 (III 678), Store Reces 2-3-8 (V 232 ff.).

² Frdg. 2. Nov. 1622 art. 4, 6 (Secher: Forordninger IV 40 ff.).

mand Jesper Brochmand (1639—52). Stor Indflydelse havde ogsaa den berømte Lærde Holger Rosenkrantz, mindre i Kraft af sin Stilling — han var dog Medlem af Rigsraadet fra 1616 til 1627 — end ved den Vægt, hans omfattende Viden, hans Anseelse og hæderfulde Vandel maatte øve. Det skyldes disse Mænd og deres Kreds¹, at den længe paatænkte Forordning »om Kirkens Embede og Myndighed mod ubodfærdige« 27. Marts 1629 blev givet (to Maaneder før Freden i Lübeck blev sluttet). Den skabte nye Tilsynsmænd og paa Omraader, hvor det var vanskeligt at gribe ind.

Forordningen indførte Præstens Medhjælpere. Disse var i Købstæderne 2 til 4, efter Sognets Størrelse, de toges blandt de gudfrygtigste, oprigtigste, ivrigste og bedste Sognemænd, helst Kirkeværger og Fattigforstandere, og de tilforordnedes hertil af Lensmanden, Bispen og Præsten eller i Købstæder af Borgmester og Raad. Paa Landet skulde Kirkeværgerne eller ogsaa to andre Mænd, som Lensmanden beskikkede dertil, have det samme Hverv. Medhjælperne samledes med Præsten mindst 4 Gange om Aaret — paa de samme Tider, da den gejstlige Tamperret holdtes — man skulde raadslaa om, hvad der kunde tjene til Guds Ære og Menighedens Oplysning². Hovedpunktet var at komme Laster til Livs, som var af den Beskaffenhed, at de med sædvanlig Rettergang ikke saa bekvemmelige er at afskaffe eller bevise, saaledes Forsømmelse af Kirkegang eller Altergang, Misbrug af Helligdage, Sværgeren og Banden, ond Forligelse mellem Ægtefolk, Splid mellem Forældre og Børn, idelig³ Drukkenskab og letfærdig Tale, ubillig Fordel i Køb og Salg, ulovlig Aager, Gerrigskab (art. 8).

¹ Rosenkrantz var da ikke Medlem af Rigsraadet, men han havde allerede 1623 foreslaaet Indførelsen af almindelig Kirkedisciplin. Oskar Andersen: H. Rosenkrantz 199. (Erslev: Aktstykker I 366, 384 ff.).

² Frdg. 27. Marts 1629, Store Reces 1643 1. Bog, Kap. 2. (Secher: Forordninger IV 446 ff., V 169 ff.). Danske Lov II 9.

³ Efter Tidens Levevis maatte Tillægsordet til for at bestemme Forsyndelsen. Vi genfinde »idelig Drukkenskab« i Instruxerne for Rektorer og for Kapellaner i Aalborg 1589, 1593, Rektoren i Sæby 1589. (Kirkeh. Smlg. 3. R. VI 746, 751), D. L. 2-9-8.

Det er let at se, paa hvor vanskelig en Bane man var kommen ind ved at skulle dømme om Grænser mellem det moralsk tilstedelige og det forkastelige, til Ex. om ubillig Fordel i Handel forelaa. Desuden var man ved dette Tilsyn udsat for at vildledes af løse Rygter og onde Paasagn.

Det maa indrømmes, at der var paalagt Præsterne og deres Medhjælpere stor Forsigtighed i deres Indgriben. Præsten eller en Medhjælper skulde først i det skjulte broderlig og sagtmodig formane den beskyldte om at rette sin Forseelse eller sin syndige Vandel, men nytter saadan Henvendelse ikke, kaldes han for Præsten, der i Nærværelse af Medhjælperne udtaler en Formaning. Bærer heller ikke dette Frugt, nægtes det ham at gaa til Alters, og han trues med Band. Ved fortsat Ulydighed indtræder Bandlysningen, og han er da lukket ude fra Menigheden, i Kirken maa han sidde paa en særegen Plads. Naar Aar og Dag var gaaet efter Bandlysningen, kunde han stævnes for Landemodet og af dette dømmes til at forlade Riget. Tilbage for ham stod endnu kun en Appel til Rigens Raad (art. 9-17).

Forordningen gjaldt alle Stænder, men enhver vil kunne sige sig selv, hvor vanskelig den vilde være at gennemføre overfor Adelen eller mod de ved Embede og Rigdom mægtige. Dette bekræfter Forordningen selv ved at give særlige Bestemmelser om de Adelige; overfor dem lader den Bisp og Provst optræde, den truer Præsten med Tab af sit Kald, Lensmand og Bispen med en Bøde paa 200 Rigsd., hvis de forsømmer deres Pligt (art. 24).

Men ogsaa overfor de andre Stænder var Kirkens Tugt vanskelig at gennemføre. Man nægtede at underkaste sig Kirkeboden, og Regeringen maa befale, at Provster og Præster skal indsende til Kancelliet Navnene paa de ulydige; disse vilde blive anbragte mindst et Aarstid paa Bremerholm, uden dog derfor at fritages for Kirkeboden¹. Gejstligheden i Ribe Stift andrager om, at der maa gives en Bestemmelse om de adelige, der utilbørlig længe afholde sig fra Sakramentet, og den udtaler

¹ Aabent Brev 31. Dec. 1641 (Secher: Forordninger V 106 ff.), Rørdam: Danske Kirkelove III 290.

Ønsket om, at Tilsynet med Overholdelse af Helligdagsfreden og Paatalen af Sværgeren og Banden maatte gaa over til særlige Fiskaler¹. Lensmændene siges at forsømme Udnævnelsen af Medhjælpere. Sent i Aarhundredet — thi saa stærkt og længe vedblev Regeringen at lade sig lede af Ortodoxien, at Bestemmelsen ret uforandret gik over i Danske Lov² — fortæller den nidkære og djærve Præst paa Møen Morten Reenberg, at han fik de værste Bønder udnævnt til Medhjælpere, hvad der virkede til, at mange blev skikkelige, fordi de ikke vilde irettesættes af dem, som de ansaa for at være værre end de selv var³.

Ogsaa den foran nævnte, i Købstæderne dannede Stilling som Overformyndere var lidet tiltalende. Overformynderne skulde affatte Fortegnelser over alle Børn under 14—15 Aars Alder og forsyne disse Lister med Paategning om, hvad Brøst der kunde være hos Forældre, Værger og Børn; Listerne skulde dog ikke kunne benyttes af uvedkommende, men være til Vejledning for kommende Eftermænd i Stillingen. I mangen Husstand kunde et saadant Tilsyn gøre Nytte, men der var ogsaa givet Lejlighed til megen utidig Indblanding. Stillingen som Overformynder synes lidet eftertragtet, skønt der var tilstaaet den forskellige Begunstigelser⁴. Under Kong Frederik IV træffer man idelige Vægninger ved at overtage den⁵.

Fra Øvrighedens Side var saaledes Tilsynet med Borgerne paa mange Maader stærkt vokset⁶. Det er da ogsaa værdt at iagttage, i hvilken Grad det tidligere Tilsyn fra Slægtens Side med dens enkelte Medlemmer og dens Ansvar for deres Handlinger var mindsket.

¹ V. A. Secher og Chr. Støchel: Forarbejderne til Kong Christian V.s Danske Lov I 19 (31) 22 (24).

² Om Bandsættelse fra endnu senere Tid, se Kirkeh. Smlg. 3. R. VI 253 ff.

³ Kirkeh. Smlg. 3. R. III 502.

⁴ O. Nielsen: Kbhvn.s Historie V 404 (Overformynderne fritages 1685 for Indkvartering »for deres store Besværlighed«).

⁵ O. Nielsen l. c. VI 445—49.

⁶ For nylig har her i Tidsskriftet (9. Række V 1 ff.) Professor Eli Heckscher i en indholdsrig og oplysende Afhandling om »Merkantilismen som

Tidligere havde en Manddrabers Frænder været pligtige til sammen med ham at udrede den Mandebod, som han skulde betale; nu hvilede Pligten alene paa ham, og den ydede Bod fordeltes ikke mellem den dræbtes Slægt, men tilkom alene den næste Arving. Kun hvor Manddraberen undveg eller nægtede at betale, maatte Slægten udrede en Del af Mandeboden¹.

Syslerne, der fra ældgammel Tid havde haft en særlig Tilknytning til Slægterne², var i det 16. Aarh. blevne rent administrative Kredse af forsvindende Betydning. Paa Sysseltingene havde Afhændelser eller andre Retshandler om Ejendomme været foretagne, Vidnesbyrd om deres Grænser eller lignende været givne, men Sysseltingene var stille sunket i Jorden; noget saadant Ting nævnes næppe efter Kong Hans's Dage. Der var tidligere en Formodning om, at Slægten boede indenfor Syslet, og i Følge Jydske Lov skulde de Mededsmænd, der i visse Sager aflagde Ed som »Kønsnævn«, tages af Slægtninge, bosatte indenfor Syslet. Da dette ikke længer var muligt, havde jydske Bønder opsøgt Slægtninge i fjerne Landsdele, skønt disse manglede ethvert Kendskab til den omtvistede Sag, hvorfor Regeringen bød, at alene Bopælen, ikke Slægtskab, skulde være afgørende og at de medsværgende skulde være bosatte i Herredet³.

Samfundsopfattelse« paavist, hvorledes hint Princip for Styrelse i sin inderste Grund sigtede mod at udvikle større Frihed i Samfundslivet. Det kunde da synes, at de Forhold, hvorfor jeg ovenfor har redegjort, pege i en helt modsat Retning, idet en tidligere Handlefrihed er bleven begrænset og Kontrol og Tilsyn møder Borgerne overalt. Nu maa det imidlertid erindres, at merkantilistisk Økonomi først ret kommer frem i den senere Halvdel af Christian IV.s Regering — Ophævelsen af Lavene 1613 var vel et Skridt hen mod en friere Ordning af Næringsvejene, men 12 Aar senere maatte den gamle Tilstand indføres paany. Det Princip, som staar bagved Merkantilismen, nemlig at Staten skal være den ordnende og vejledende, der sætter de enkelte Stænder og Klasser i Samfundet deres Opgaver, kan ikke undgaa at faa overfor Enkeltmand Karakter af Grænse for hans frie Bane, selv om der aabnes Muligheder for ham for at kunne medvirke i store og internationale Foretagender under en friere Form.

¹ Christian II.s geistl. Lov art. 62, Reces 1537 art. 7 (Rosenvinge: Love IV 33, 176). Stemann: Retsh. 656. Matzen: Retsh., Strafferet 97 ff.

² Kong Valdemars Jordebog, Broderlisten. Thord Degn art. 38.

³ Lille Reces 31. Marts 1615. (Secher: Forordninger III 449 (42)). Sylow: Den materielle Bevisteoris Udviklingshistorie 110. Matzen: Retsh., Proces 54—56.

Den Udvikling, som Reglerne om Lovbydelse undergik, har endvidere Krav paa Opmærksomhed, den viser os tillige Købstædernes Interesse for at fremme eller sikre Realkrediten, medens Adelen ret ensidig skyder sin Stilling som Stand i Forgrunden. I Følge den ældre Ret kunde arvet Jord ikke sælges, forinden den paa tre Ting var lovbudt til Medlemmer af Slægten, og denne Lovbydelse havde ogsaa Betydning ved at give Offentligheden Kundskab om en forestaaende Forandring i Besiddelsesforhold, hvad der kunde være baade de Private og Staten til Nytte. Ved en Rettertingsdom 1554 blev det fastslaaet, at Købstadjord er Løsøre og kan sælges uden Lovbydelse¹, en Regel, der i næsten den samme Form indgik i Danske Lov. Den havde sin Grund i, at en Bys Borgere jævnlig var indflyttede fra Landet og løsrevne fra den gamle Slægtforbindelse; desuden maatte der sørges for, at ikke Fremmede, men kun Byens skattepligtige Borgere ejede Grund indenfor dens Grænser og Volde. Paa Christian III.s Tid skaffede Adelen sig ogsaa Fritagelse for denne Pligt: skal hver Adelsmand mue sit Gods baade sælge og skjøde med sit Brev og Segl og gode Mænds Vidnesbyrd enddog det ikke bliver lagboden, dog at det sælges til frit Folk og til ingen anden². Uagtet denne Fritagelse for at lovbyde her mere er underforstaaet end givet, erkendtes det i Praxis, at Adelen ikke var pligtig til at lovbyde.

Ikke desto mindre var denne Lovregel ubetimelig og egentlig fornærmende. Man var i Købstæderne fri for at lovbyde, men Skødet skulde udstedes paa Tinge eller læses her³. Derimod tillodes det de Adelige at overdrage deres Ejendom alene ved et Brev, naar det blot bar Segl og havde adelige Vidner. Den Vitterlighed, der laa i Lovbydelse paa Tinge og som kunde tjene til Vejledning for mange andre end Slægten, var strøget,

¹ Krag og Stephanius: Christian III. Suppl. 232 ff. Rosenvinge: Domme III 142. Danske Lov 5-3-4.

² Reces 1547 art. 30, Reces 1558 art. 49. Rosenvinge: Love IV 231, 276. (Secher: Forordninger I 36).

³ Aabent Brev 29. Juni 1553; Missive 22. Aug. 1580 (Secher: Forordninger II 169).

og saadant Salg kunde føre til Misbrug. Først ved Forordg. 26. Aug. 1622 paalagdes det Adelen at lade det udstedte Skøde læse paa det nærmeste eller andet Landsting¹. Man kan vanskeligt se andet Motiv for hin Bestemmelse end, at Adelen ønskede sig ogsaa dette Prærogativ og at den i det Hele ansaa sig for god til at deltage i Retslivet paa Tinge².

Vi ser Adelen forsvare sin Frihed for at lovbyde Jord med, at den som Stand allerede var begrænset i at finde Købere, efter at det var fastslaaet, at kun frit Folk kunde erhverve adelig Jord. Endvidere paastod den, at de talrige Mageskifter med Kongerne havde forandret den største Del af den arvede Jord til Købegods³, endelig havde Tidens stærke Stræben efter at danne store, samlede Godser gjort Køb og Salg af Jord vanskeligere end da Godserne ogsaa havde Strøgods⁴. Fra borgerlig Side hævdes, at denne Forret giver Anledning til Underslæb og Tab for Kreditorer, desuden vilde det være heldigt, at man i Tide fik at vide, hvem der ønskede at sælge sin Ejendom, hvorved man vilde forekomme mange Ulejligheder som sig nu til- drage. Da denne Forret ikke var nævnt i Adelens nye Privilegier af 24. Juni 1661, haabede Borgerstanden, at den nu maatte være ophørt, men i Danske Lov er der kun paalagt Selvejer- bønder Forpligtelse til at lovbyde⁵.

¹ Frdg. 26. Aug. 1622 (Secher: Forordninger IV 29 ff.).

² Saadant synes ogsaa at aande ud af de adelige Medlemmers Udtalelse i Lovkommissionen 1661, de gør Indsigelse imod, at adeligt Jordegods ikke skal kunne sælges ved Ejermændens eget Brev og Segl, men skal »til Herredstinget lovbydes og siden i lige Maade til Tinget sælges og skødes lige ved andet Selvejer-Bondegods« (Secher og Støchel: Forarbejder I 9).

³ Selv om Mageskifterne ikke udtrykkeligt nævnes, maa der være sigtet til dem ved denne Udtalelse. — Ved Mageskifte skulde i Følge Andreas Sunesøn III 2 Lovbydelse ikke finde Sted. Man skulde dog synes, at den ved Mageskiftet erhvervede Jord maatte overtage den tidligere Pligt overfor Slægten. I Slesvig blev Lovbydelse bevaret langt længere frem i Tiden end i Kongeriget, og der kan man finde Pligten overført til det ved Mageskiftet modtagne (Stemann: Geschichte des Rechts II 257 ff. Stemann: Recht u. Gerichtsverfassung 38). I Danmark maatte iøvrigt det ved Mageskifte erhvervede Gods i et af de næste Slægtled blive Arvejord.

⁴ Secher og Støchel: Forarbejder I 53, 87 ff., II 121.

⁵ Secher og Støchel: Forarbejder I 52 ff., 88.

Underligt er det, med hvor forskelligt et Syn Regeringen i øen her omhandlede Henseende ser paa den øverste Stand i Modsætning til den øvrige Del af Samfundet. Overfor Adelen glemmer den ikke at fastholde Slægtens Betydning, idet Slægten skal varetage Standens Ære. Lod en adelig Pige eller Frue sig forføre, var hendes Værge forpligtet til at lade hende sætte i Fængsel for Livstid og tage hendes Gods i Besiddelse; undlod han det, skulde Slægten, eventuelt Lensmanden gribe ind¹. En adelig Kvinde, som sin adelig Stand og Herkomst saa vidt forgietter og forringer, at hun en borgerlig ægter, er det forbudt at føre adeligt Navn og Vaaben; enhver af Slægten kan tiltale hende derfor, og »saa tidt det sker« afkræve hende 50 Rigsdaler².

II. Lovgivningen og Lovenes Overholdelse.

Det var et springende Væld af Forordninger, der udgik fra Landets øverste Styrelse; man kan maaske regne med 30 om Aaret i Christian IV.s 60aarige Regeringstid. Samtidig var Cancelliet utrættelig virksomt i at vejlede i mere specielle Tilfælde, afgøre Enkeltspørgsmaal, retlede Embedsmænd og raadspørge dem om Tilstande. Der synes fra Centralstyrelsen at være virket ret utrætteligt³, og det er da ogsaa vist, at meget blev sat i Værk paa Handelens og Industriens Omraade, ligesom at mange gode Reformere fandt Sted indenfor Rettergangen og i det Hele

¹ Kalundborgske Reces 1576 art. 12 (Secher: Forordninger II 40).

² Frdg. 29. Sept. 1641 art. 1, Store Reces 2-2-1 (50 slette Daler) (Secher: Forordninger V 103, 218). Erslev: Aktstykker II 586.

³ Det var aabenbart Christian IV.s energiske Natur imod, at nogen arbejdsdygtig stod med ledige Hænder, og hans Regeringstid er betegnet ved de talrige Ordre om at indfange Landstrygere og andre arbejdsløse og sende dem til København, hvor han vil beskæftige dem paa Bremerholm, eller ved Befæstning af Byen (1607), ved Bygning af Københavns Slot (1597, 1602, 1607), ved Bygning af Frederiksborg Slot (1613). Eller han vil anvende dem ved Befæstning af Korseskær i Bleking (1599), Halmstad (1599), Malmø (1599, 1606). Snart skal de sendes fra hele Riget, snart fra en enkelt Landsdel, ofte kræves føre og stærke Karle, men ogsaa Dreng og Piger kunne udskrives til Oplæring i industrielt Arbejde.

i Retslivet. Her skulle vi nærmere have Lovgivningens almindelige Karakter for Øje og har da Grund til at bemærke, hvor ofte de givne Regler var foranlediget ved indtrufne Tilfælde — der findes vist over 500 Forordninger, der begynder med Ordet: Eftersom (Eftersom vi har bragt i Erfaring . . ., Eftersom det er forefaldet . . .) — hvad der jo let maa bevirke, at Lovgivningen faar en spredt, kasuistisk Karakter¹. Endvidere ansaa Regeringen det stadigt for nødvendigt at forklare og forsvare sin Handlemaade, og Motiveringen kan ikke sjælden blive saa omfattende, at den overgaar selve Lovbudet to eller tre Gange i Størrelse².

Bedømte fra et stilistisk, litterært Standpunkt vise disse Forordninger afgjort et Tilbageskridt fra de gamle Provinsloves klare, korte og skarpe Stil, ligesom de ogsaa danne en Modsætning til den jævne, knappe og indlysende Tale i Christian V.s Danske Lov. Et enkelt Exempel vil bedst tydeliggøre dette. Forordningen om Mindreaarighed af 1. Juli 1619 fortæller i sin Indledning om de Erfaringer, der har foranlediget Regeringen til at give Bestemmelserne. Som »christen Øvrighed« — hvad der er et staaende Udtryk i Forordningerne — maatte den hindre »vores Undersaatters Skade og Fordærv«, derfor lader den Forordningen »udgaa, paabyde og befale«. Bredt, med mange Dobbeltudtryk og ikke altid klart lyder Forordningens Bud, saaledes naar der i art. 2 staar »Gods«, hvad Regeringen senere maa fortolke som alene angaaende Jordegods, der er arvet (Frdg. 23. April 1632 art. 10). Motiveringen i Indledningen bliver fortsat i art. 5: Regeringen »kunde lettelig eragte«, at der vilde findes Kreditorer som hægtede sig³ paa de »unge og uvit-

¹ Et Udslag deraf er ogsaa Lovbudenes sammenstykkede Karakter (saaledes Store Reces). Den ret korte Frdg. 8. Juni 1639 omhandler 6 Emner: Guldmont, Appelfrist, Arvekøb, Øxnehandel, Skvatmøller, Bønders Restance (Secher: Forordninger V 36 ff.).

² Til Exempel Frdg. 22. Okt. 1604, Frdg. 1. Juli 1619 (III 175, 587).

³ Forordningens Ord lyde i V. A. Sechers Udgave III 586: som saadanne unge mennisker ville an[f]jøre [Variant: ansnøere], sig ud i giæld och hechtebrefvenne . . . med exceptionibus skulle ville behjelpe. Den foretagne Rettelse til »anfore« er sikkert ikke rigtig, og Kommaet maa flyttes.

tige Mennesker« og fik dem til at give Forskrivningen fra sig »med exceptionibus« — altsaa hvorved de fraskrive sig Retten til at paaberaabe sig deres Mindreaarighed — men »ingen er mægtig Landsloven efter sin egen Tykke med Forskrivninger og Exceptionibus imod vores endelige Intent og Mening at afskaffe«, synderlig da Budet er sket for det gemene Bedste. Det er derfor »vores Villie, Mening og Forordning«, at saadanne Exceptiones ikke skal i nogen »Proces eller Rettergang« anses for kraftige.

Saaledes vil man ogsaa i disse Aktstykker mærke Tidsalderens Tilbøjelighed til den lange og brede Udtalelse, dens ringe Sans for myndig Korthed, uagtet Regeringen netop ofte har ivret mod udspundne Prædikener, alt for lange Ligtaler, »vidtløftige og kedsommelige« Domsakter¹.

Allerede Christian IV har haft Følelsen af, at denne Lovgivervirksomhed var for overvældende og havde for spredt en Karakter. Det fortælles, at han en Morgen, da Christian Friis d. y. som sædvanlig kom op paa Slottet, skal skæmtende have rettet det Spørgsmaal til ham, om hvilken Forordning han havde drømt i Nat. Kansleren forstod Vinket og skal have glædet Kongen med at svare, at han havde haft Planer om at samle den hele Række af Forordninger sammen til en Enhed. Friis tog ogsaa fat derpaa, men han naaede ikke til Ende dermed før sin Død². Først 1643 kunde den saakaldte Store Reces udkomme. Men derved standsedes ikke Strømmen af Forordninger, og heller ikke Kongeskiftet bragte en Forandring. Regeringen maatte 1651 udtale, at alle de alvorlige og bedst betænkte Forordninger, som fast udi hundred Aar var blevne paabudt til Bedste for den adelige Stand og for at sætte Grænse for dens Ødselhed havde været uden Frugt, »saa man vel maatte kædes ved udi saa Maade at bære Omsorg« for denne Stand. Alligevel

»Anøre sig« er en dansk Gengivelse af det tyske anöhren, sætte et Øre paa: hægte sig paa, tage under Armen. Grimm: Deutsches Wörterbuch. Sander, Deutsches Wörterbuch.

¹ 13. Febr. 1593 (II 627 f.), 11. Marts 1624 (IV 150).

² Suhm: Nye Samlinger I 9 ff.

giver Regeringen en ny detailleret Forordning paa 24 Artikler om dette Emne¹.

Først Enevældens Indførelse bragte en karakteristisk Forandring, uagtet den nye Ordning af Statens Styrelse maatte kræve adskillige Lovbud. I Sammenligning med Christian IV.s Tidsalder er Forordningernes Tal dalet ned til at blive en Halvdel eller en Trediedel af det tidligere. Man ønskede ikke at lovgive efter at der var bleven nedsat — siden Januar 1661 — Kommission efter Kommission for at udarbejde en almindelig Lovbog for hele Riget. De Forordninger, der udkomme, angaa Landets Administration, Hærvæsen, Skatter og Afgifter; den nylig indrettede Højesteret krævede ogsaa flere Forordninger. Man vil endvidere lægge Mærke til, hvorledes de tidligere saa lange Indledninger er svundne ind; Motiverne siges i al Korthed, og Befalinger træder stærkt frem.

En saa omfattende og omstændelig Lovgivning som den, der i Christian IV.s Tidsalder er rettet mod Luxus, kan jo ikke andet end føre til Smaalighed, til Ex. naar Regeringen overfor Adelen maa tilbagekalde et tidligere Forbud mod at anvende Sølv- og Guldsnore, idet de have vist sig mere holdbare end Silkesnore². Standhaftighed kan man heller ikke berømme Regeringen for, naar den til Ex. for at standse Borgerskabet i dets »til egen Fordærvelse og Skade« urimelige Udgifter ved Bryllupper og Begravelser sætter en Bøde paa 200 Rdl. for Overtrædelse af dette Bud, men ikke desto mindre senere tillader, at de, som til egen Skade »udi saadan Overflødighed Lyst og Ære søger«, kan ved Bryllupper bortse fra Forbudet imod at de betale, foruden Bøden paa 200 Rdl., endnu 100 Rdl. til Regeringen³.

Ogsaa de Bud, som Kirketugten havde bragt med sig, blev gennemførte paa Maader, der nærmede sig til det barokke. Herhen maa regnes Bestemmelsen om at lade Mænd med lange Kæppe under Gudstjenesten gaa om i Kirken for at vække de

¹ Frdg. 24. Sept. 1651 (VI 68 ff.).

² Frdg. 20. Mai 1622 (IV 14).

³ Frdg. 1. Mai 1624 art. 37 (IV 163), Frdg. 3. Juli 1640 art. 1 (V 60).

sovende¹, eller et Bud om at Kvinder i Vestjylland ikke maatte møde i Kirke med Kyse over Hovedet, idet det erfarede, at de dermed skjulte deres Slummer². De Halsjern og Gabestokke, som rundt om i Købstæderne blev befalet anbragte, for at Bandende og andre Syndere kunde strax indsættes i dem, var et ydre Tegn paa Tidens Retning³.

En Følge af det gennemførte Statstilsyn havde været, at Antallet af Landets Embedsmænd vel nok i Tidsrummet siden Grevefejden var voxet til det dobbelte. Det var stadig bleven paalagt hele denne verdslige og gejstlige Øvrighed ikke blot at paase, at de Bud bleve efterkomne, der hørte ind under deres særlige Omraade, men tillige at have Øje med, at man adlød de mange Befalinger, der sigtede mod at fremme Moral, god Orden og Sparsommelighed. Endvidere regnede Regeringen uden Sky med privat Angiveri endog i saadanne Tilfælde, hvor Angiveren ikke blot fik den lovede Angiverpris, men skaffede sig en Pengefordel paa anden Mands Bekostning⁴.

III. Kvindens Rettigheder formindskes.

Vi skal nu betragte, hvordan den Kvinder tildelte Ret blev beskaaret, og hvad Formaalet var med de nye Retsregler.

¹ Frdg. 19. Juni 1645 (V 468). Kirkeh. Saml. 2. R. I 232.

² Frederik III tilskriver 1668 Varde om den Uskikkelighed, at Kvinder komme til Kirke med Kaabe eller Skørt paa Hovedet og sætte sig tryggelig derunder til at sove (Kirkeh. Saml. 2. R. IV 458). 1645 befales det, at i alle Kirker Kvindfolkene skal sidde overende, naar der synges, og deltage i Sangen (Rørdam: Danske Kirkelove III 317 ff.).

³ Frdg. 27. Marts 1629 art. 28 (IV 463), Store Reces 1-1-31 (V 166). Kinch: Ribe II 574. O. Nielsen: Københavns Diplom. I 590, II 145.

⁴ Frdg. 24. Sept. 1651 om Overflødighed hos Adelen (VI 72): »det staar enhver frit for det at angive og sin Betaling derfor af Lensmanden at fordre« (100 Rdl.). Hvis et Laan stiftes med Aagerrente, forbrødes Halvdelen af Kapitalen til den, der angiver det, Halvdelen til Kongen (se nedenfor S. 21). Den, der angiver et Dokument, der mangler det befalede Stempel, faar, hvis Forsømmelsen medfører Konfiskation, en Trediedel af det konfiskerede, selv om han var delagtig i Førseelsen. Frdg. 18., 19. Jan. 1661 (Carl Christiansen: Dansk Statshusholdnings Historie I 430).

Man faar uvilkaarligt et Smil paa Læben ved Tanken om, hvilket Gny det i vore Dage vilde forvolde, hvis en Lov pludselig fastslog, at Kvinder i Arv kun kunde kræve halv saa stor en Lod som den, en Mand, der var lige saa nær beslægtet med den afdøde, kunde tage. Paa Christian III.s Tid skete en saadan Forandring, og den foregik saa at sige lydløst. Man kan næsten med Vanskelighed paavise den Lov, som gennemførte Reglen, der maa have været anset som nødvendig for Statens Tarv og som tjenende til sand Gavn for Befolkningen.

Det var dog kun i den østlige Halvdel af Riget, at noget nyt fremtraadte. Indenfor Jydske Lovs Omraade havde man fra ældre Tid stillet Kvinderne mindre gunstigt. I alle Tilfælde af Arvegang var der kun tillagt dem halv Lod overfor en lige saa nær beslægtet Mand. Nu skulde denne Regel blive Rigets almindelige Lov. I det østlige Danmark udslettede man den Forskel, der hidtil havde bestaaet mellem Arvefald efter de allernærmest beslægtede (Fremarv) og Arv efter andre Slægtninge (Gangarv)¹; indenfor den første, snævre Kreds havde Kvinden taget halv Lod overfor Mand², hvad der nu skulde gælde i alle Tilfælde af Arv.

Den nye Retsregel var udtalt i den københavnske Reces 1547 art. 24, der bestemte, at adelige Sædegaarde skulde blive paa Sværdsiden og hos Brødrene; disse skulde gøre Søstre og Svogrene Fyldest med andet Jordegods og Penge; overalt hvor Mand og Kvinde stod lige nær, tog Mand to Parter, Kvinde den tredie. Reglen gentoges i den Koldingske Reces 1558 art. 39³.

Imidlertid har begge disse Artikler til Overskrift: Om Sædegaarde (1558 endvidere: blandt Adelen). Der staar til Slutning, at Reglen om halv Lod til Søsteren skal gælde »alle andre Arve«, hvor Mand og Kvinde er lige nær — altsaa til Ex. hvor Fætter arver sammen med Kusine — og der er intet, som henviser

¹ Matzen: Retshistorie, Arveret 110, hvormed dog maa sammenholdes Schlyters Glossar til Skaanske Lov: Framarvæ, Ganguarf.

² Jydske Lov I 4, 5, Skaanske Lov I 6, 8, 22, Eriks Sj. L. I 16, 17. Vald. Sj. L. I 1.

³ Rosenvinge: Love IV 228, 272.

denne Artikel til at omfatte Borgerne i Almindelighed, for hvem et Fortrin for Sværdsiden hidtil havde været ukendt. Desuden angaar den forudgaaende art. 23 og den efterfølgende art. 25 udelukkende Adelen. Man maatte vel ogsaa undres over, at en Nyordning af saa indgribende Art og gældende alle Stænder skulde være udtalt i en Tillægssætning til en Bestemmelse om Arv af adelige Sædegaarde.

Ikke desmindre lød en Dom af Rettertinget 1554 anderledes. I denne Sag blev det af en Part paastaaet, at en Arv, der i Sjælland var faldet imellem Adelige efter en Søstersøn, maatte deles saaledes, at Mand og Kvinde tog lige Lod¹. Rettertinget udtalte, at Recessen af 1547 var udstedt med Bevilling og Samtykke af Rigsraad, Adel, Borgere og Bønder og strækker sig over hele Riget; i Henhold til denne maa Broder tage to Parter, Søster den tredie Part udi fornævnte Arv og i alle andre Arve, som herefter falder baade udi Sjælland, Skaane, Jylland eller hvor den udi vort Rige Danmark findes². Rettertinget er her kommen til at optræde som Lovgiver. Maaske sad de samme Faktorer, der her dømte, inde med den lovgivende Magt, men korrekt kan denne Fremgangsmaade ikke kaldes. Og selv om Angivelsen i Dommen er rigtig, om at de andre Stænder havde givet deres Samtykke til, at Recessen udstedtes, er dermed intetsomhelst afgjort om, hvilke Stænder og hvilke Arveforhold art. 24 angaar.

Den omtalte Forandring i Arveretten bør ses i Sammenhæng med et i hin Tids Lovgivning udtalt Princip.

Medens vi i vor Tid paa flere Maader begunstige Udstykning af Jord, Kløvning af Ejendomme og stræbe efter Oprettelse af mindre Jordbrug, var i hine Tider en modsat Opfattelse netop raadende. De større Jordbrug formodedes at give det rigeste Udbytte, en Udstykning vilde man i hvert Fald ikke be-

¹ Parten paaberaabte sig, at sjællandsk Ret maatte anvendes, da Jydske Lovs Fortale indskærper, at i hver Provins skal dens egen Ret anvendes.

² Rosenvinge: Domme I 236 ff. Denne Dom blev paaberaabt 1595, Secher: Rettertingsdomme 28 ff.

gunstige¹, fordi Landets Administration vilde vanskeliggøres derved, Paaligningen af de offentlige Byrder blev besværlig, Skatter maatte omlægges, hvorhos Følgen af alle disse Ændringer vilde være, at Antallet af Embedsmænd maatte betydelig forøges.

Principet om Udelelighed var — som allerede nævnt — fastslaaet for Sædegaarde ved Recessen af 1547. Det er første Gang, at Betegnelsen Sædegaard forekommer; den skulde med det omliggende Gods ved en Faders Død blive hos Sønnerne, der skulde gøre Søstrene Fyldest i andet Jordegods og Penge².

For Sædegaarde fastslaaes saaledes en Fortrinsret for Sværd-siden, ikke derimod en Majoratsret, Brødre kunne besidde Sædegaard i Fællesskab. Saadant tillodes derimod ikke Bønder overfor Selvejrgaarde.

I Overensstemmelse med en allerede bestaaende Praxis blev det ved Odense-Recessen af 1539 art. 11 fastsat, at kun en enkelt Arving kunde overtage Gaardens hele Eje, hvoraf han skulde svare de andre Arvinger Afgift (Skæppeskyld)³. Hvem af Arvingerne der havde Fortrinsret til at overtage Gaarden, var ikke afgjort, men saavel af Medarvinger som af Øvrigheden blev der lagt Vægt paa Duelighed⁴. Disse Regler udtale saaledes

¹ Rettertingsdom 1539 udtaler: Bøndergods maa ikke splittes ad. Rosenvinge II 86.

² Reces 1558 art. 39 har her den forstyrrende Tilføjelse: (Fyldest) for Bygningerne. Tanken maa have været, foruden »Gods« og »Jordegods« at bringe ogsaa Bygningerne i Erindring. Paa Hovedgaarde vurderedes senere Bygningerne særlig. Arent Berntsen: Fructbar Herlighed II 368. Smlgn. en Udtalelse i en Rettertingsdom 1595: hvad den Bygning belanged paa Hovedgaarden, var de overbødig at gøre Fyldest for, naar det af gode Mænd blev sat og taxeret. Secher: Rettertingsdomme 30, Matzen: Rets-historie, Arveret 116.

³ Rosenvinge: Love IV 195.

⁴ Nogle Domme give den, som har størst Lod i Gaarden, Fortrinsret (Rosenvinge: Domme I 212 (1553), 255 (1558), II 86 (1539), men da denne Ordning kunde være uheldig baade for Medarvinger og Regering, godkender en Dom, at Lensmanden har ladet 12 Ejere afgøre Spørgsmaalet (Rosenvinge I 212 (1553)). Dette kan siges at være i Overensstemmelse med et Kongebrev af 29. Juni 1532, at den som dueligst er, skal besidde Gaarden

kun Forbud mod Kløvning af Bondegaarde, og til dem slutter sig mange Regler om, at Gaarde ikke maa formindskes ved Frasalg af Jord¹. De nærme sig kun Majoratstanken ved at kræve Gaardens Udelelighed, men ikke ved at tillægge den ældste nogen Forret, ikke heller give de Sværdsiden en saadan; men det er klart, at naar samtidig i Kraft af den ny Lov Broder faar dobbelt Lod mod Søster, vil det være ham lettere at opnaa Besiddelsen.

Principet om Udelelighed og Forbudet mod Udstykning kom ogsaa til at indvirke paa Købstædernes Omraade. Her var ikke Hensynet til en nyttigere Drift det afgørende, men Lettelser af den offentlige Administration, Paaligningen af Skatter og Fordelingen af de offentlige Byrder. For Kolding By bliver det befaleet, at Huse og Gaarde ikke maatte skiftes; ved Arvegang skulde den, som bedst var formuende, udkøbe de andre Part-havere, uden at disse fik Lov til at have en Lod staaende som Prioritet i Ejendommen. Hvis ingen Arving var i Stand dertil, maatte Gaarden sælges. Regeringen vilde ikke have, at Kamre og Logementer forfaldt; Byen vilde komme til at mangle Boliger for Indflyttere, Kongen og Lensmanden paa Koldinghus vilde savne Værelser at anvise Gennemrejsende og Boliger for Indkvartering². Lignende Regler gjaldt for flere andre Byer³.

Tanken om at oprette Majorater har vel nok beskæftiget Dele af Adelstanden⁴, men derom har vi dog kun et enkelt Vidnesbyrd. Det lykkedes Kansler Johan Friis at faa et af ham udstedt Skøde paa Hesselagergaard og Gods, der oprettedes som

(Frederik I.s Registranter 319), smlgn. en Landstingsdom af 1574 om at den, som efter Lensmandens Tykke dueligst er, kan besidde Gaarden (Danske Samlinger 2. R. II 46). Matzen: Retshistorie, Arveret 118.

¹ Aabent Brev 23. Juni 1592: Jordegne Bønder paa Bornholm maa ikke bortsælge af deres Jord, ikke fra Gaarden forpagte Jorder bort (Secher: Forordninger II 612).

² 21. Marts 1589 (Secher II 529). Kanc. Brevbøger 1591, 525.

³ Randers, Kanc. Brevb. 1553, 137. Assens, Kanc. Brevb. 1553, 236. 1589, 132.

⁴ Om Ulfeldts og hans Svogres Tanker om Oprettelse af en Grevestand se Birket Smith: Leonora Christina Ulfeldt I 119.

Stamhus, stadfæstet af Christian III og Rigsraadet (1548). Efter Kanslerens Død bragte imidlertid en Svigersøn ved Stævning mod Arvingen Sagen frem for Frederik II og Rigsraadet, og disse dømte, at Stadfæstelsen var opnaaet ved vrang Undervisning, og at Skødet stred mod Landets Love (1572)¹.

Først da den nye Adel af Grever og Friherrer opstod (1671), kom Tanken til Udførelse. Foruden at Arvereglerne i Privilegierne for denne Stand lod Mand gaa foran Kvinde, rykkede Mandslinien frem foran Kvindeliniien. En Arveladers Broder gik derfor foran hans Datter, naar ingen Søn fandtes, en Sønnedatter af Arveladeren foran dennes Datter.

IV. De store Forandringer i Omsætningslivet og i Formuegenstandene.

Det vil nu være paa Tide at betragte, i hvilken Grad der var sket Ændringer i den ydre Verden omkring Kvinden, fordi Samfundslivets økonomiske og retslige Grundlag i mange Henseender havde faaet en forskellig Karakter, der nødvendig maatte indvirke paa Kvindernes Stilling.

Den kanoniske Ret havde holdt sig til Biblens formentlige Forbud mod at tage Renter af udlaante Penge, men dens lærde Teologer maatte se Omsætningslivets stadige Brydninger mod denne Lære; de grublede ihærdigt, men kunde vanskeligt finde en Begrundelse for at Penge, som man havde afhændet, kunde avle Penge. Reformatorerne indsaa, at Gennemførelsen af et almindeligt Forbud mod at tage Renter var umulig, men de erkendte ydmygt, at Verden var og blev ufuldkommen. De danske Recesser udtalte udtrykkeligt, at den jordiske Husholdning ikke stemte med Vor Herres. »Enddog det ikke er sømmeligt og er mod Guds Bud . . . og den Handel dog ikke vel med alle kan aflægges«, maa Christian III give en begrænset Tilladelse, efter at have beraadslaget med Rigets Raad og nogle højlærde. Den højeste Rente, som kan tages, skal være 5 af 100

¹ Rosenvinge: Domme III 161 ff. C. T. Engelstoft: Det første Forsøg paa at oprette et Stamhus i Danmark (Saml. til Fyens Historie III 117 ff.).

Daler; hvis nogen tager herud over, forbrydes Halvdelen af Kapitalen til Kongen, Halvdelen til den, der paaklager¹. Man havde altsaa fulgt en Vej som den, Zwingli havde givet Begrundelse for, nemlig kun at vende sig mod den ublu Rente².

Sin kristne Daab fik dog Renten (indtil 5 p.c.) først ved Forordning af 23. April 1632. Den tillader nemlig i Gældsbreve med Underpant at betinge sig indtil 6 p.c., »om den, som Pengene udfaar, ikke vil nøjes med den kristelige og billige Rente som Recessen tilsteder af hvert Hundred«³. Men det var sandelig ogsaa paa Tide, efter at det allerede i halvhundrede Aar havde været paalagt Menighederne at udsætte Kirkernes Kapital paa Rente.

1581 vedtog Sognemændene i Aalborg, at hvilke Penge Kirken har fri, skal herefter aarlig forrentes med 5 Daler af 100, enten den, som Pengene pligtig er, eller hvilken anden, som Sognemændene vil dem unde⁴. Dette synes at være en almindelig Regel⁵. Ved Frdg. 31. Marts 1615 art. 41 var det befalet, at Lensmænd og Provster, til hvem Kirkeværgerne af lagde Regnskab, skulde udsætte den overskydende Sum Penge paa Rente hos vederhæftige Mænd, men Store Reces⁶ overlader

¹ Den Københavnske Reces 1557 art. 8, Kold. Reces 1558 art. 66 (Rosenvinge: Love IV 250 f., 283 f.).

² I hvilken Grad praktiske Folk ansaa Ydelse af Renter som selvfølgelig, vil fremgaa af følgende Ordvexling. Rigsraad Anders Bille sender 1546 sin Frænde og synderlig gode Ven Eskil Gjoe de Rentepenge (à 5 p.c.), han er ham skyldig, og udtaler samtidig, at han ved at betale dem haaber ikke at bringe Eskil Gjoes Sjæl i Fare. Herpaa svarer denne, at han lader Gjerrighed raade, tager mod Renterne og staar sin Fare. At dette er Humor fra begge Parters Side, kan der ikke være Tvivl om, og saaledes har W. Møllerup ogsaa opfattet det (Bille-Ættens Historie I 743 ff.). I Det danske Folks Historie IV 136 er Ordene forstaaet som Alvor. — Christian III betaler 1551 5 p.c. af en Gæld han er en Lensmand skyldig (Kanc. Brevb. 18).

³ Secher: Forordninger IV 572. Store Reces 2-15-11 (V 308).

⁴ Jydske Samlinger V 252. Jfr. Kirkeh. Saml. 3. R. III 760.

⁵ Frdg. 26. Juni 1587, Udlaan i Kbhvn. af Fattiges og Skolers Kapitaler; Frdg. 25. Jan. 1588, Kirker og Skoler i Helsingør (Secher II 472 ff., 509 ff.). O. Nielsen: Kbhvn.s Historie IV 10 (1574).

⁶ Secher III 449. Store Reces 1-4-82 jfr. 81 (V 210).

dog Kirkeværgerne at besørge Udlaanet og befaler, at der skal svares 1 Daler i Rente af hver 20 Daler¹.

Ogsaa i den private Verden burde den gode Husholder hurtigt sætte Overskudet af Kassebeholdningen eller hvad han ikke strax havde Brug for paa Rente. Vi se Christian IV i den Henseende gaa i Spidsen, han laaner af sin Kasse mange Beløb (til 6 p.c.) til Adelige og Borgerlige, som søge Bistand hos ham².

Allerede i den sidste Halvdel af det 16. Aarh. har det i alle Stænder været almindelig Brug at have smaa eller store Summer staaende ude paa Rente. Dette fremgaar af Klagemaal paa Landemoderne over Præsters og Degnes ugudelige og jødiske Aager; der bliver her nævnt Exempler paa, at der tages 4 Sk. om Ugen af hver Daler, 1 Mark om Ugen af 20 Mark³. Man forstaar derfor, at den fyenske Biskop Niels Jespersen jamrer sig efter en Visitationsrejse paa Laaland over den formaledide Aager iblandt alle Mennesker, være sig ædel og uædel, Borgere, Bønder og Tjenestedrenge, endog blandt Tryglere og Stavkarle (1563)⁴.

Men Rentegrænsen var ogsaa sat for lavt. Det er sikkert, at man jævnligen for at faa Laan maatte tilbyde en højere Rente end den af de danske Love tilladte. I Holland var ganske vist Rentefoden lavere end her, men i England var den 10 p.c. (fra 1624 8 p.c.)⁵, og den var højere end her netop paa det Sted, hvor man i Danmark især søgte Laan, nemlig i Byerne og hos de adelige i Hertugdømmerne. Derfor fortæller da ogsaa Anders

¹ Man maatte afløse den gamle Maade, hvorpaa man søgte at forrente Landsbykirkernes smaa Kapitaler ved at købe og anbringe »udødelige« Kreaturer paa Gaarde. Den var jo unægtelig ogsaa usikker i det lange Løb. I Har Syssel var Kirkebygningerne kommet i Forfald; Kirkeværgerne, som havde forsømt at opspørge og indkræve Kirkernes Køer, Faar og Geder, paalægges det igen at sætte dem paa Leje og Laan (Kanc. Brevb. 1590, 435).

² Histor. Tidsskr. 2. R. IV 216 ff., 226.

³ Kirkeh. Saml. 2. R. V 37 (1595), 49 (1601), jfr. 44 (1598).

⁴ Kirkeh. Saml. 3. R. V 89.

⁵ Böhm-Bawerk: Geschichte u. Kritik der Kapitalzins-Theorien 30. Cunningham: Growth of english industry II 251 ff.

Sørensen Vedel om, hvordan en nødstedt dansk Adelsmand kan gaa ned ad Kieler Gade med Hatten i Haand og byde ud 10 eller 12 af Hundrede¹. Vist er det, at der ofte i Gældsbreve blev vedtaget en højere Rente², eller at der faktisk betaltes en saadan til Ex. ved, at Renten betaltes forud eller ved, at Laanet bar den samme Rente for kortere Tid end et Aar. Rentens Rente siges ganske vist ikke at være kendt³, dog betaltes der ofte store Morarenter⁴; mærkeligt er det ogsaa, hvor sjælden man ser Domstolene behandle Aagersager.

Den stærke Efterspørgsel efter Kapital til Laan maatte gøre det ønskeligt, at der paa et enkelt Sted til et bestemt Tidspunkt var Udbud af Pengemidler. Kiel og det Marked, der holdtes her kort efter Nytaar, synes allerede i det 14. Aarh. at have virket paa denne Maade⁵. I det 15. Aarh. opgjorde i alt Fald her Konger og Fyrster deres økonomiske Mellemværende. Her ordnede de deres Pengeforhold med Private, og deres Agenter var tilstede her, saaledes fra Dronning Dorothea af Danmark (1482)⁶. Den store Rolle i Finansverdenen bevarede Kieler Omslag (Umschlag d. e. Omsætning) gennem mange Aarhundreder. De danske Konger havde stadig deres Udsendinge tilstede dér. Christian IV foretog undertiden Rejser herved ved denne Midvintertid⁷.

¹ Ligtalen over Klaus Glambek, hvem han forsvarer mod Beskyldning for Vindesyge: »Selvhave er jo dog bedre end at skulle gaa til Kiel osv.« (Bricka og Gjellerup: Den danske Adel 284).

² Eske Broks Dagbøger indeholde mange Exempler paa 6—8 p.c. Matzen: Panterettens Historie 402. For Hertugdømmerne blev 1579, 1597 6 p.c. fastsat som Grænse. Stemann: Geschichte des Rechts II 277.

³ Secher: Rettertingsdomme 333, 383 (1601—02).

⁴ Den dobbelte Sum, hvis Laanet ikke betaltes til den fastsatte Tid, se Møllerup: Bille-Ætten I 743 (1540). Ved den saakaldte Kommishandel (Auktion) fastsatte Regeringen 1661 15 p.c. for ubetalt Købesum, Kbhvns. Diplom. III 527 (6).

⁵ Eckardt: Alt-Kiel in Wort u. Bild 43 ff.

⁶ Westphalen: Monumenta III 573.

⁷ Kanc. Brevb. 1591 700. Hist. Tidsskr. 2. R. IV 219. Om Kieler Omslag udbryder A. S. Vedel l. c.: »Gud give vor danske Øvrighed en Gang Sind og Mod til at afskaffe saadan Handel.« Om Danskes Afhængighed af Kieler Omslag og Holstenerne se Meidell: Bille-Ættens Historie II 1, 18, 50 og oftere.

Fra gammel Tid havde i Jylland Snapstinget i Viborg gjort en lignende Tjeneste. Saaledes kaldtes Landstingets første Møde i det nye Aar; det holdtes anden Lørdag efter Hellig Tre Konger, og samtidig var der i Byen et stærkt besøgt Marked, tillige samledes den jyske Adel for at behandle alle Standsanliggender og drøfte mulige ægteskabelige Forbindelser. I Odense holdt Landstinget sit første Møde kort Tid efter Hellig Tre Konger, og til samme Tidspunkt havde den fynske Adel vedtaget at holde sit aarlige Landemøde med strænge Bøder for Udeblivelse (1550, 1620)¹.

Mulig blev der ogsaa i Sjælland og Skaane holdt Adelsmøder, men et bestemt Tidspunkt derfor var ikke fastslaaet. Dette synes at fremgaa af Frdg. 21. Jan. 1643 (optaget samme Aar i Store Reces 2-15-15). Der har vist sig en mærkelig Bekvemmelighed i alle de Provinser, hvor, for dem, som trænge til Penge at begære eller har Penge paa Rente at udsætte, nogen visse bestemte og vedtagne Tid og Sted er fast uformærkt i gavnlig Brug indført. Regeringen fastslaar derfor for Sjælland og Skaane 14. Dag før Jul (altsaa 11. December) som Termin i København. Den nævner lige saa lidt Tidspunktet for Terminen i de vestlige Provinser, som den giver nogen Bestemmelse om dem, hvorimod den ikke blot fastslaar Dagen for de østlige Landsdele, men erklærer ethvert Gælds-brev om Laan, der bruger nogen anden Termin, for kraftesløst og udygtigt til i nogen Rettergang at forpligte til Betaling. Det kan i øvrigt bemærkes, at Regeringen ved at udpege 11. December som Terminsdag viste, at den ikke havde nogen Frygt for de Dage, der af Almuen var betegnet som »Tycho Brahes Dage«, thi 11. Dec. findes i Listen over dem. Henrik Gerner kommer ind herpaa i sin »Hesiodus fordansket« (1670, S. 146), men siger, at selv om 11. December vil kunne ængste mangt et Sind og gøre mange Punge ledige, vil dog paa den Dag andre Punge blive fyldte og Debitorer blive lettede ved at have betalt deres Gæld. Den danske Hesiodus kender ikke saadanne forud bestemte ulykkelige Dage.

¹ Danske Magazin 4. R. V 146 ff., 152 ff.

-- Det var sikkert ikke af Hensyn dertil, at den østlige Termin snart blev flyttet til 11. Juni¹.

Efter at Enevælden var indført, greb Kongerne ind ogsaa overfor den vestlige Termin. Det viste sig paa den Tid, hvordan Kravene om let Samfærdsel var steget. At rejse i Januar Maaned volder den største Besværlighed og det er fast umuligt at komme mellem Landene, derfor nedlægges Snapstings-Terminen i Viborg tillige med Markedet under Straf af Konfiskation, og som Termin fastslaas for Jylland 11. Marts, for Fyen 24. Februar (Frdg. 1. August 1671).

De saaledes fastslaede Terminer indgik i Danske Lov 5-14-1 som dem, hvortil Gældsbreve skulde stiles. Aaret havde kun én Termin²; i Regnskaber vil man finde Renter kun betalte én Gang aarlig³. Saaledes vedblev det at være paa Holbergs Tid (»O Du bedrøvede 11. Juni«) og gennem hele det 18. Aarhundrede.

Der gjordes et betydeligt Fremskridt hen imod at styrke Realkrediten og imod at skabe fri Kapital til Benyttelse i Om-sætningen. Dette var en Frugt af Paabud om at vigtige Rets-handler om Jord skulde foregaa paa Tinge, og at det dér foretagne skulde bogføres⁴.

¹ Frdg. 16. Sept. 1656 havde flyttet den østlige Termin til Mandag efter Trinitatis Søndag (første Søndag efter Pintse), men faa Maaneder derefter sattes den til 11. Juni ved Frdg. 17. Dec. 1656 (Secher II 295 f., 302 f.). — De 8 Løbedage i Sjælland og Skaane indførtes ved Frdg. 14. Juli 1654. Disse fandtes ikke i Jylland, men Terminen ansaas for at være en halv Snæs Dage. Hesselberg: Den danske private Rets Grunde II. 2. 135.

² Dette bliver jævnligen overset. Saaledes lader Carl Bruun: Kjøbenhavn I 580 11. Dec. uformærkt være bleven gængs Terminstid i Jylland, men den er fastsat for Sjælland 1643 og 11. Juni er ikke indført som anden halvvaarlig Termin, den var eneste Termin i Sjælland siden 1656. I det 18. Aarh. fandt flere Gange Forandringer Sted i Terminstidene. De halvvaarlige Terminer kom næppe i almindeligere Brug før Tiden 1800.

³ Jydske Saml. 2. R. IV 392 f. Man kan vedtage en halvvaarlig Betaling af Renter, Mikkelsdag og Paaske i Gavebrev paa evig Rente à 6 p. c. fra Fyen 1625 (Kirkeh. Saml. 4. R. III 158).

⁴ Holger Hjelholt: Købstædernes Skøde- og Panteprotokoller (Fortid og Nutid VI 32 ff.). Aubert: Grundbøgernes Historie (1892).

Allerede Jydske Lov (I 37) havde befalet, at Skødning af Jord skulde ske paa Tinge, og Hensigten dermed var at skabe Sikkerhed for, hvem Retten til at disponere over Jord tilkom og endvidere at give Myndighederne fornøden Oplysning om, hvem Skattebyrden paahvilede. Et skriftligt Aktstykke om at Jorden overdroges var i ældre Tid ufnøden, og nogen Optegnelse paa Tinget om Handlingen skete ikke. Først i Christian III.s Tid blev det befalet, at man overalt paa Land og i By skulde føre Bøger om, hvad der foregik paa Tinge¹. I Frederik II.s Tid begyndte man i enkelte Købstæder at føre en særlig Skøde- og Pantebog. Iøvrigt behøvede Pantsætning af Jord ikke at ske paa Tinge²; derfor udtaler Rigsraad Niels Clementsen da ogsaa 1508 overfor Kong Hans: »Kronen mister meget for slig gamle Pant og Laan Skyld; Godset dølges og slages under, naar det staar saa længe³. I 1632 befalede Christian IV, at baade Herreds- og Landsting skulde have en særlig Pantebog⁴. Da man havde iagttaget Misbrug med, at der blev givet Breve en urigtig Dato, til Skade for andre berettigede, indstillede Rigsraadet 1622, at det paabødes, at alle Skøder, Gave- og Pantebreve skulde tinglæses og paaskrives første eller andet Landsting efter at de var udstedte, men den derefter udstedte Forordning satte saadan Frist alene for Breve, »som udgives til Adelen⁵.

Saaledes havde man klart indset Betydningen af, at Retshandler blev protokollerede, men alle disse Bestemmelser kom først langsomt til at virke, og de bleve ofte mangelfuldt gennemførte.

¹ Reces 1551 art. 3, 1558 art. 11 (Rosenvinge IV 238, 259). Tingbøger indskærpet, Frdg. 11. Juli 1588 (Secher II 519 f., jfr. I 528).

² Jordegne Bønder paa Bornholm skulde dog paa Tinge pantsætte og løskyndige deres Gods, Frdg. 5. Dec. 1594 (II 685 f.). Om Aalborg 24. Dec. 1572 (I 527 f.).

³ Jydske Saml. 2. R. I 245.

⁴ 23. April 1632 art. 2 (IV 573). Paa Sjælland paabydes særlige Tingsskrivere ved Siden af Herredsfogden 1583 (Frdg. II 325). Det var befalet, at Indførelsen i Tingbogen skulde ske umiddelbart, ikke først paa løse Sedler. Canc. Brevb. 1591, S. 681.

⁵ Frdg. 26. Aug. 1622 (Secher IV 29 ff.). Erslev: Aktstykker I 337 (7).

Tidligere havde en Formues Bestanddele haft en egen haandgribelig Art: Guld, Sølv eller andre Kostbarheder, som man tog i Hænde, fremfor alt Jord, som man besad som Eje eller med Brugsret over. Det Pant, som den laansøgende maatte give, »fik« han Kreditor i Hænde som »haandfaet Pant«, og det samme var Tilfældet med Jord, som han for stiftet Gæld overlod Laangiveren til Sikkerhed. Ordentligvis var en saadan Pant-sættelse af Jord uopsigelig fra begge Parters Side. Indenfor en Persons Formue stod Skøde- og Pantegods saa at sige paa lige Trin; kun undtagelsesvis kunde Jorden være udlejet til Debitor; der forelaa da et saakaldt Rentekøb, der især var kendt fra Hertugdømmerne, men som derfra bredte sig til Kongeriget.

Efter at alle hine Kontrolmidler var indført, kunde Hypoteker blive mulige. Dette skete ved Frdg. 23. April 1632, der befalede, at det Brev, hvorved man for et modtaget Laan stillede en Ejendom til Underpant, altsaa uden at opgive Besiddelsen af den, skulde læses og protokolleres paa Herreds- eller Birke-ting og derefter paa Landsting; Gælden kunde forrentes med indtil 5—6 Procent, og hvis Debitor udeblev med Renten, kunde Kreditor tage sit Pant i Besiddelse som brugeligt Pant; det var ham ogsaa muligt efter en foreskrevet Fremgangsmaade og efter at Ejendommen var taxeret at beholde den til Eje¹. Skyldforholdet betragtedes som opsigeligt baade fra Kreditors og Debtors Side².

Med Brevets Art og Karakter var derved foregaaet en stor Forandring. Retten havde faaet en legemlig Skikkelse, Pantebrevet var blevet et Værdipapir. Fordringen kunde uden Modsigelse fra Debtors Side overføres til Trediemand. Vi møde et af de mange Tegn paa, i hvilken Grad det 16. og 17. Aarh. var blevet Gældsbevisernes og Pengekapitalernes Tidsrum. Den

¹ Secher IV 571 ff. Først Frdg. 1632 gav Sikkerhed for, at Kreditor gik forud for den, som Ejeren havde overladt Ejendommen til brugeligt Pant. Matzen: Retshistorie, Obligationsret 152 ff., Matzen: Den danske Panterets Historie 274 ff.

² Frdg. 1632 kræver, at Gælden henstaar uopsigelig, men dette blev hurtigt fraveget i Retsbrugen. Matzen: Retshistorie 156 ff., Matzen: Den danske Panterets Historie 267 f.

mellem Nationerne blomstrende Handel maatte føre med sig, at mange nye Arter Skyldforhold opstod sammen med mange nye Former for økonomisk Virksomhed.

Betegnende for det nye Handelsliv blev den begyndende Anvendelse af Vexler, Breve, hvorved man forpligter sig til at betale andensteds og vel ogsaa i en forskellig Møntsort. I Løbet af det 16. Aarh. kommer Vexlen tilsyne her i Landet og som rimeligt var især i Helsingør og ved Betaling af Øresundstolden¹. I Christian IV.s Lovgivning er den dog kun sjælden omtalt², og først i Frdg. 16. April 1681 findes om Vexelbreve, der »bør saa gyldige at anses som de allerstærkeste Haandskrifter«, de nødvendige og udførlige Regler om deres Form, Indhold og Retskraft³. Disse Bestemmelser gik over i Danske Lov 5-14-8 til 28.

Et Vidnesbyrd om, hvor stærkt der var Trang til internationale Betalingsmidler af denne Art, fremgaar af de talløse Kongebreve, der udstedtes til Lensmænd, Herreds- og Birkefogeder, Borgmestre og Raad om at komme Udlændinge til Hjælp med at faa den Gæld betalt, som danske Adelsmænd eller Købstadborgere havde stiftet. De mange nye Maader, hvorpaa Omsætningslivet har udfoldet sig, belyses ogsaa ved Kongens Paabud om, at i Byerne Købmændene skulde aarlig vælge en Overkøbmand blandt bosatte inden- eller udenlandske Handlende; han skulde afgive Kendelser om Tvistigheder om Køb, Salg, Assurancer, Fragt, Metskabii (Handelselskab) og andet. Egentlig Domsmagt var der ikke tillagt ham, men hans Udtalelse skulde tjene til Vejledning for Retten. Ogsaa denne Bestemmelse overgik i Danske Lov⁴.

Paa flere Maader søgte man at skabe Klarhed og Orden i

¹ Ny D. Magazin VI 166 ff. (1570), Canc. Brevb. 1570, 545; 1579, 642.

² Secher: Forordninger III 570 (18). — Jfr. Eske Brocks Levnetsbeskrivelse 69.

³ Den anden Lovkommission havde tidligere (1663) gjort et Udkast (Secher og Stochel: Forarbejder I 83 ff.).

⁴ Frdg. 7. April 1619 art. 18 (Secher III 570), Store Reces 2-3-5, 6, 2-15-8. D. L. 1-6-3, 4, 5-14-48.

Skyldforhold. Det paabødes, at alle af Adelige udstedte Gældsbreve, der var ældre end 20 Aar uden at være fornyede, skulde mangle enhver Retskraft. Ni Aar senere kom Bestemmelsen til at gælde alle Stænder¹. Man kan undre sig over, at Regeringen saa tøvende lader denne Bestemmelse ligesom andre Love til Gunst for Omsætningen komme alle Stænder til gode. Saaledes udtaler Frdg. 1. Juli 1623, at »cessio bonorum eller Godsens Oplydelse er udi al Ret en tilladelig og billig Betaling« og dog tillader den kun Adelsmænd at faa deres Gældsforhold ordnede ved en saadan Likvidation². Først efter at Borgerstanden 1661 havde andraget om, at Reglerne om Opbud maatte gælde alle, bleve de i Danske Lov gjort almindelig gældende³.

Der hørtes fra Udlandet om en ny Salgsmaade for Varer, Auktion. Det er muligt, at den først under Frederik III er bleven anvendt her i Landet⁴. 1661 blev det bevilget Kaspar Rollufs at være Direktør for en Kommishandel, hvad der vil sige, at han havde Ret til ved Auktion at bortsælge Varer, der overlodes ham til Salg. Auktionerne skulde holdes paa Børsen to Dage om Ugen til en bestemt Tid⁵. Rollufs havde dog ikke Held med sit Foretagende, og andre Auktionsdirektører beskikkedes, men det erkendtes — skønt Salget mest havde angaaet Bøger — at her var en Handelsmaade af Betydning. Kommissionerne om den nye Lovbog udtalte ofte Ønsket om, at Auktion »som hos andre Nationer brugelig« maatte tilstedes⁶. Dette skete da ogsaa ved Frdg. 9. Mai 1682, der bl. a. paalægger

¹ Frdg. 1. April 1606 (III 199 ff.), 31. Marts 1615 (24) (III 642). Store Reces 2-15-13 (V 310). — Her kan ogsaa erindres om, at der indføres Appelfrister for alle Domme. Frdg. 8. Juni 1639 art. 2 (V 37). St. Rec. 2-6-2. Matzen: Retshistorie, Proces 123.

² 1. Juli 1623, Store Reces 2-15-1 til 7 (IV 79 ff., V 299 ff.).

³ Secher og Stöchel: Førarbejder I 54, II 178 ff. D. L. 5-14-40 til 46.

⁴ Den gamle Bispegaard i Ribe solgtes 1598 til den højstbydende blandt en snævrere Kreds af Borgere (Secher: Rettertingsdomme (1606) 20). Auktion omtales ikke af Ostersøn Weyle: Glossarium 1652, Arent Berntsen: Fructbar Herlighed 1656.

⁵ O. Nielsen: Kbhvns. Historie V 148 f. Kbhvns. Diplom. III 526 ff.

⁶ Secher og Stöchel: Forarbejder I 66 f., 84, 156, 158, 255.

Værger at anvende Auktion »hvor den i Brug er«, naar i Boer umyndiges Løsøre skal sælges; Reglen skulde dog ikke gælde Bønders Boer¹. Ved faste Ejendomme vovede man vel ikke paa dette Tidspunkt at anvende Auktion, men efter at have prøvet denne Salgsmaade i Købstæderne², trængte den sig ogsaa frem paa dette Omraade.

Regeringen maatte ønske at skaffe sig Indtægter for Statskassen af det store Røre i Forretningslivet. Under Krigen mod Karl Gustav greb den saaledes til at paabyde Brugen af stemplet Papir (1657). Holland havde først slaaet ind paa denne Bane, senere var Frankrig fulgt efter, nu vilde Danmark gøre et Forsøg. Det valgtes at lade Afgiften bero paa Papirets Størrelse, men 1660—61 lod man Dokumentets Art, Summens Størrelse og lign. være det afgørende³.

Allerede tidligere havde Regeringen set, at Kapitaler var blevet en saa stor Bestanddel af Undersaaternes Formue, at der var lige saa god Grund til at lade en Skattebyrde hvile paa dem som paa Jordegods, Gaard og Besætning. Den første Gang Staten krævede Skat af »Penge under Hænder paa Rente eller ellers stillestaaende«, var da den 1638 til Rigets Defension krævede af adelige og uadelige 2 Daler af hvert Hundrede, som man oppebar i Rentepenge, dog saaledes at derfra fradroges Renterne af den Gæld, man var andre skyldig⁴. Fire Aar senere blev der, til Fædrelandets Ro og Forsikring, krævet af adelige 12 Sk. af hver Tønde Hk.; de, der besad Kapital, maatte betale 1 Daler af hvert Hundrede. Den samme Skat betaltes af de gejstlige og borgerlige, som ved Execution eller paa anden Maade

¹ D. L. 1-24-32, 3-17-20, 21, 23, 5-7-3 omtaler Auktion kun ved Løsøre; Bønders Boer er her ikke undtagne.

² Kbhvns. Dipl. VII 202 ff. (1687). Matzen: Panterrettens Historie 417 ff.

³ Carl Christiansen: Dansk Statshusholdning I 429 ff.

⁴ Marts 1638 (Secher IV 728). I Kirkeh. Saml. 5. R. IV 411 ff. er trykt en Liste over, hvad 23 Præster i Sjælland 1639 betalte i Skat af Kapital; 5 Præster i København samt Sokkelund Herred har ejet Kapitaler til et samlet Beløb af o. 8500 Daler.

var kommet i Besiddelse af frit Jordegods, ligeledes svarede de Skat af den Kapital, de besad¹.

Som Menneskenes moralske Skrøbelighed alene havde gjort det tilladeligt at tage Renter af udlaante Penge, var det kun i Kraft af Samfundets Ufuldkommenhed, at Prokuratorer kunde opstaa og taales.

Arild Huitfeldt havde endnu kunnet berømme dansk Lov og Rettergang for, at de ikke havde Kejsrerrettens Vidtløftighed og at enhver hos os kunde tale sin egen Tarv, uden Procuratoribus, »som ofte for deres store Gerrighed Sagerne forhale². Om hvor i Landet de første Prokuratorer opstod, kan der næppe være Tvivl, selv om det ikke kan bevises. Jyderne havde gaaet i Spidsen, hvad Kærlighed til Retsspørgsmaal angaar, og Jyden Peder Jensen Hegelund synger derom:

paa Tinge véd nu hver Bondeknøs
med Loven at slaa flux om sig løs,
Recesen véd de og uden ad,
dog de kunde aldrig læse et Blad . . .
De Bulder-Jyder ere ej gode at stille
saa gerne tilsammen de træde ville;
at pløje og saa de heller forglemme
end at de fra Tinge skulde sidde hjemme.

Der kunde derfor være god Grund til, at Rigs-kammerretten i Speier sendte nogle unge Doktorer op til Jylland for hos Bonden her at lære slige Kroge (Kneb), som de kunde anvende i deres Jura³.

Ingen af de mange Recesser fra det 16. Aarh. nævner Prokuratorer; de træde først ind i Lovgivningen gennem Frdg. 9. Sept. 1638; den er lærerig med Hensyn til deres Opstaaen og deres Uundværlighed efter de nye Tidens Krav. »Eftersom nu paa nogen Tid lang mod al gammel og lovlig Sædvane Pro-

¹ 22. Juli 1642 (V 118). Erslev: Aktstykker II 600 ff.

² Huitfeldt i Fortalen til Christian III.s Historie.

³ Peder Hegelund: Susanna og Calumnia, udg. ved Birket Smith, 208 ff.

kuratorer lader sig finde, som andre Folkes Trætter forfølge og sig af egen Magt saadant paatage og deraf som et Haandværk leve og dog mange fattige, vanvittige sammenhidse og for deres egen Fordel føre i Vidtløftighed, Trætte og Pengespilde,« men da saadanne Folk paa Grund af en Del Undersaatters Ukyndighed i Sprog og Lov maa anvendes, og ligeledes for at hindre Tidspild, som Hjælp for fjerntboende og af andre Aarsager, tillades det, at der i Købstæder maa findes Prokuratorer, nemlig »gode fromme, uberygtede og oprigtige Dannemænd, der ansættes og beediges af Lensmand, Borgermester og Raad«. Men »paa Landsbyerne maa ingen Prokurator bruges«, hvad der maa forstaas haade om at have Bopæl og at optræde paa Ting. Dér skal enhver helst selv føre sin egen Sag, dog kan man bevilge en i Herredet eller Birket bosat Dannemand, »som ellers ikke er Tingstud« eller lader sig bruge som Prokurator, til at maatte føre Sager for dem¹. Tingstud vil sige Ting-Hjælp (*stud d. e. Støtte*)², det havde endnu ikke faaet den onde Betydning af Lovtrækker som det i øvrigt kort efter fik, idet man tolkede Stud som Staldens Dyr.

Allerede tidligt, og ikke mindst i Jylland, har der dog været Mænd, som lod sig raadspørge i Rettergang og lod sig betale derfor. Vi har et Exempel derpaa i den sjældent dygtige og kyndige Niels Clementsen, hvem der af Kongerne Hans og Christian III blev betroet Stillinger som Rigsraad, Landsdommer i Jylland, Lensmand og Godsbestyrer; han blev raadspurgt af mange, han ydede Hjælp i Rettergang ogsaa udenfor sin jyske Landsdel og blev betalt derfor³.

Der gik ikke mange Aar hen, efter at Prokuratorer var be-

¹ Frdg. 1638 (Secher IV 722 ff.).

² Peder Laales Ordsprog: Lov er Rettens Stud og Urettens Forbudd.

³ Jydske Saml. 2. R. I 143 ff., 167. Eske Brock skriver i sin Dagbog 1608, at han af Espen i Gundestrup fik en Oxe, »for at jeg skulde hjælpe ham i den Sag i Hobro« (Levnetsbeskrivelse 66). — Ved Christian II.s Verdslig Lov art. 10 indfortes nogle af Øvrighed beskikkede Talsmænd til Hjælp i Rettergang, jfr. Gejstlig Lov art. 50 (Rosenvinge IV 27, 82). Men om dem høres senere intet. Jfr. iøvrigt Nic. Abrahams: Prokuratorstanden i Danmark 15 ff.

gyndt at virke, førend det hed sig, at Processer tiltog. Saaledes udtaler Landsdommerne i Jylland (1654), at Trætter mægtig tiltage og forlænges¹; derfor blev det bestemt, at Bønder skulde have Herskabets Tilladelse til at benytte Prokuratorer. Paa Tingene turde disse vel ikke komme, da baade Forordningen og Store Reces saa bestemt udtale, at kun en i Tingkredsen bosat Mand kunde anvendes. I Hovedstaden ses dog Prokuratorer beskikkede til at betjene Godtfolk i Byen selv og paa Landet².

Som Slutning paa den foregaaende Fremstilling af, i hvilken Grad de rørlige Værdier i vort Land var voxet i Antal og Arter, saa at Kapitaler nu havde faaet deres store Betydning som Drivkraft i Samfundet, fortjener et sprogligt Forhold at erindres. Vi har anvendt Ordet Kapital, skønt dette ikke dengang var i Brug. Man havde intet særligt Ord for den Formue, der bestod i Penge og deres Repræsentativer. End ikke den udlaante Sum, der avler Renter, kaldtes Kapital, den hed Hovedstol. Da der indførtes Skat paa Kapital, var de brugte Udtryk: Penge paa Rente, tilstaaende Gæld, Sum og lign. Først i Christian V.s Tid er Ordet Kapital begyndt at anvendes³. Betegnelsen Kapitalist findes næppe før i det følgende Aarhundrede⁴.

V. Kvindernes Gerning og det kvindelige Naturel.

Det her behandlede Tidsrum bliver jævnlige, ogsaa for Danmarks Vedkommende, kaldt Renæssancetiden. Udenfor Kunstens Omraade er det dog vanskeligt at se Berettigelsen dertil. Vel var ogsaa hos de Danske Sansen for den klassiske Oldtid bleven vakt, men naar vi bortse fra Videnskaben og de lærde Studier, og naturligvis fra hvad den nye religiøse Bekendelse maatte føre med sig, kan vort Folk næppe siges at have vandret ad Veje, som det ikke tidligere havde fulgt. For Italien og

¹ Frdg. 11. Juli 1654 (VI 159). Prokuratorer, der gør sig skyldige i Vidtløftighed, skulle i Følge Fdg. af 1649 staa til Rette (V 613 (9)).

² O. Nielsen: Kbhvns. Historie IV 187 (1661).

³ Frdg. 3. Aug. 1678 (de, som Kapital paa Rente haver).

⁴ Moths Ordbog.

andre sydlige Lande bliver det fremhævet, hvordan menneskelig Individualitet atter faar Mod og Styrke til at gøre sig gældende, og særlig hvorledes mærkelige Kvindeskikkelser fremtraadte. I Danmark var Forholdet anderledes¹. Vi havde haft saa store Personligheder som Dronning Margrete, saa handlekraftige Dronninger som Dorothea af Brandenburg, Dorothea af Sachsen-Lauenburg og Sophie af Meklenburg, for ikke at tale om Sigbrit. Paa Christian III.s og Frederik II.s Tid vil man blandt Adelsdamerne finde mange lignende, udprægede og virkedygtige Fruer.

I Christian IV.s Tidsalder er Tycho Brahes Søster Sophie en enlig Skikkelse, sjælfuld, egenartet og opfyldt af de aandelige og praktiske Opgaver, hvortil hun havde hengivet sig; hun døde 87 Aar gammel 1643. Her skal kun erindres om, hvorledes Sophie Brahe var Broderen til Hjælp ved hans Observationer; hun forfattede eller lod i alt Fald sine Tanker og Følelser omforme til det skønne latinske Digt »Urania til Titan«, hun skrev i et Brev til Søsteren den vidunderlige Udredning af hendes Livs Forhold, hun var en erfaren Kemiker og Læge, i Havekunst og Blomsterdyrkning en Mester, en flittig og samvittighedsfuld Slægtforsker².

Senere skulde Leonora Kristine, ved sin mandige Egenart, store Viden og praktiske Dygtighed, blive en typisk Renæssanceskikkelse, men de store Tildragelser i hendes Liv falde efter hendes Faders Levetid — hun døde 1698 — og om hende, saavel som om hendes Søstre, gælder, at de havde levet under usædvanlige Forhold og faaet en Opdragelse af særlig Art; de var blevet Kvinder af helt ny Støbning og Aandsretning, saaledes som den kendes fra Damerne ved Christian V.s Hof og hos Griffenfelds Veninder. Paa den Tid var ogsaa Borgerstanden paa mange Maader i Indhold og Form veget bort fra, hvad der prægede den paa Christian IV.s Tid.

¹ Jfr. min Afhandling: Kvindens Stilling i Renæssancens og Reformationens Tidsaldre (Hist. Tidsskr. 8. R. IV b 206 ff.).

² F. R. Friis. Sofie Brahe Ottesdatter (1905). L. Weibull i Hist. Tidsskr. f. Skåneland II (1904).

Renæssancen havde andensteds ført med sig en Løsrivelse fra de gamle Baand og fra den tidligere Indordning i Klasser og Rubrikker; man havde søgt tilbage til det oprindeligt menneskelige og opdaget den menneskelige Aands Spændvidde, men Særkendet for Samfundet paa Christian IV.s Tid var af modsat Art. Der manglede i den verdslige og i den religiøse Ledelse Sans for, paa hvor mange Maader Gud kunde tjenes, skønt de ikke netop havde fundet Udtryk i Bibelen eller hos Kirkefædrene, fordi den hele Samfundsordning dengang var en anden; man forstod ikke Forskellen mellem de urokkelige Grundprinciper, der aldrig bør fraviges, og hvad Samfundet, uden derfor at lide Tab, kunde kræve som en tidsmæssig Ordning.

Det Opsyn med hver enkelt Borger, som Regeringen havde søgt at gennemføre, havde utvivlsomt haft gavnlig Indflydelse i mange Henseender, ved at opretholde en sædelig Livsførelse og ved at skærme Hjemlivet. Men Regeringens Paabud strakte sig altfor vidt, saaledes naar den, gennem Bisper og Gejstlighed, formanede Husfædre til hver Morgen at holde fælles Bedestund sammen med Hustru, Børn og Tyende, foruden de Bønner, som hver enkelt forrettede for sig Morgen, Aften og ellers¹. Forordninger af denne Art, men særlig den om Kirketugt (1629) maatte let føre til Skinhellighed og til Overmod overfor dem, der mindre strengt fulgte Forskrifterne, desuden til en for stærk Holden paa Lovens Ord og til ubillig Kontrol.

Vi staar overfor en Tidsalder, hvor Smilet, det varme Lune og Livsglæden saa lidt træder frem, helt forskellig fra hvad der havde præget Frederik II.s maaske noget letsindige Tidsalder. I øvrigt var denne Strængthed ganske ulig den Aand, der kommer frem i Christian IV.s Bygninger, i Kongens levende Sans for Musik og i mange Udtalelser af ham.

Vi staar ogsaa ved en Tidsalder, hvor Kvinderne saa paa-faldende lidt træder frem.

Enhver Tid har Ideer, som den sværger til og i hvis Gennemførelse den er tilbøjelig til at se Redning for alle Brøst. I vor Tid har Oplysning ud over Landet været som et Maal, der

¹ Missive 28. Jan. 1630 (Secher: Forordninger IV 505).

skulde befri os fra alle Mangler; paa Christian IV.s Tid saa man Hjælpen i ved alle Midler at gennemføre et religiøst Levned og Overholdelsen af de bibelske Bud. Derimod er det forbausende, hvor lidt man forstod Betydningen for Folket af Udbredelsen af Kundskaber. Man havde Sans og Offerwillie overfor Universitetet og de lærde Skoler, klassiske Studier og Teologi, men der blev saa at sige intet gjort for Almuens Undervisning. Degnene og deres Hjælpere skulde mundtlig indprænte Børnene Bibelhistorie og Katekismus, hvad der skete i en kort Stund om Søndagen og paa to Ugedage enten i Kirken eller i tilfældige Lokaler; umild Aarstid eller Degnens Optagetthed af andre Pligter kunde tidt hindre, at denne Undervisning foregik¹.

I sin Tid maa Christian III have næret helt andre Forestillinger, idet han ved en Forordning for Hertugdømmerne paa lægger Kapellanerne at sørge for Landsbybørnenes Undervisning ikke blot i Tro og Bibelkundskab, men i Læsning, Skrivning og Regning². Det er vist tvivlsomt, om dette Bud blev gennemført, og i Kongeriget blev i hvert Fald Skoler med saa omfattende Formaal alene paabudt i Købstæderne.

I Aaret 1631 havde Regeringen Planer om at samle alle de kirkelige Bestemmelser, som var udstedte siden Kirkeordinansen og Ribeartiklerne, til en Enhed, og den afkrævede derfor samtlige Bisper i Danmark Forslag og Oplysninger, som kunde være til Nytte ved Behandlingen af Sagen. Man faar af de fremkomne Udtalelser Bekræftelse paa, hvor store Mangler der endnu hæftede ved Undervisningen, idet Degnene ofte var lidet skikkede og endvidere ved andre Pligter var hindrede i at drive Undervisningen i Børnelærdom med noget Held. Fremdeles ses det, at »danske Skoler« (Almueskoler) alene fandtes i Købstæderne, og at de ofte havde udygtige Lærere. Fra enkelt Side foreslaas, at man dog ogsaa »maatte paabyde Bønderne i de

¹ H. Ottosen: Vor Folkeskoles Oprettelse og Udvikling. 2. Udg. 11 ff. E. Holm: Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 I 384 ff.

² 25. Mai 1544 (Kirkeh. Saml. 3. R. V 156 ff.). Hedemann-Heespen: Die Herzogtümer Schleswig-Holstein u. die Neuzeit 71.

store Landsbyer at holde en Skolemester og et lidet Skolehus, hvor Ungdommen kunde undervises¹. I en senere Del af Aarhundredet fandtes der da ogsaa i enkelte Egne paa Landet Landsbyer, der havde »dansk Skole«².

Det var saaledes et Mindstemaal af Kundskaber, som Drengene og Piger under almindelige Forhold kunde naa til³. Selv om Piger i velstillede eller adelige Familier under Barnealderen havde faaet en fyldigere Undervisning, var det desuden sædvanligt, at de efter det tolvte Aar gik over til alene at oplæres i Husholdning og Haandarbejder. Medens de adelige Familiers Sønner sendtes paa lange Udenlandsrejser og lærte mange Sprog, blev Søstrene herhjemme, lærte af fremmede Sprog højst Tysk, kun sjælden Fransk⁴. Ogsaa i de borgerlige Huse var Tallet af Læreaar langt færre for Piger end for Drengene. Man kunde i alle Stænder vanskelig tænke sig et Pigebarn knyttet til boglig Syssel ud over Tolv- eller Fjortenaarsalderen. Hun skulde jo gaa ind i Ægteskab med fuld Kendskab til huslig Dont, naar hun 14 Aar gammel eller nogle Aar senere giftedes bort.

Kvinder blev tidlig gifte. Efter vor Landsvis — siger Henrik

¹ Kirkeh. Saml. 3. R. II 93 ff., 117 ff., 129.

² Vilh. Lütken: Bidrag til Langelands Historie 409 ff., 412 ff. Rørdam: Kirkelove III 290. Jydske Saml. VII 144 ff. (her maa et Komma flyttes; Menigheden paalægger Degnen at undervise i at læse og skrive, Regeringen har kun paalagt ham Klokkeringningen; Reces 1615 art. 6, Frdg. 1618 (Secher: Forordninger III 437, 532).

Gustav Bang anslaar i sine lærerige »Kirkebogsstudier, Bidrag til dansk Befolkningsstatistik og Kulturhistorie i det 17. Aarh.« Tallet af de mandlige Indbyggere i Købstæderne, der ikke kunde skrive deres eget Navn, til godt to Femtedele, paa Landet til henimod ni Tiendedele, og han nævner Udtalelser om, at Læse- og Skrivefærdighed var meget ualmindelig i Bondebefolkningen, S. 23 f.

³ Jfr. J. Fridericia: Træk af Kvindeidealets Omdannelse i det 16. og den første Halvdel af det 17. Aarh., særlig i Danmark. Tilskueren 1898: 465 ff.

⁴ Følgende Fag nævnes i Rigsraad Christen Skeels Instrux for hans to Døttre 1653: Bibellæsning, Bøn og Salmesang, Syning, Husgerning, Læsning og Skrivning af Dansk, Øvelse i Tysk (Danske Magazin 5. R. I 372 ff.). Ogier træffer foruden Kongens Døttre kun to Damer, der kan tale Fransk (Birket Smith: Leonora Chr. Ulfeldt I 61).

Gerner (1670) — er for Pigerne 18 eller 19 Aar, for Mændene 26 og 27 Aar den Alder, som gemenligst bruges¹. De gifte Kvinders Arbejde var endvidere mangfoldigt og skulde kun levne dem liden Lejlighed til at dyrke boglig Gerning, endog blot med Læsning. Hushold, Køkken og Have, ikke at tale om Landbrug, maatte kalde dem til Gerning i Stue og Udhus, ved Arne, Ovn, Bryggerkedel, Rok og Væv. Dertil kom de talrige Fødsler, idet Ægteskaberne var overordentlig frugtbare. Man kan regne med 5 Børn i adelige Familier, 4 Børn hos Bønder, men Børnedødeligheden var stor, og i højere Grad end i Nutiden mistede fødende Kvinder deres Liv i Barselseng².

I Forholdet mellem Forældre og Børn maatte den ubetingede Lydighedspligt, som paahvilede Søn og Datter, skabe en ydre Ærbødighed, der næppe kendes i Nutiden, og som i alt Fald tilsyneladende lod Inderligheden træde tilbage³. Vi synes næsten at mærke en friere Tone, naar paa den Tid Forholdet mellem Bedsteforældre og Børnebørn skildres:

Hvor Børn er lystig, glad og sunde,
de lege og le med favre Munde,
besynderlig hvor Børnebørn ere
og skemte med deres Farfader kære,
de komme og stryge hans Skæg og Haar,
stor Lyst hans Hjerte deraf faar . . .
Mormoder faar og deraf stor Trøst,
naar hun ser sine Børnebørns Lyst.

Saaledes synger Præsten Rasmus Hansen Reravius i den oversatte Bog »Oeconomia eller Undervisning hvorledes en Husfader skal skikke sig«⁴. En Digter fra en noget senere Tid giver os en tilsvarende Forestilling. Anders Bording var Dattersøn af den utrolig virksomme Borgerske i Ribe Kirstine Lauridsdatter

¹ Hesiodus fordansket 138.

² Om disse Forhold henvises til Undersøgelser hos Gustav Bang: Den gamle Adels Forfald (1897), og hans Kirkebogsstudier (1906).

³ Vilh. Bang: Præstegaardsliv 136: Æmhed og Hjertelighed laa i det Hele ikke for Tidsalderen.

⁴ Udgaver fra 1569, 1571, 1634 (Kirkeh. Saml. 4. R. II 31).

(Enke efter Anders Sørensen Klyn, hun døde 1634, 82 Aar gammel), hun kunde være skrap og stridig overfor sine Børn, men Bording mindedes med Glæde Spilopperne fra Barnetiden¹:

hvor vel det da med os tilstod,
 hvor folkerig en Skare,
 vi vare, naar Mormoder lod
 til Dans og Leg os vare.

Vi finde for de adelige Familiers Vedkommende, at der ofte omtales ypperlige Opdragerinder af den unge Slægt, Midtpunkter for store Kredse². Mere taust, men utvivlsomt ofte betydningsfuldt, virkede Præstekonerne, denne saa nylig opstaaede Stand, der næsten var blevet en Embedsstand, fordi Regeringen jævnligen foreholdt dem deres Betydning for Menigheden som Exempel paa, hvad huslig Forstand, hjælpende Omsorg (saaledes vel ogsaa Jordemoder-Indsigt) og prunkløs Sparsommelighed kunde udrette³. Der blev paa disse Tider dannet et Grundlag for den store Betydning, som Hjemmene i Præstegaardene senere skulde faa. Hvad der endnu savnedes, var et aandeligt Indhold, der gik videre end til Troslivet og til den Skønhed, som Andagten iklæder sig gennem Salmer og Huspostiller. Man vilde i Præstegaardene forgæves søge efter synderlig anden Læsning end den, der fandtes paa Boghylden i Præstens Studerekammer⁴.

I enkelte af Tidens Fænomener tør vi maaske finde Vink om dens almindelige aandelige Stade, og disse pege unægtelig hen paa en vis Snæverhed i den kvindelige Psyke, saaledes som den ogsaa naturlig maatte fremkomme under de foran skildrede Forhold. Christian IV.s Tidsalder er Hexeprocessernes værste Tidsrum. Selv om der allerede under de foregaaende Konger var brændt Hexe — Troldmænd er jo saa at sige ukendte

¹ Jydske Samlinger I 302.

² Oskar Andersen: Holger Rosenkrantz 194 f., 271, 281.

³ Forskrifter om Præstekoners Dragt. Kirkeh. Saml. 2. R. V 44, 53.

⁴ Vilh. Bang: Præstegaardsliv 135: I det Hele taget blev det ikke anset for at være passende for Kvinderne i Præstegaardene at have videre at gøre med boglige Sysler.

— var Betagetheden over Hexes Magt især virksom under Christian IV. Dette viste sig allerede Aaret efter hans Tronbestigelse, da hans Søster Annas Brudfærd til Skotland blev forstyrret ved deres Kunster, hvorfor de skyldige blev brændte. Tiden havde jo Tro paa en personlig Djævel, saaledes som Teologer og Præster lærte. Regeringens Forordning af 12. Okt. 1617 vender sig derfor ikke blot mod de mange, som anvende Signen, Manen eller andre hemmelige, unaturlige Midler, men ogsaa mod de »rette Troldfolk, som med Djævlen sig bebundet haver eller med ham omgaas«¹. Saadanne Udtalelser kunde kun skærpe Tidens Hang til at se aandelige Magters Indgriben i det daglige Livs Tildragelser. Hysteriske Kvinders Beskyldninger mod andre, deres Bekendelser om egne Gerninger med forbrydersk Maal for Øje, har stemmet altfor vel med de dømmendes ringe Forstand paa sjæleligt Liv, og Resultatet blev de mange Baal².

Karakteristisk er det, hvordan Forfølgelsen af Hexe optræder epidemisk og falder som smitsom Sygdom over en enkelt Egn paa et enkelt Tidspunkt. Men netop den samme epidemiske Karakter havde et andet Fænomen, nemlig det Røre, som synske Kvinder vakte ved Tiden 1630. Piger og Koner af Bondealmuen havde faaet guddommelige Aabenbaringer og førte profetisk Tale, de satte Almuens Sind i Bevægelse og fremkaldte Pilegrimsrejser til disse Kvinders Huse eller til Steder, hvor formentlige Undere var foregaaet. Hvad der havde forfærdet Kvinderne var de nye Moder i Klædedragt, toppede Luer, Hosebaand, Halsklæder og blaa Stivelse. Klogt og med overbevisende Magt traadte Jens Dinesen Jersin og Holger Rosenkrantz op mod denne Forvildelse og bragte disse Profetinder, der næppe kunde opregne deres Børnelærdom, til Ro³. Men netop det

¹ Secher: Forordninger III 516 ff.

² Villads Christensen: Hekseprocesser fra Midtjylland (Jydske Saml. 3. R. II 313 ff.).

³ Gjellerup: Jens Dinesen Jersin 188 ff. J. Oskar Andersen: Holger Rosenkrantz 290 ff.

parodiske Udgangspunkt for Bevægelsen¹ burde være Teologerne og Regeringen et Vidnesbyrd om, til hvor snæver en Idékreds de selv havde draget Befolkningen, hvor urigtigt de havde lagt Vægt paa den bogstavrette Troslære, men forsømt den aandelige Sjælepleje.

Der er et Forhold, der gerne anføres som et lidet berømmeligt Kapitel af Kvindernes Historie i disse Aarhundreder, nemlig den saa jævnlig førte Kamp om Stolestader, Siddepladserne i Kirkerne, der ofte førte til forargelige Scener. Dommen er dog vistnok i dette Punkt ikke helt retfærdig, hvad Christian IV.s Tid angaar.

For det første maa det erindres, at Menighederne gav Møde i Kirkerne i et ganske andet Omfang end i vore Dage. Trangen til at deltage i Gudstjenesten var langt større, Forsømmelse deraf viste Ulydighed mod Kongens og Kirkens Bud, ikke mindst naar man undlod at søge Kirken ved de store Fester eller de for Folkets eget Vel i Landets Nød forordnede Bededage². Endvidere maatte de mange Handlinger af verdslig Art eller i alt Fald Kundgørelser derom, som var henlagt til Kirken eller til Stævnet foran Kirkedøren, virke som Kaldelse til at møde.

Hvor der er stærk Tilstrømning, maa der politimæssigt gribes ind og en Ordning træffes³.

Faste Stole i Kirkerne var siden Reformationen blevne almindelige, men dette foranledigede, at der i Stole, som tilhørte enkelte Gaarde, fandtes baade Mænd og Kvinder. Regeringen maatte derfor idelig indskærpe den gamle Regel om Kirkernes Mandsside og Kvindeside⁴.

¹ I Tilknytning til det ovenfor nævnte kan ogsaa anføres to jyske Præsters Vidnesbyrd om en Røgterpiges Syn paa Marken, dets Formaning til Menigheden om Omvendelse, dets Spaadom om Pestilens, 1623 (Jydske Saml. 4. R. III 177 ff.).

² Frdg. 25. Sept. 1626 art. 6: den første Onsdag i hver Maaned; Folket paa Landet formaner om at møde, naar det ikke vil af Øvrigheden straffes som for anden Helligbrøde (Secher: Forordninger IV 348).

³ Hvilke Misbrug en manglende Ordning kunde føre til, fremgaar af en Udtalelse fra Mariager om, hvorledes Landstrygere og berygtede Fruentimmer trængte sig frem og indtog de øverste Pladser. H. Dahlerup: Mariager Klosters og Bys Historie 83.

⁴ Rørdam: Kirkelove I 346, II 277, 379; Secher II 90; Kinch: Ribe II 521 ff. Kanc. Brevb. 1590, 358; 1591, 554.

De talrige, rundt om i Landet trufne Bestemmelser om Ordningen af Kirkepladserne synes paa Christian IV.s Tid rimelige, nemlig at der var forbeholdt Kirkens Patron eller Købstadens Øvrighed bestemte Pladser, eller at de, som ydede mest til Kirken, fik en vis Begunstigelse. Endvidere var det vel ogsaa en rimelig Ordning, som næsten var almindelig gennemført, at i den enkelte Stol de gifte havde en fremmeligere Plads end de ugifte, den ældst gifte fremfor en senere gift¹.

Det er højst sandsynligt, at der ogsaa paa Christian IV.s Tid har været Strid om Pladser af taabelige Grunde, men det synes dog først i Tiden efter at den første Rangforordning var givet, og efter at Enevælden havde inddelt Folket stigemæssigt i Standstrin², at disse utiltalende Kampe i Kirkerne forekomme, og endda mere under Frederik IV end i Christian V.s Tid³.

Der staar endnu tilbage at omtale Kvindernes Gerning i den ydre, mod Offentligheden vendte Verden. Det er allerede berørt, hvor lidt Kvinder følte Kald til at deltage i Litteraturen. Vi kan ikke paavise endog en enkelt Stjerne, saaledes som i den følgende Tid Birgitte Thott og Leonora Kristine. Adelige Kvinder var lykkeligt beskæftigede med at optegne den rige Skat af Folkeviser, der var bevaret fra ældre Tider, eller at afskrive Samlinger af disse, men saa at sige ingen Kvinde gav sig af med Digtning, end ikke paa det religiøse Omraade, som i saa høj Grad fyldte Tiden. Det var ligeledes en yndet Beskæftigelse for adelige Damer at gøre Optegnelser af genealogisk Art⁴, men udelukkende Slægttavler, næsten aldrig

¹ Blandt talrige Ordninger skal her kun henvises til: Secher III 424, IV 726; Jydske Saml. V 251 ff., 253 ff., 261 ff.; 2. R. III 435 f.; Rosenvinge: Domme III 178 f.; Erslev: Aktstykker II 424; Kanc. Brevb. 1603, 41. Werlauff: Antegnelser til Holbergs Lystspil 155 ff.

² Reglement 25. Mai 1671 fastslog en Rækkefølge for Embedsstillinger, en egentlig Rangforordning, der ogsaa omfattede Titler, blev for første Gang givet 31. Dec. 1680. Stampe: Erklæringer VI 95.

³ Edv. Holm: Danmark-Norges indre Historie 1660—1720, I 307, Henv. 55, har i disse Stridigheder ikke villet se noget, der var særlig karakteristisk for Enevældetiden, men han henviser dog for en ældre Tid kun til det ovenfor (S. 41 Anm. 3) nævnte Exempel fra Mariager.

⁴ Se W. Christensens nedenfor anførte Afhandling samt hans Nogle Slægtbogs- og Vaabenbogs-Undersøgelser (Personalh. Tidsskr. 9. R. II 1 ff.).

med biografisk Farve. Saadanne Stamtavler var desuden af stor praktisk Betydning i en Tid, hvor Stand og Herkomst afgjorde Ens retslige Stilling og Værd, foruden at de ældre adelige Damer gerne ordnede Ægteskaberne i Slægten og derfor nøje maatte passe paa, at de strænge Forbud mod Ægteskaber mellem beslægtede eller besvogrede ikke overtraadtes.

Man overraskes ved i en Afskrift af Sophie Belows¹ med største Flid indsamlede »Slægtbog« at finde en udførlig Fortale, der i et skønt Sprog med kyndig Viden fortæller om Jøders, Grækernes og Romernes Ærefrygt og Interesse for henfarne Medlemmer af Slægten og som tillige indskærper at føre en saadan Vandel, at man bærer Slægtens Navn med Ære. Denne Fortale er imidlertid skrevet af Sophie Belows Datter Birgitte Thott², den ypperlige Oversætter af Seneca, og giver saaledes Vidnesbyrd om, at et Slægtled af Kvinder med en videre Horizont nu var ved at bryde frem³.

Enkelte adelige Damer siges at have haft Kundskaber i de klassiske Sprog og læst Oldtids-Litteratur, men til nogen litterær Frembringelse førte det ikke, og at adelige Fruer oversatte gudelige Skrifter fra Engelsk eller Fransk uden at udgive dem, har ikke Interesse⁴.

¹ Sophie Below (1590—1650) var gift med Christen Thott († 1617), hendes Børn viste genealogisk Interesse.

² Birgitte Thott (1610—62), gift 1632 i barnløst Ægteskab med Otte Gjøe († 1642), især som Enke litterært virksom, Skrifter af hende udkom dog først under Frederik III, »Seneca« 1658.

³ Fortalen er fremdraget af Will. Christensen i hans lærerige Afhandling: Nogle Bemærkninger om Slægtbøger, især om Sophie Belows Slægtbog, i Personalh. Tidsskr. 7. R. IV 1 ff., 29 ff.

⁴ Mærkeligst, blandt de iøvrigt ofte apokryfe Efterretninger, er vel Meddelelsen om Susanne Juel, Datter af Statholderen i Norge Jens Juel, der skal have forstaaet Matematik og Astronomi og kunnet læse Latin, Græsk og flere moderne Sprog (Fridericia i Tilskueren 1898: 173). — Margrete Lange til Engelsholm, g. m. Knud Brahe (hun døde 1622), oversatte franske gudelige Skrifter, hun og hendes Mand var flittige Læsere af fremmed Litteratur (Jydske Saml. V 212 ff.). — Marie Below (1586—1651), g. m. Rigsraad Christian Holck, forstod Græsk, Fransk, skrev Latin og studerede de romerske Klassikere (Biogr. Lex.). — Biskop Jersins Datter

Ligesom Kvinder officielt var udelukkede fra Deltagelse i Statslivet eller i hvert Fald ikke af Regeringen kaldtes til offentlig Virksomhed, saaledes mærker man heller ikke til, at de paa anden Haand, gennem Ægtefæller eller andre nære Paarørende, greb ind i Landets Styrelse. Dr. Christopher Dybvad har ganske vist blandt sine mange Ankeposter mod Regeringen, hvorfor han led Straf, ogsaa Beskyldningen om, at der i Danmark raadede Kvindestyre (Gynækokrati). Om hvad han sigter til, kan der næppe være Tvivl¹. Mette Hardenberg, som var gift med Kansler Christian Friis til Borreby, ansaas for meget klog og indsigtfuld i Statssager, Kong Christian satte megen Pris paa hendes Dom (hun døde 1617). Men det er grebet ud af Luften, at hun skulde have haft nogen Indflydelse af Betydning paa Regeringens Handlinger, endnu mindre har hun stræbt efter saadant².

Kvinder deltog ikke i Retslivet paa Tinge. Den ugifte Pige maatte lade Værgen møde, og havde hun ingen Værg, maatte Herredsfogeden eller Byens Øvrighed skaffe hende en saadan eller føre hendes Sag frem. Dog er der Exempler paa, at ugifte Piger fik af Regeringen Bevilling til at være fuldmyndige³. Hustruen maatte lade sin Ægtefælle optræde paa hendes Vegne, selv om Sagen angik hendes Særgods. Enken maatte have sin Lavværg ved sin Side, mulig en Lavværg, som hun valgte alene for denne Sag; lød Stævningen kun paa Enken, maatte hun selv hidkalde Lavværgen. Det ses dog, at man især i Købstæderne var meget tilbøjelig til at erkende Enker som fuldmyndige.

Men Kvinder var fra gammel Tid ikke velsete paa Tinge, og jo mere mangesidigt og forviklet det retslige og økonomiske Liv var blevet, desto mere maatte man ønske det varetaget af

Maren, g. m. Sværmeren Niels Svendsen Chronich, oversatte fra Hollandsk »Sjælens Skat« 1653 (Biogr. Lex.).

¹ Dybvad ønsker Landet cælibem cancellarium gynecocratiae non subjectum (Danske Magazin 4. R. II 230).

² Danske Magazin 4. R. IV 44, 47. Rørdam: Univ. Historie III 479.

³ I alt Fald paa bestemte økonomiske Omraader.

kyndig Haand. Endog i Købstæderne var det sjældent, at Kvinder mødte i Retten¹. Under Udarbejdelsen af Danske Lov var der Forslag om at nægte Kvinder Ret til at møde baade ved Landstinget og i Højeste Ret², men man standsede dog ved den i D. L. 1-9-6 givne Bestemmelse: »Ingen Kvindesperson maa for Kongens højeste Ret gaa i Rette, med mindre Sagen hendes, eller hendes Mands eller Børns Ære eller Liv angaar.«

VI. Ordningen af Kvindernes Retsstilling i Danske Lov.

Det var en storartet Opgave, Regeringen satte sig, da den besluttede sig til for første Gang i de Danskes Historie at lade en fælles Lovbog for alle Stænder og for det hele Rige udarbejde. Man kan ikke undre sig over, at der hertil medgik en Snes Aar; Samfundets hele Retstilstand og økonomiske Liv var i de sidste halvhundrede Aar kommen ind paa nye Baner, tilmed var Rigets Forfatning og Styremaade undergaaet en Forandring.

Under Forarbejderne synes de Sagkyndige tidligt at være bleven enige om, at Grundprincippet for Ægtefællernes Formueforhold maatte være et »tiende Fællig«, dog saaledes at baade Mand og Hustru beholdt »egen Jord«, hvortil hørte baade den ved Ægteskabets Stiftelse af den enkelte ejede Jord og den senere gennem Arv erhvervede. Dog synes det som om man vilde komme Fællesejet imøde ved at anvende det næsten forældede Princip om »Arvebed« ogsaa paa Jord; Arv, som tilfaldt Mand eller Hustru, kunde bringe det af den anden Ægtefælle

¹ Kinch, der havde et saa omfattende Kendskab til Tingbøgerne fra Ribe, bemærker om den virksomme Kirstine Lauridsdatter (se foran S. 38), at hun personlig gav Møde paa Bytinget og i Raadstuen. Borgerkoner, selv af den mere formuende Klasse, gav ellers meget sjælden Møde for Retten, de lod i Processer og andre Retshandler næsten altid deres Værge møde med Fuldmagt fra dem. »Det er endogsaa meget sjældent, at Kvinder aflægge deres Vidnesbyrd personlig i selve Retten; næsten altid afgive de det til et Par Mænd af deres Slægt eller Venner, som da igen møde med det for Retten« (Jydske Saml. I 300 ff.). Smlgn. Secher og Støchel: Forarbejder I 117: fornemme Kvindespersoner forhøres hjemme.

² Secher og Støchel: Forarbejder I 417 (5), II 304, 445.

tidligere arvede sammen med den nye Arv ind under Fælles-ejet¹.

Ikke desmindre maatte det fuldkomne Fællesskab mellem Ægtefæller synes at være et rimeligere Princip for Ordningen af deres Formueforhold. Der var opstaaet talrige Værdigenstande, der kunde maale sig med Jord i Sikkerhed, og omvendt kunde Jorden være saa behæftet med Gæld, hvorom man kunde læse i Pantebogen, at der ingen Grund var til at opretholde en principiel Forskel mellem Jord og rørligt Gods. De tidligere Hensyn til den Slægt, hvorfra Mand eller Hustru stammede, syntes forladte. Endvidere var det ønskeligt at skabe økonomisk Handlefrihed for Enkeltmand, hvorfor Manden burde raade for Boet i sin Helhed og repræsentere Familien, tilmed da i de sidste Menneskealdre Hustruen afgjort var traadt i Skjul og saa lidt havde gjort sig gældende.

Til Kommissionen var indgaaet en Henstilling om, at den gamle Forestilling om at Jordegods i juridisk Henseende skulde behandles anderledes end andre Værdier, maatte ophøre, og at saaledes den af en Pige i Ægteskabet medbragte Kapital lige saa fuldt maatte være hendes Særeje som Jordegods. I den Anledning blev der forlangt Udtalelser af Landsdommere. I Jylland formentede Landsdommeren (1672), at der var Grund til at lade rede Penge, som staar paa sikre Steder, gode Købstad-Jorder og -Gaarde, samt andre sikre og visse Indkomster i Kommerce-Brug gaa lige i Skifte og Deling mod Jordegods. Noget anderledes lød Svaret fra de sjællandske Landsdommere. De følte Betænkelighed ved at fravige, hvad der i mange hundrede Aar havde været Ret i Landet og hvorved det havde befundet sig vel, især da derved Jordegods var bragt i Estime, hvorved et Lands Flor fornemlig kendes. Men bortset fra dette Hensyn havde de dog intet imod, at det efter Mand og Kvinde arvede Jordegods deltes i samme Forhold som Løsøret².

¹ Secher og Stöchel: Forarbejder I 214 ff., 221.

² Forarbejder II 256, 260. — Af de adelige Medlemmer af Statskollegiet udtales 1664 en anden Opfattelse: rede Penge i Eders Majestæts Riger og Lande imod Jordegods at regne befindes at være faa og efter nærværende

Foruden dette Hensyn til Forandringen i Formuegenstandene maatte imidlertid ogsaa Spørgsmaal om den rigtige Ordning af Ægtefællernes gensidige Retsstilling komme til Overvejelse; og det viser sig, at der i Kommissionen var en Talsmand for Dotalprincipet. Den tyskfødte Retslærde Heinrich Ernst, der havde været indkaldt som Lærer ved Sorø Akademi og senere blev anvendt i Kancelliets Tjeneste¹, vilde forsvare det rimelige i, at hver Ægtefælle bevarede den medbragte Formuedel; han blev dog skarpt imødegaaet af Højesteretsdommer Peder Lassen. Det vilde ganske stride imod vores Nations Natur og Blufærdighed, at man saaledes vilde tinge og drive Købmandskab ved Giftermaal. Man skal opgive saadan Handel og ikke føre sig i Eftertale ved usædvanlige Betingelser. Dette gav Ernst Anledning til at spørge, om *paclo dotalia* da kunde kaldes Handel og Købmandskab; de var jo dog overalt brugelige hos Herrer og Fyrster, hos høje og nederlige Standspersoner, de kunde dog vel derfor ikke kaldes ublufærdige².

Hvorledes Forhandlingerne iøvrigt udviklede sig, mangler der nærmere Oplysning om. Hos de Adelige synes Tanken om, at Jord skulde staa paa lige Fod med Løsøre, især at have vakt Betænkelighed, men tilsidst gav de efter³. Hovedprincippet om et fuldstændigt Formuefællesskab baade i Jord og Løsøre blev slaaet fast (D. L. 5-2-14, 19, 23, 5-3-33)⁴, dog var der Mulighed

Tiders Tilstand er ingen saadan Proportion imellem begges Værdi, som tilforn haver været og som hos andre omliggende Naboer er (Forarbejder I 257).

¹ H. Ernst døde 1665.

² Forarbejder I 217 ff., 220.

³ Forarbejder II 500: Hr. Ove Juul: Arvejord burde den følge, som det i Boet indbragt haver; 535: Ove Juul: bedst at blive ved den gamle Lov; haver endelig consenteret med de andre.

⁴ J. H. Deuntzer: Familieret (4. Udg.) 123 finder et Vidnesbyrd om, hvor sent man i Kommissionen naaede til Enighed, deri, at flere Artikler i Danske Lov (5-3-9, 16, 17) omhandle et Særeje, der alene synes opstaaet i Kraft af Loven, hvorfor de burde være ændrede. Det forekommer mig, at Loven dog ogsaa stærkt maatte have Særeje for Øje, dels paa Grund af den ovenfor omtalte Regel i 5-2-20, dels af Hensyn til de før Danske Lovs Givelse stiftede Ægteskaber, hvoraf mange var indgaaede under

for, naar ingen fælles Børn fandtes, ved en i Tide oprettet Specifikation, der oplyste om hvad den enkelte Ægtefælle havde indbragt i Ægteskabet eller senere havde erhvervet ved Arv eller Gave, og naar denne Specifikation var bevidnet af begge Ægtefællers nærmeste Frænder, da at sikre et Særeje for den enkelte, der havde Gyldighed ved indtrædende Arveskifte (D. L. 5-2-20).

Danske Lov tillagde Manden den udelukkende Raadighed over det hele Bo¹. Hustruen blev hvad den fransk-engelske Ret kalder *femme-covert*, den fuldt tilhyllede Kvinde, der ikke traadte i noget Forhold til Omverdenen. Den foran givne Skildring vil have vist, at Kvindens Stilling i Samfundet paa mange Maader netop havde antaget denne Karakter. Et ydre Tegn paa den indtraadte Forandring bliver det da ogsaa, at Hustruen fra nu af begynder ikke at kalde sig med sit oprindelige Slægtnavn, men antager Mandens Familienavn.

Enhver Tanke om at derved noget i Retning af »en Underkuelse« af Hustruen var foregaaet, vilde være ganske urimelig. Forandringen var fremkaldt ved den hele Udvikling, som Hjemmet, Aandslivet og Næringsvejene var undergaaet, skattepolitiske Hensyn og den almindelige Stræben efter at skabe Raadefrihed for Enkeltmand havde vel ogsaa gjort sig gældende.

I eet Punkt vandt Hustruen en bedre Stilling end tidligere, saafremt da de i gammel Tid givne Lovregler endnu ansaas anvendelige. Jydske Lov stiller Hustruen ind under Hustugten: »Husbond maa revse Hustru og Børn med Stav og Vaand, men ikke med Vaaben«. Af denne Regel udgik i Danske Lov Hustruen. Dette blev gennemført med 5 Stemmers Majoritet. 2 af Kommissionens Medlemmer, Professor Rasmus Vinding og General-Forudsætninger, som Ægtefæller, Svigerforældre, Slægtninge vilde se kuld-kastede, hvis Lovens Hovedsætning skulde være anvendelig paa dem.

¹ Fra Midten af det 16. Aarh. var det i Brug, naar Ægteskabet var barnløst, at Manden bebrevede sin Hustru med Ret til for hendes Livstid at besidde det hele Bo, hvortil der dog krævedes Samtykke fra Arvingernes Side. Ved Danske Lov 5-4-20 blev der givet enhver af Ægtefællerne Ret til at bebreve den anden paa denne Maade, og Arvingernes Samtykke var ufnøden. Jfr. Matzen: Retshistorie, Familieret 79.

prokurør Peder Scavenius — de var iøvrigt gifte med 2 Søstre — havde ønsket den ældre Regel bevaret¹.

Ved Betragtningen af den Forandring der var foregaaet i Hustruens retslige Stilling, fortjener det at erindres, hvordan det indenfor Hjemmet gaar som i Forfatningslivet, at Aanden i Styrelsen kan være vidt forskellig fra Regeringsformens Ordlyd. I Europa blev det jo sagt, at vort Folk under det absolutistiske Kongedømme følte sig friere end Borgerne i de fleste andre Riger. I Ægteskabet kan der raade stærkere Magter end dem, som Lovene maa have for Øje. En Italiener, der var her i Landet o. 1628, fortæller, at det var Skik hos Almuen, at Brudgom og Brud løb om Kap hen til et Halmknippe, der var opstillet paa et bestemt Sted, og at den, som først rørte ved Halmen, blev Husets Herre; Halmen blev stoppet i den Pude, hvorpaa Brudeparret i Kirken knælede². Der var altsaa Mulighed for, at ogsaa Hustruen kunde blive den styrende, og den berømte Astronom Vestjyden Professor Longomontan skal have udtalt ved sin Hustrus Død (1637): Nu vil a raade, Dorthe raadte før³. Det er vel heller ikke uden Grund, at Holberg næsten overalt, hvor han skildrer Forholdet mellem Ægtefæller, lader Hustruen være den, der har Kommandoen.

¹ Forarbejder II 194 (5), 386, 508. Jydske L. II 82. D. L. 6-5-5.

² Danske Magazin 6. R. I 364 ff.

³ Rørdam i Biogr. Lexikon X 366.

Fr. Jul. Kaas og A. S. Ørsted i 1826.

AF

HANS JENSEN

I et smukt lille Udgiverarbejde, *Frederik VI og A. S. Ørsted i 1826*, har Professor Frantz Dahl, med en kortfattet oplysende Indledning, samlet de historiske Akter vedrørende den enevældige Konges Magtbud til Danmarks største Jurist om, at han skulde standse sit epokegørende Forfatterskab. Da det ogsaa har været muligt at medtage, hvad der findes i Kongehusets Arkiv, er Kilderne nu fremlagt til en Begivenhed, der ikke blot er vigtig i A. S. Ørsteds Liv og dansk Retsvidenskabs Historie, men ogsaa af central Interesse med Hensyn til Regeringsforholdene paa Frederik VI's Tid og Udviklingen af dansk Kirkepolitik¹.

Professor Dahl gengiver in extenso den Afhandling af Ørsted i Juridisk Tidsskrift for 1826, der gav Anledning til hele Konflikten². Ørsted havde her, som Led i den kirkelige Debat, der var indledet med Grundtvigs Angreb paa H. N. Clausen i 1825, opkastet og paa benægtende Maade besvaret det Spørgsmaal, om den danske Kirkeforfatning behøvede »en omgribende Forandring«. Det er hans Mening, at Kirkens Forfatning er god og

¹ L. Koch skrev sine Fremstillinger af Sagen (i Kirkehistoriske Samlinger og Ørsted-Biografien) uden at kende Kongehusets Arkiv modsat antagelig A. D. Jørgensen ved de summariske Bemærkninger i Danmarks Riges Historie VI a, 52 f.; jfr. iøvrig Marcus Rubin: Frederik VI.s Tid 344 ff., Det danske Folks Historie VI 381 ff.

² Side 1—115 (alle følgende Henvisninger gælder ligeledes Dahls Skrift, naar ikke andet udtrykkelig er angivet).

tidssvarende nok, fordi den giver tilstrækkelig rummelig Plads for alle Anskuelser, der under Tidens aandelige Vilkaar er beretigede til at findes indenfor dens Rammer. Den udførlige Argumentation, hvormed denne Mening begrundes, fører os ind til Kærnen af Ørsteds Væsen som aandelig Personlighed. Hans juridiske Distinktioner, hele hans ejendommelige og geniale Dialektik bringes til Anvendelse overfor Problemerne om Rækkevidden af Præsternes Embedsed og om, hvad der maa omfattes som væsentligt i den evangelisk-lutherske Troslære; den ørstedske Jura forener sig med Teologi og det paa en saadan Maade, at intet af det sublime og subtile, der drøftes, drages nedad eller forgroves, men blot synes at vinde i Alvor og Betydning. Med megen Grundighed og Klarhed udvikles det, hvorledes de symbolske Bøger er nødvendige for at sikre Kirkens Enhed, men at de sætter en Grænse for, hvad der kan læres fra Prædikestolen, uden derfor at binde Præsterne ubetinget til hver enkelt af de Trossætninger, som de indeholder. Det Løfte, som Præsten aflægger, og som direkte kun angaar hans Lære, ikke hans personlige Tro, forpligter ham, alene efter sin Ordlyd, ikke til at forkynde hele Indholdet af alle Symbolerne, men blot det, der er en væsentlig Bestanddel af den himmelske Lære (*doctrina coelestis*). En saadan Bestanddel er efter Ørsteds Skøn, der skulde blive skæbnesvangert for ham, ikke engang Treenighedsbegrebet: »Treenighedslæren findes dog ikke egentlig og umiddelbart i Skriften og er saaledes ingen væsentlig Bestanddel af den kristelige Tro, ligesom der heller ikke til hine Symbolers dialektiske Bestemmelse af denne Lære slutter sig saadanne for det gudelige Sind vigtige Forestillinger som til den skriftmæssige Lære om Kristus som Guds Søn«¹.

Netop for at fremhæve det væsentlige i Kristendommen vil — hævder Ørsted — en Præst ikke hænge sig for meget i Troslærdommenes Bogstav, men »holde sig fra de dogmatiske Forestillinger, der enten er ufrugtbare for den levende kristelige Tro og det gudelige Sind eller endog kan forvirre Gemytterne«². Fuldt kan heller ikke mere nogen hylde enhver Forestilling,

¹ S. 36. ² S. 51.

der findes i Symbolerne; saaledes vil vel ikke nogen nu vedkende sig Læren om, at Børn, der dør før deres Daab, gaar fortabt, og »end ikke Læren om Helvedesstraffes Evighed vil let nogen nu anse som en Betingelse for kirkelig Rettroenhed«¹. Hvad der er vundet i sand Erkendelse siden Reformatorerne Tid, kan ikke skydes til Side eller forkastes. Den fri Forskning og Tænkning maa danne Udgangspunktet for den evangeliske Præsts Forkyndelse, og der skabes derved slet ingen Fare for, at han skal komme til at fjerne sig fra det egentlige Indhold i Evangeliet: »Thi langt fra at Kristendommen skulde staa i et fjendtligt Forhold til den Indsigt, der erhverves ved Fornuftens Anstrenge, fører denne netop til den Erkendelse, at alle Visdommens og den højere Kundskabs Skatte indeholdes i Evangeliet«².

A. S. Ørsted ræsonnerer i denne Afhandling som den, han i sin Livsanskuelse var: paa een Gang en dybt troende Kristen og et ægte Barn af Oplysningens og Fornuftens Tidsalder; han bygger paa den mest optimistiske Tillid til en ubetinget Harmoni mellem Tro og Viden og vil dristigt hævde, at den voksende menneskelige Erkendelse ikke paa noget Punkt behøver at komme i virkelig Modsætning til det afgørende i de evangelisk-lutherske Traditioner, naar disse blot bliver forstaaet paa rette Maade. Den Varme, hvormed han fremfører sine Betragtninger, vidner om, hvor meget Sagen har ligget ham paa Hjerte. Det har været en dyb Tilfredsstillelse for ham, Kirkeretslæreren ved Pastorseminariet, at yde denne Hjælp til Beroligelse af de ængstede Samvittigheder hos de Teologer og Præster, som i det fra Fortiden nedarvede Præsteløfte saa en Forpligtelse til noget, der laa over deres aandelige Evne³. At han fremsatte Anskuelser, der paa nogen Maade kunde opfattes som revolutionære eller farlige for Kirken, er næppe faldet ham ind. Med god Grund kunde han henvise til⁴, at hans Fortolkning af Præsteløftet ganske stemmede med, hvad der var udtalt af de danske Biskopper i Anledning af Lutherjubilæet 1817 ligesom atter i Anledning af Tusindaaret for Kristendommens Indførelse. Det

¹ S. 50. ² S. 51 f. ³ Jfr. S. 153.

⁴ S. 65 f.; jfr. Fodnotens Litteraturhenviisninger.

var den faktiske, gennem lang Tid opretholdte Tilstand i den danske Kirke, at selv en meget fri og »rationalistisk« Opfattelse og Forkyndelse af Kristendommen ikke skulde kunne betragtes som stridende mod den Forpligtelse, som Præsterne havde paataget sig i deres Embedsløfte. Det kan paa denne Baggrund ikke virke andet end mærkeligt, at Ørsteds Afhandling kunde faa de Følger for ham, som den fik.

Den almindelige Forudsætning herfor er det dog let at faa Øje paa; det var, særlig naar der paa Forhaand kunde regnes med en vis principiel Misbilligelse af, at Generalprokurøren gav sig af med offentlig Skribentvirksomhed, unægtelig angribeligt, at han kastede sig ind i teologiske Stridigheder netop paa et Tidspunkt, da just »Teologernes Rasen« havde antaget en Karakter, som den enevældige Regering efter sin Natur maatte finde ubehagelig og forstyrrende for den tilbørlige Ro indenfor Statskirken. Dette forklarer imidlertid ikke, at denne Sag overhovedet blev benyttet til et Angreb mod Ørsted, og vi maa da spørge, hvem der har været den egentlige Ophavsmand til dette, hvem det er, der har fortalt Kongen, som ikke selv læste, hvad Ørsted offentliggjorde¹, om denne Afhandlings Indhold og bibragt ham det Indtryk, at der her forelaa en bydende Nødvendighed for en Indskriden fra hans Side.

Prof. Dahl er tilbøjelig til at slutte sig til de to Berettere, Biskop Münter og A. C. Gierlew, der uafhængigt af hinanden har antaget, at det var Dronning Marie Sophie Frederikke, som først »har rørt Alarmklokken«². Der er imidlertid intet i de fremlagte Aktstykker, der bekræfter denne Formodning, som iøvrig aldeles nødvendigt forudsætter, at Dronningen har været paa- virket af en anden, da hun sikkert lige saa lidt som Kongen har haft Ørsteds juridiske Skrifter til Lektüre. Det lader sig næppe ganske afgjort sige, hvem der først har gjort Kongen opmærksom paa Afhandlingen, men derimod synes det efter de nu foreliggende Kilder bestemt at kunne fastslaaes, hvem det er, der under de Forhandlinger, der udspandt sig om Sagen, har været dens egentlige Drivkraft og har sat alt ind paa at

¹ Jfr. S. 167. ² S. XXIX.

bruge den som en gunstig Lejlighed til at ramme Ørsted personlig. Denne førende Drivkraft i Sagens Udvikling, omend maaske ikke i bogstavelig Forstand »primus motor«, var ingen anden end Ørsteds egen Chef indenfor Kancelliet, Statsminister Frederik Julius Kaas.

Kaas hører som bekendt ikke til de danske Statsmænd, som har faaet et særlig sympatisk Eftermæle. Hvad angaar hans Forhold til A. S. Ørsted, havde hans Færd overfor denne ved en tidligere Lejlighed — Tugthusoprøret i 1817 — været af en saadan Beskaffenhed, at Ørsted i høj Grad kunde føle sig forurettet og modarbejdet; der havde mellem de to Mænd været en Konflikt, som faar L. Koch til at undre sig over, at derefter »Kaas og Ørsted kunde vedblive at sidde i Kollegiet sammen«¹. Maaske giver det os den tilstrækkelige Forklaring herpaa, naar Ørsted et Sted i sin Livshistorie, med Henblik paa Kaas' Forhold til Hertug Frederik Christian af Augustenborg, bemærker, at intet var mere mod Kaas' Karakter »end at gemme længe paa det, der havde bragt ham i Misforhold til en eller anden«². Hvor ophidset Kaas i det enkelte Øjeblik har kunnet blive overfor Ørsted, fremgaar af et Brev til Møsting, hvori Kancellipræsidenten betegner den store Jurist som »Knægten«, der vil herske over ham og alle andre i Kollegiet³. Brevet, som Prof. Dahl med Rette anbringer forrest i sit Brevstof, er udateret og kan ikke sikkert tidsfæstes; men i sig selv viser det paa en umiskendelig Maade, hvilken Stemning der kunde gribe Kaas, naar han følte sig generet ved den altid ihærdige Ørsteds Kamp for at føre sine Anskuelser frem til Sejr i Kancelliets Afgørelser. Der bestod en umiddelbar personlig Modsætning mellem en rutineret Hofmand som Kaas og en Statens og Videnskabens Tjener med den Karakter, som Ørsted havde. En Slægtning af Stemmann har da ogsaa ment at kunne oplyse følgende om Forholdet mellem de to: »Efter hvad Regenburg har sagt mig, har han fundet Spor af, at den frivole Kaas har følt sig generet

¹ L. Koch: A. S. Ørsted. 74 ff.

² A. S. Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie, III. 173.

³ S. 116.

af Ørsteds Guds frygt og tænkt paa at faa »den Karl« ud af Kancelliet¹. Det er netop et Forsøg i denne Retning, de her omhandlede Akter giver os Vidnesbyrd om — et Forsøg, der imidlertid har formet sig saa underligt, at just den af Ørsted formentlig krænkede »Guds frygt« skulde blive udnyttet som et farligt Vaaben i den »frivole« Ministers skrupelløse Hænder.

De Akter, der direkte belyser Sagens Gang, hidrører alle fra Kongehusets Arkiv samt fra Fr. Jul. Kaas' og A. S. Ørsteds Privatarkiver; i det førstnævnte er kun fundet Breve og Erklæringer fra Kaas og Ørsted, og helt igennem ser vi paa denne Maade Kaas, men ikke nogen anden som Ørsteds Angriber overfor Kongen i en Sag, hvor han efter sin Stilling som Kancelliets Præsident var Kongens naturlige Raadgiver.

Det er vel ikke utroligt, at Kaas, der var »Justitsminister«, selv har kunnet opdage Afhandlingen i Juridisk Tidsskrift², eller at Ørsted ligefrem har sørget for, at han fik den i Hænde, hvilket skulde synes at være meget nærliggende; i begge Tilfælde kan man meget vel tænke sig, at Kaas derefter straks er gaaet til Kongen, eventuelt til Dronningen, for at appellere til Forargelsen paa det allerhøjeste Sted. Hvorledes det end forholder sig hermed, er der sket Anskrig allerede efter Fremkomsten af det første Afsnit af Afhandlingen, der var delt mellem to Hefter, og Kaas har straks formet sine Indlæg om Sagen paa en for Ørsted meget ugunstig Maade. Fra 9. August 1826 foreligger der i Kaas' Arkiv en Erklæring af ham³, ikke stilet til Kongen, men vel nærmest skrevet til Kancelliets Brug; heri spørger han, hvad der hjemler Generalprokurøren til »at opkaste og behandle en saadan Kvæstion af saa delikat Beskaffenhed for det danske Publikum«; han slaar ned paa Ørsteds Paastand om Treenighedsbegrebet og paa den Ejendommelighed ved hans Argumentation,

¹ M. Rosenørn i Personalhistorisk Tidsskrift 3. R. VI 36.

² At Kaas, som Prof. Dahl mener (S. XXIX f.), skulde have lige saa lidt Kendskab til Ørsteds retsvidenskabelige Produktion som Kongen, synes det dog vanskeligt at tænke sig og fremgaar formentlig heller ikke af det S. 167 f. gengivne Brev, der blot beviser Kongens Ukyndighed.

³ S. 117 ff.

at han har villet skille det væsentlige i Kristendommen ud fra det uvæsentlige uden at angive en bestemt Grænselinje; han mener, at Kongen ikke kan betragte dette Skriffs Indhold med fuldkommen Ligeegyldighed, men at man dog foreløbig bør nøjes med at indhente Erklæringer fra den teologiske Sagskandskab.

De Synspunkter, der her havde fundet Udtryk, blev imødegaet af Ørsted i et Brev til Kaas af 11. August¹; Ørsted fastholder i en meget kraftig Tone sine Anskuelser, som han roligt vil lade underkaste ansete Teologers Prøvelse: »Skal Læren om Djævelens Indvirkninger paa Mennesket og om evige Helvedsstraffe samt det athanasiske Symbols subtile Bestemmelser om Treenighedslæren være lige saa hellige som Læren om den evige Kærligheds Aabenbaring i Kristus, Guds Søn og Verdens Frelser, saa gives der ikke 10 rettroende Præster i hele Landet.« Af særlig Interesse med Hensyn til den Maade, hvorpaa Ørsted betragter den Situation, der nu er opstaaet for ham, er følgende Bemærkning: »Jeg har haft flere bitre Erfaringer om at en fjendtlig Genius, der arbejder i Mørket, har vidst at sværte mine Hensigter og Idrætter, der hvor jeg helst maatte ønsket og snarest kunde have ventet at finde opmuntrende Erkendelse. Synderligt at hin fjendtlige Genius aldrig har ytret sig, inden jeg fik Sæde i Kancelliet; forhen havde jeg den Lykke at modtage flere Beviser paa Regeringens Tilfredshed.« Mon ikke den Stemning, hvori Ørsted har skrevet dette Brev, gør det sandsynligt, at det er Kaas selv han har villet stemple som den Genius, der optræder som hans Fjende? Og mon ikke Formodningen herom styrkes ved den her udhævede Tilføjelse: at det netop er fra den Tid, da han indtraadte i Kancelliet og dermed fik Kaas til Chef, at han har følt sig modarbejdet bag sin Ryg i Regeringen?

Prof. Dahl finder det ganske vist uantageligt², at Ørsted overfor Kaas skulde have tilladt sig en saa uforbeholden Udtalelse. Imidlertid udtalte han sig jo faktisk med det bestemte Forbehold, der laa i, at han ikke angreb Kaas med Navns Næv-

¹ S. 120 ff. ² S. 123, Fodnote.

nelse, men overlod til ham selv at føle sig truffet, forsaavidt det var ham, der blev sigtet til. Sandsynligheden af dette sidste ligger i tre Omstændigheder: for det første, at det ellers vilde være umuligt at tænke sig, hvem der her skulde være Tale om, for det andet, at Ørsted har skrevet sit Brev for at ripostere mod Kaas og under det friske Indtryk, at denne nu atter havde været aggressiv, endelig de af mig fremhævede Ord.

At Kaas var en højst talentfuld »Genius«, naar det gjaldt om at finde de rette psykologiske Virkemidler overfor Frederik VI, viser sig slaaende i et Brev fra ham til Kongen af samme Dato, 11. August¹. Ved udtrykkelig at anerkende flere høje Dyders Tilstedeværelse hos »Etatsraad Ørsted« faar han saa meget mere virkningsfuldt udtrykt sin Misfornøjelse med dennes ubetænksomme Optræden i den foreliggende Sag, hvor det hele gaar ud paa »intet mindre end at substituere Etatsraadens Meninger og Læresætninger det Religionssystem og den Lære, som Landskongen har erklæret for Landets eneste Religion, og som Dannemarks Konger i Aarhundreder har tilsagt Beskyttelse«. Det fremhæves som aldeles forfærdeligt, at selve Generalprokurøren under den almindelige kirkelige Gæring vil give Zeloterne Stof til Klager mod Regeringen, at han paa denne Maade vil optræde som Lovfortolker i et Anliggende, der ikke blot berører Staten som Stat, men ogsaa Millioners Fred og Samvittighed, at han vil røre ved den Lære, den augsburgske Konfession, hvorunder gejstlige og verdslige har levet lykkeligt gennem 300 Aar — denne Lære, hvormed Kaas personligt, med sine nu 67 Aar, altid har følt sig fuldkommen tilfreds, saaledes at han slet ikke forstaaer, hvorfor nogen vil opvække Gæring og Strid!

Det hjalp ikke, at Ørsted 13. August henvendte sig til Kaas med en ny Skrivelse², holdt i en mere forsonlig og mindre for-tørnet Tone. Ørsted betegner udtrykkeligt her sin Afhandling som »uheldig«, men hævder, hvad Treenighedslæren angaar, at have henført Indholdet af de tre Trosartikler til det væsentligste af Kristendommen og erklærer sig iøvrigt tilbøjelig til at antage,

¹ S. 124 ff. ² S. 127 ff.

at der ved »Manuskriptets Utydelighed og Korrekturens Unøjagtighed« af Afhandlingen er udfaldet en Bemærkning, der klart vilde have vist, at der ikke var taget Afstand fra Treenighedsbegrebet i sig selv, men kun fra de athanasianske Bestemmelser om det (Ørsteds Haandskrift, der nu til Dags frembyder en af de sværeste Prøvelser for en Historiker, var unægtelig meget utydelig). Ørsted ønsker aabenbart gennem dette Brev at komme paa forhandlende Fod med Kaas, hvem han mildt bebrejder, at han ikke har søgt nærmere Forklaring hos ham selv, inden han dannede sig sin ufordelagtige Mening om Afhandlingen. Det er ogsaa karakteristisk, at han nu søger at glatte paa de Udtryk, han tidligere har brugt om den ildesindede Genius: »Siden er jeg blevet roligere og indser helt vel, at det er gerne muligt, at den, der har gjort Bevægelse over hin Afhandling, handlede aldeles bona fide, saaledes som jeg af Deres Eksellences Samtale erfarede, at De med al Deres personlige Velvilje imod mig delte de haardeste Meninger om min Afhandling.« Ligger der ikke for os i disse Ords Tone og selve Sætningernes Sammenstilling et nyt Vidnesbyrd om, at det virkelig var Kaas selv, som Ørsted havde tilladt sig at stemple omend kun indirekte som sin hemmelige Modstander — den, hvis Motiver han her forudsætter at være aldeles identiske med Kaas?

Kaas sendte straks dette Brev videre til Kongen med en Følgeskrivelse¹, hvori han triumferende fremhæver Ørsteds egen Erkendelse af, at hans Afhandling har været uheldig, og iøvrigt understreger Skellet mellem Ørsted som Menneske — hvem han naturligvis holder meget til gode — og Ørsted som en Embedsmand, der ikke bør svække sine Embeders Anseelse, og som ikke fortjener nogen Slags Overbærenhed, hvis han gør det. Fra Kaas' Haand stammer ligeledes en længere udateret Skrivelse², der gaar saa stærkt ind paa det teologiske, at man fristes til at gætte paa gejstlig Medvirkning ved dens Affattelse, og hvori vi møder Forslaget om at indbefatte under de Overvejelser, der foretages i Sagen, ogsaa det Spørgsmaal, hvorvidt det overhovedet bør være tilladeligt for en Embedsmand i Ørsteds Stil-

¹ S. 130. ² S. 130 ff.

ling offentligt ved Trykken at »udbrede sine Meninger om Lovgivningen i det hele eller om enkelte Dele og derved paa en Maade influencere Domstolene og Kongens Embedsmænd, ja, endog i visse Henseender svække Kongens Autoritet som Lovgiver«. Dermed var der givet Kongen Anvisning paa, hvor det afgørende Stød skulde rettes mod Ørsted.

Det ejendommelige ved Kaas' Holdning fremtræder grelt paa Baggrund af Erklæringer, der foreligger fra to forstandige Mænd, til hvem Kancellipræsidenten har henvendt sig om en Udtalelse. Politidirektør Kierulf erklærer 18. August bl. a.¹, at ethvert Skridt, man foretager i Sagen, vil skade mere end selve Ørsteds Skrift, og at man i hvert Fald bør afvente det Skøn fra ansete Teologer, som han tidligere mundtligt har anbefalet at indhente. Naar Kaas' Tanke oprindelig er gaaet i denne Retning, har han maaske altsaa været inspireret dertil af Politidirektøren. — Statsminister Ove Malling tager i en Erklæring af 20. August² nærmest Ørsted i direkte Forsvar og ønsker ikke, at der foretages noget Skridt, der kan faa det »mystiske« Parti indenfor Kirken til at løfte Hovedet. Hvis disse to Herrer har haft Lejlighed til at paavirke Kongen i denne Sag, har Paavirkningen utvivlsomt været i Ørsteds Favør. I Følge en Bemærkning af Kaas har Malling været »raadført« af Kongen ligesom af ham selv³, og dette kan ogsaa have været Tilfældet med Kierulf, der senere skulde blive Kongens fortrolige Raadgiver ved en saa stor Beslutning som den om Stænderforsamlingernes Indførelse. Kaas lod selvfølgelig ikke de her omtalte Udtalelser gaa videre til Kongen, men gemte dem omhyggeligt i sit Privatarkiv, hvor de endnu findes.

Ørsteds eget Defensorat overfor Kongen var selvfølgelig mislykket i hele den Udstrækning, hvori det tog Sigte paa at oplyse den jævne Majestæt om den »athanasianske Trinitetslære« og andre Spidsfindigheder. En længere Redegørelse af denne Art, afgivet af Ørsted 19. August⁴, lod Kongen den 20. gaa videre til Kaas med Bemærkning om⁵, at Ørsteds Hang til at »berøre Ting, som er saavel ham som ethvert andet Menneske

¹ S. 138 ff.

² S. 156 ff.

³ S. 178.

⁴ S. 142 ff.

⁵ S. 155 f.

uvedkommende« har ført ham ind »i en Labyrinth af Ideer, som har udartet til Sofisteri og unyttigt Jærnespind« (for bogstavret at citere den kgl. Stavemaade). Det har herefter blot været saa meget lettere at faa Frederik VI med til den Fremgangsmaade mod Ørsted, som skulde blive iværksat i Begyndelsen af den følgende Maaned, da vi atter ser Kaas i maalbevidst Aktivitet, medens der intetsomhelst Dokument foreligger for, at Kongen skulde have været paavirket i den mellemliggende Tid af de stridende Teologer eller deres Skrifter.

2. September modtog Kaas Ørsted paa sin Privatbolig, Heselgaarden, for at forhandle med ham, inden han stedtes for selve Kongen. Kaas bebudede her det Alternativ: at Ørsted enten skulde forandre sin Embedsstilling eller ophøre med sine litterære Arbejder¹. Efter hvad han samme Dags Aften indberetter for Kongen², forløb den 2 Timer lange Samtale mere fredeligt end han havde ventet, men der har dog aabenbart været Stof nok til Uenighed. Naar Kaas foreholdt Ørsted Luthers Katekismus og Lærebogen for de danske Skoler, som han »til dette Øjemed« havde læst (og dermed var vel nok hans teologiske Lærdom saa nogenlunde udtømt), svarede Ørsted med at frakende ham Kompetence som Dommer i Sammenligning med den store Klasse af oplyste Gejstlige. Naar Kaas, luftende sin verdensmandsmæssige Overlegenhed, gjorde Ørsted opmærksom paa, at denne ikke med sine store Kundskaber forbandt tilstrækkelig Menneskekundskab og »Takt for den rette Anvendelse af hans Kundskaber« — da hævdede Ørsted haardnakket netop at være i Besiddelse af baade Takt og Menneskekundskab, men derimod ikke af mere videnskabelig Dannelse, end hvad der kunde kræves af den dannede Mand overhovedet. Tilsidst var det dog kommet til en Scene, der »rørte« Kaas dybt, idet Ørsted tilsyneladende frasagde sig enhver Modstand mod hvadsomhelst man vilde bestemme med Hensyn til hans Stilling: »Han er villig til ethvert Offer, ja, tilstod mig, at han gerne gav Slip paa sit Embede, naar det ikke som han frygtede maatte anses for Trods.« Kaas mener aabenbart, at det er lykkedes ham at

¹ Jfr. S. 171. ² S. 159 ff.

aflukke Generalprokurøren en mundtlig Erklæring om, at han gerne vil fratræde sit Embede, og vi tager næppe fejl af, at han føler sig meget tilfreds med at have bragt Ørsted til dette Punkt.

Imidlertid forelaa der enten en Misforstaaelse fra Kaas' Side eller en forhastet, uoverlagt Udtalelse fra Ørsteds. Dagen efter, 3. September, var Ørsted til Audiens hos Kongen¹; som han selv har fremhævet overfor Kaas, slap han her for den store Forlegenhed at blive stillet direkte overfor Alternativet; Kongen rettede blot »en Opfordring« til ham — naturligvis angaaende Standsningen af hans Forfatterskab. Om den Selvovervindelse, det kostede Ørsted at gaa ind herpaa, synes det at vidne, at han først 8. September² indsendte den Skrivelse til Kongen³, hvori han bøjer sig for dennes Vilje, men foreslaar, at der gives ham Lejlighed til at afslutte og afvikle de Arbejder, han havde i Gang, et Forslag, Kongen allerede 10. September overfor Kaas ytrer sig villig til at imødekomme⁴. Imidlertid erfarer Ørsted, hvorledes Kaas har opfattet hans Ord til ham, og faar nu travlt med at hindre, at dette skal faa Følger. 15. September henvendte han sig umiddelbart før et Statsraadmøde til Statsminister Malling med den skriftlige Erklæring⁵, at det beror paa en Misforstaaelse, hvis man vil antage, at han foretrækker at blive forflyttet til et andet Embede fremfor at underkaste sig Kongens Bestemmelser angaaende hans fremtidige Forfatterskab; kun hvis han har tabt Kongens Tillid, ønsker han at gaa tilbage til en mindre betydende Virkekreds. 17. September forklarede han i et Brev til Kaas⁶, at han havde skrevet saaledes til Malling, fordi han af forskellige smaa Omstændigheder havde fattet den Formodning, at det var paatænkt at tildele ham det ledige Embede som Justitiarius i Hof- og Stadsretten og derfor ønskede at forebygge, at en saadan Beslutning skulde blive taget i Statsraadet ud fra den forkerte Forudsætning, at han selv ønskede denne Forsættelse. Det fremgaar af dette Brev, at det er Ørsted selv, der i en ny Samtale med Kaas, da denne atter bragte

¹ S. 171. ² Jfr. S. 186 f. ³ S. 162 ff. ⁴ S. 167 f. ⁵ S. 168 f.

⁶ S. 170 ff.

Alternativet paa Bane, havde nævnt det ledige Justitiariat som en passende Retrætepost, hvis Kongen ikke ønskede hans Forbliven i hans nuværende Stilling — en Bemærkning, som han altsaa mener, at Kaas straks har grebet med Begærlighed og er parat til at udnytte, skønt den ikke rummede noget Ønske fra hans Side.

Man forstaar de Følelser, hvormed Ørsted i denne Skrivelse tager Bladet fra Munden og lader Kaas følgende vide: »Jeg levede forhen i den faste Overbevisning, at jeg i Deres Eksellence havde en Velynder og Beskytter, der baade erkendte mine redelige Bestræbelser som Embedsmand og havde personlig Godhed for mig, men under denne Sag er det stundom faldet mig ind, at Deres Eksellence ønskede mig ud af Kancelliet, jeg vil hverken kunne fuldkommen tro eller begribe det, men Tvivl er dog idelig opstaaet hos mig.«

Skønt naturligvis med et vist Forbehold i høflige Omsvøb kan dette dog vel kun fra Ørsteds Side overfor Kaas betyde den klare, dristige Angivelse af, at han mener at have opdaget ham og nærer en fuldkommen Overbevisning om, at Maalet med den hele Sag for Kaas ikke er en Hævdelse af Treenighedslæren eller af Generalprokurørembedets Værdighed, men simpelthen at faa drevet ham selv ud af Kancelliet.

Som Modtræk mod en saadan Plan fra Kaas' Side er det altsaa, at Ørsted har formet sin Erklæring til Malling, der straks lod den gaa videre til Kaas¹, da han selv ved Sygdom var forhindret i at deltage i det paagældende Statsraadsmøde, hvor Brevet, muligvis ved et heldigt Tilfælde², er blevet aabnet og læst for Kongens Øjne og maaske for saa vidt har gjort sin Nytte, som der i hvert Fald ikke blev vedtaget noget om at forsætte Ørsted til en anden Embedsstilling. Han kunde vel ogsaa nu siges ved sine Udtalelser at have givet tilstrækkeligt Løfte om, at han i sin fremtidige Virksomhed som Generalprokurør vilde sky det Forhold til Offentligheden, som man nu lagde ham til Last. Kaas skriver ganske vist 18. September til Ørsted³, at Erklæringen overfor Malling er uden Betydning for

¹ S. 168. ² Jfr. S. 170. ³ S. 170 ff.

Sagens Afgørelse; men Kaas udtrykker sig i hele dette Brev paa en noget mærkelig Maade, og man faar snarest Indtrykket af et Slags Tilbagetog efter et Nederlag. Han forsikrer, at han kun har haft noget imod Ørsted som Forfatter, og at det selvfølgelig har været fjernt fra ham at ville modarbejde ham hemmeligt — »der ligger maaske for Verdensmanden altfor megen Aabenhed i min Karakter og Tænkemaade«. Saalænge Gud og Kongen vil beholde Kaas i Kancelliet, ønsker han ikke Ørsteds Udtrædelse af det, men med hans Stilling her mener han det ikke foreneligt, at Ørsted vil bevare Ret til at besørge nye Udgaver af sine Skrifter. Kaas forbeholder sig med andre Ord at dreje paa Tommelskruen til det sidste, men det skulde dog ikke lykkes ham at hindre en mere lempelig Løsning.

Sagen, der i det hele kom til at strække sig over ca. 6 Uger, førtes nu hurtigt til den Afgørelse og Afslutning, der var blevet ønsket af Ørsted som det mindste af to Onder. 20. September tilskrev Kongen Kaas¹, at han vilde tilkendegive Ørsted det mindre passende i hans Optræden, men modtage hans Løfte og beholde ham i Kancelliet. Efter at have faaet Meddelelse herom fra Kaas² sendte Ørsted denne nogle temmelig skarpe og vrede Ord om sin Skuffelse ved at skulle finde sig i en ligefrem Irettesættelse og over, at det var blevet fundet nødvendigt at afslutte Sagen med en skriftlig Befaling³. Samme Dag, 21. September, udstedtes det kongelige Reskript⁴, der befalede Ørsted at standse sit Forfatterskab, men dog i Overensstemmelse med hans udtalte Ønske gav ham Tilladelse til at fuldende, hvad han havde begyndt, endog selve den kirkeretlige Afhandling i Juridisk Tidsskrift, samt til at besørge nye Udgaver af sine Skrifter.

Reskriptet gav ogsaa Ørsted Ordre til at indgive sin Begæring om Afsked fra Pastorseminariet, og i et Brev til Kaas, af 22. September⁵, hvori han ellers betegner Reskriptets Indhold som i det hele mindre krænkende end befrygtet, stempler han denne Ordre som en »ny Krænkelse« — og vi har nok Lov til at mene, at han ikke har tvivlet om Ophavsmanden.

¹ S. 183 f. ² S. 184 f. ³ S. 185 f. ⁴ S. 186 f. ⁵ S. 188 f.

— Med fuld Sikkerhed er det ikke muligt at udrede Traaden i historiske Tildragelser som de omhandlede. Selvom de bevarede Akter er fuldstændig fremdraget, bliver vor Viden ikke fuldstændig. Der mangler alt det, der kan have haft Betydning uden at bundfælde sig i Akterne, Indholdet af Samtaler f. Eks., og vi er maaske saaledes uden Kendskab til mange vigtige Forudsætninger og afgørende Mellemlid i Begivenhedernes Gang. Altid vil det være vanskeligt at erkende de forskellige Personers Motiver, der maaske kan have skiftet fra Situation til Situation, foruden at de muligvis i selve Øjeblikket ikke har været de paagældende virkelig bevidst eller senere har forskudt sig for deres Opfattelse.

De nu foreliggende Dokumenter synes dog tilstrækkeligt at godtgøre, baade at A. S. Ørsted i de for hans Fremtid saa skæbnsvangre Uger i 1826 har set sin Hovedmodstander i Fr. Jul. Kaas, og at det var fuldt berettiget. Ligesom det, senere Forfattere har villet bygge paa Biskop Fr. Münters Dagbøger¹ m. H. t. Virkningen af Grundtvigs og Lindbergs under Sagen udsendte Pjecer, ikke lader sig bekræfte ved mere sikre Beviser, saaledes kan Münters Beretning om, at Møsting var mere afgjort mod Ørsted end Kaas, skønt omtrent samtidig, ikke komme i Betragtning, naar vi henser til, hvad Førstehaandskilder i rigt Maal vidner om Kaas, medens de tier helt stille om Møstings Rolle. Det var jo ogsaa Kaas, ikke Møsting, der havde Ørsted til sin daglige Medarbejder og derfor stadig Anledning til at irriteres ved hans overlegne Dydighed og højere Moral. Deraf kan hans Optræden forklares. Naar Kaas modsat Kongen er saa ivrig for at fremholde Alternativet for Ørsted, og naar han er saa begærlig efter at fange et Ord fra ham om Villighed til at lade sig forsætte til et andet Embede, da maa dette nødvendigvis forstaas saaledes, at Kaas' Taktik er gaaet i Retning af at faa Ørsted sat ud af Kancelliet og en lettere haandterlig Mand anbragt paa hans Plads. Medens det for Kongen har været magt-

¹ S. 203 f., jfr. S. XXXIII. — Münter nævner Schimmelmann og Mallings som Ørsteds Forsvarere. L. Koch tilkendte ifølge denne Beretning Kaas et Mellemlandpunkt i Sagen (Kirkehist. Samlinger 3. R. VI 11).

paaliggende at faa stoppet Generalprokurørens Skribentvirksomhed, synes Kaas først og fremmest at have haabet, at det Ultimatum, der i saa Henseende stillede Ørsted, og som Kaas har ønsket formuleret saa skarpt som muligt, skulde tjene til at gøre ham ked af sin Stilling og bevæge ham til at opgive den. Kaas' Hensigter og Planer gik ud over, hvad det skulde lykkes ham at faa iværksat.

Naar Sagen ses saaledes, vil man finde, at dens Udfald, der altsaa ikke blev nogen egentlig Sejr for Kaas, derved heller ikke blev noget komplet Nederlag for Ørsted, der paa et vist Tidspunkt synes at have værget sin Stilling i Kancelliet med Næb og Klør, og som slap for at blive forflyttet til et andet Embede. Paa et senere Tidspunkt, i 1829, da Ørsted søgte Stemmanns Mellekomst for at faa ophævet det pinlige Forbud, har han som sit væsentlige Motiv til i 1826 at fastholde sit Embede angivet, at vel var Opofrelsen af den litterære Virksomhed for ham omtrent som at miste den ene Haand, og vel var hans Embede i det Øjeblik ingen Behagelighed for ham, men ved at opgive det frygtede han at tabe Kongens personlige Naade, som selv under hin ubehagelige Sag havde vist sig for ham paa en Maade, som gjorde et dybt Indtryk paa hans Hjerte¹. For den fulde Vurdering af denne Udtalelse, fremsat altsaa under et senere Forsøg paa at faa Kongen til at ændre sin Befaling, vilde det kræves, at vi nøjere kendte, hvad der var foregaaet mellem Kongen og Ørsted i de bevægede Uger og navnlig i Samtalen den 3. September, der selvfølgelig kan have bestyrket Ørsted i hans Dagen i Forvejen overfor Kaas (ifølge dennes Referat) ytrede Ængstelse for, at Embedets Opgivelse fra Kongens Side vilde blive udlagt som Trods. Ørsteds Breve og Erklæringer fra 1826 maa give det Indtryk, at han kæmpede for at beholde sin Virksomhed i Kancelliet mere end for at redde Kongens Gunst eller for at undgaa at saare dennes Følelser. Det synes ikke at have kunnet være nogen Slags særlig Frygtsomhed, der har bestemt hans Optræden og tilsidst hans Valg af den Udvej, der unægtelig ikke har været den behageligste for ham. Fasthed,

¹ S. 191 f.

maaske endog parret med en vis ligefrem Stædighed, maa vi langt snarere finde hos ham. Selv om han maaske regnede med, at Kaas ikke var vedholdende i sit Nag (jfr. ovenfor S. 54), maa det dog først og fremmest have været den for Ørsted ejendommelige Pligtfølelse, der fik ham til at foretrække et fortsat Samarbejde med denne Mand frem for at gaa over i en anden Stilling, hvor han under lige saa trygge økonomiske Kaar som hidtil havde kunnet fortsætte sit Forfatterskab¹.

Meget af, hvad man hos en Personlighed som Ørsted vil være tilbøjelig til at opfatte som »Svaghed«, vil for at blive rigtig vurderet kræve en dybere Indtrængen i hans Karakter og Forstaaelsen af, at selv en nær Tids Mænd ikke kan bedømmes ganske ud fra Nutidens Forudsætninger og Begreber. Der kan vel nok nutildags være nogen Vanskelighed ved at forstaa den Form for politisk Mod, der hellere udfolder sig ved det kollegiale Forhandlingsbord indenfor fire Vægge, end det søger ud paa Forum for at vinde Bifald fra Folket. Det var dog sikkert ikke Hykleri, naar Ørsted overfor Stemann erklærede, at han ikke i 1826 havde ønsket at vinde en Art af Popularitet, der var ham højlig imod² — men altsaa hellere havde bøjet sig for Kongens Vilje. Som Embedsmand og Statstjener havde A. S. Ørsted sine dybe aandelige Rødder i det Enevældens System,

¹ Det er interessant at se Højesteretsdommer Dr. jur. Troels Jørgensen i en Anmeldelse af Dahls Bog hævde som sin Overbevisning, at Ørstedes Livsopgave paa dette Tidspunkt ingen andre Steder laa end i Kancelliet, og at Tabet for Litteraturen efter det Punkt, hvortil Ørstedes juridiske Forfatterskab naaede inden sin endelige Afslutning, har været begrænset. Dr. Jørgensen kan da ingen Svaghed se i Ørstedes Fastholden ved det gamle Embede, og han kan ikke istemme Prof. Dahls stærke Klage over Katastrofen, men derimod nok hans Beundring for Manden, som trods Ydmygelsen blev paa sin Post (Nordisk Tidsskrift for Strafferet 1930: 75). Jfr. som Modstykke Marcus Rubins Ræsonneren over, hvorledes »Folk af en anden Støbning« vilde have baaret sig ad. (Rubin: Frederik VI.s Tid 349). Skønt tilsyneladende med Blik for Konfliktens hele Karakter betegner selv A. D. Jørgensen Ørstedes Optræden som »svag« (Danmarks Riges Historie VI a 53).

² S. 192.

som han tjente, og som han blev tro, ikke blot til dets Fald, men til sin Død.

Det største og bitreste Offer bragte han denne Troskab igennem Standsningen af sit Forfatterskab. Den danske Retsvidenskab beklager dette Offer, men rent principielt var der maaske ikke saa meget at sige til, at Kongen ikke vilde lade sit Kancellis Lovforfatter tillige optræde som ræsonnerende Forfatter for et Publikum. I hvert Fald falder Ansvar for det, der her skete, ikke blot paa den, der stillede Kravet, men ogsaa paa den, der opfyldte det. Ørsted befandt sig ikke i nogen ubetinget Tvangssituation, men paa en Skillevej. Han havde Valget imellem at være enten Landets førende juridiske Skribent eller Regeringens mest fremtrædende juridiske Embedsmand. Den Beslutning, han traf, og hans Fastholden af den gennem hele den følgende Tid vidner om den mærkelige Kendsgerning, at dansk Retsvidenskabs største Begavelse mente at have et endnu større Kald som Praktiker end som Teoretiker. Her er det, at Videnskaben eventuelt kan drage ham til Ansvar.

Under alle Omstændigheder var det tragisk, at Standsningen af et saa stort Forfatterskab skulde have en saa lidet værdig Anledning. Det er muligt, at Ørsted i sin Afhandling om Kirkeforfatningen havde givet sig sin rene Tænkning for meget i Vold og havde overset, at Hensynet til de frembrydende religiøse Vækkelser gjorde det uholdbart vedblivende at give Rationalismen saa aabent og frit Spillerum indenfor Gejstligheden. Det er muligt, at der allerede nu tiltrængtes en vis Kursændring i Kirkestyrelsen; men det var i sig selv paa ingen Maade opbyggeligt, at Fr. Jul. Kaas gjorde sig til Religionens Forsvarer overfor A. S. Ørsted og herigennem skaffede sig en Lejlighed til at komme ham personligt til Livs.

Smaastykker og Oversigter.

1.

Marken som Værdienhed paa Færøerne.

Af Anton Degn.

Ved Jordegodsets Skyldsætning paa Færøerne har fra Arilds Tid som Enhed været benyttet 1 Mark (fær. mörk), som udgjorde 320 Alen (ál) og deltes i Halvmarker, Fjerdinger og Halvfjerdinger (jfr. Øre, fær. oyri). Senere antog 20 Alen ($\frac{1}{16}$ Mark) Navn af 1 Gylden (gyllin), og fra omkring Midten af det 16. Aarhundrede, da Priserne paa Vadmel og Skind blev fordoblede, har man benyttet Skind som Regningsenhed, idet 1 Gylden, der tidligere ækvivalerede med 40 Skind, nu regnedes lig med 20 Skind (skinn) og lod Alen, hvoraf der nu kun gik 10 paa 1 Gylden, udgaa som Regningsenhed. Officielt faldt Alen bort omkring Aar 1600, men den er dog opbevaret i det endnu almindelig brugte Udtryk »áttatiál« = $\frac{1}{4}$ Mark (4 Gylden) Jord.

Som Skyldsætningsgrundlag blev det gamle Marketal med dets Inddelinger ved en ny Matrikels Indførelse fra 29. Juli 1899 afløst af de saakaldte Skattemarker med Decimalinddeling; men ved Køb og Salg samt iøvrigt i alle privatretlige Forhold benyttes endnu den gamle Matrikel som Rettesnor.

Om den oprindelige Betydning af en Mark Jord, og om det er Indmarken (bøurin) eller Udmarken (hagin), som har dannet Grundlaget for den oprindelige Skyldsætning, er der fremsat forskellige Theorier, hvis Hovedtræk er følgende:

I. »Ved en Mark Jord forstaas 320 Kvadratalen, hvortil hører ogsaa en Part Land, som er udi Haven udenfor«. (Lucas Debes: Færøernes Beskrivelse (1903) 225).

II. »Kong Hagen Hagensen lod Færøerne opmaale og bestemte, at 960 Alen i hver Kant af Udmarken skulde være det Areal, hvorpaa 20 Moderfaar kunde holdes, hvilket kaldes i Søjdebrevet af

1299 en halv Mark Søj, og nu kaldes en Mark Hauge med halv Skiben, og 2de slige Stykker en Mark Søjder, eller i Nutiden en Mark med fuld Skiben. Slig en Mark blev igen delt i 16 Gylden eller Lod Sølv, og denne igen i 20 Skind, . . . Af Unionskongerne lod Erik af Pommern Færøerne igen opmaale, og anordnede et Areal af 940 Alen i hver Kant til en halv Mark Søj, hvorved Marketallet blev formeret«. (J. H. Schrøter: Samling af kgl. Anordninger m. m. Færøerne vedk. (1836) 10 f.).

III. »Jeg antager det for temmelig sikkert, at det er Indmarken, som har dannet Grundlaget for den oprindelige Skyldsætning«. . . »En Mark Jord betyder vist simpelt hen »saa meget Jord, som man i Handel og Vandel giver 1 Mark = 16 Gylden for«. (Den færøske Landbokommissions Betænkning (1911) Tillæg VI, Side 592 og 593).

IV. »En Mark Jord i Køb gælder almindeligst 16 Gylden, er ungefæhr saa megen Jord, som kan saas to Potter [Korn] paa, med tilliggende Hauge eller Græsgang til Faar«. (Arent Berntsen: Danmarks og Norges frugtbare Herlighed (1656) II 116).

I det følgende skal udvikles en efter Forf.'s Anskuelse mere sandsynlig og fra de ovenanførte væsentlig afvigende Theori.

En Mark (mørk) har paa Færøerne, foruden at tjene som Vægtenhed, været benyttet som Enhed for baade Penge-, Faare- og Jordværdi.

Mark som Pengeenhed.

Ligesom andre Steder var Handelen paa Færøerne i ældre Tider en Byttehandel. Denne frembød imidlertid ofte den Vanskelighed, at Sælgeren ikke havde Brug for den Vare, Køberen kunde byde ham i Stedet, og at Handel derfor ikke kom i Stand. Det gjaldt derfor om at finde en Vare, som de fleste havde Brug for og derved kunde bruges som »Mellemlid« ved Køb og Salg. Dette Betalingsmiddel har fra de ældste Tider, man kender i Færøernes Historie, været Vadmel. Regningsenheden var oprindelig Alen, men af praktiske Grunde brugte man ogsaa større Enheder: Mark* og Øre (oyri).

Den færøske Alen, »stikka«, den gamle Hamborger Alen, var $2\frac{1}{11}$ Tomme kortere end den danske (sjællandske) Alen og har formodentlig en Gang været lig med den gamle islandske Alen paa 18,79 danske Tommer.

Baade inden og længe efter at Mynt var bleven indført, benyttede man Vægt til at bestemme det Kvantum Metal, som udfordredes til Betaling af Gods, Jordleje, Skatter, Bøder o. s. v.

Regningsenheden var her en Mark, inddelt i 8 Øre à 3 Ørtuger à 10 Penninge. En Vægtmark (den norske Mark) var ca. 216 Gram.

Det maa anses for aldeles givet, at Vadmelberegningen paa Færøerne har været den samme som paa Island, hvor 6 Alen Vadmel udgjorde 1 eyrir Vadmel eller 1 løgeyrir, og 48 Alen Vadmel eller 8 løgaurar 1 Mark Vadmel, paa samme Maade som 8 aurar Sølv udgjorde 1 Mark Sølv, hvorefter det maa antages, at 6 og 48 Alen Vadmel i Landnamstiden har haft en konstant Værdi af henholdsvis 1 Øre og 1 Mark Sølv. Indtil St. Michaeli 1688, da Christian den Femtes norske Lov traadte i Kraft paa Færøerne, betaltes de offentlige Bøder i »løgoyrar«, idet dog, som nærmere omtales nedenfor, i de sidste Par Aarhundreder Vadmel var blevet erstattet af Skind. En Bøde paa f. Eks. 1 Mark Sølv, som altid betaltes med Varer (Fisk, Uld, Talg o. s. v.), udgjorde her 48 Skind (8 Øre eller 2 Gylden 8 Skind). Efter forannævnte norske Lov beregnedes Bøderne i Lod Sølv saaledes, at 1 Lod Sølv var lig med 3 Mark eller $\frac{3}{4}$ Gylden. Den Mynt, som paa Færøerne gik under Navn af en Gylden, var egentlig kun en Krone eller 4 Mark Specie, der som Regningsenhed var opgældet til 5 Mark = 20 Skind = 80 Skilling.

Værdiforholdet mellem Sølv og Vadmel forandredes efterhaanden til Fordel for Sølv, og omkring Aar 1000 var Forholdet mellem 1 Øre brændt (d. e. rent 14,8 lødigt) Sølv og 1 Øre Vadmel = 8:1, d. v. s., at nu kunde man for 1 Øre rent Sølv faa 48 Alen Vadmel. Samtidig var ifølge »Grágás« (cfr. Sagregistret under silfr. Side 668) Værdiforholdet mellem brændt og myntet Sølv blevet 2:1, saa at 1 Øre myntet Sølv forholdt sig til 1 Øre Vadmel som 4:1. Med Tiden forværredes Forholdet mellem brændt og myntet Sølv yderligere og svingede i det 13. og 14. Aarhundrede mellem 3:1 og 5:1, alt efter Mynternes Sølvindhold. For at sikre sig en fast Valuta af f. Eks. Jordegods, fastsatte man Landskylden i Naturalprodukter, hvilken Regel blev gældende indtil henimod Slutningen af forrige Aarhundrede.

Af »Færeyingasaga« ses, at Trond i Gøte, da han paa Tinget i Thorshavn i 1027 af Karl den Mørske blev afkrævet Skat til Olaf den hellige, først forsøgte at betale med Sølv af en meget daarlig Kvalitet og derpaa, da dette var vist tilbage, leverede en anden Kvalitet, der var bedre men dog ikke antagelig og endelig, da ogsaa dette var kasseret, kom frem med Sølv af den Finhed, som Kongens Udsending ansaa for at være gyldigt Betalingsmiddel.

I en Afskrift af Magnus Haakonsons Landslov af 1274 findes under Tingfarebolken en omkring Aar 1400 skreven, af Lagtinget

vedtaget Takst for den Diætgodtgørelse (tingfarartoll), der tilkom hver af de til Lagtinget opnævnte Mænd, »nefdarmenn«, som igen udtog det egentlig dømmende Udvalg, Lagretten. Denne Takst viser, at for ca. 500 Aar siden brugtes endnu Vadmel (ikke Skind) som Værdienhed. Som et Par Eksempler skal nævnes, at Tingfaretolden for en »nefdarmann« var: fra Suderø, sønden for Mannaskarø 20 Alen og norden for Mannaskarø 15 Alen, fra Kolter 8 Alen og fra Nolsø 5 Alen.

Den bergenske Biskop, Magister Geble Petersen, som fra 1536 til 1557 havde Munkelif Klosterods i Forlening, hvori var indbefattet 28 Marker Jord paa Færøerne, giver følgende Oplysninger om Jord- og Pengeregning paa Færøerne omkring Midten af det 16. Aarhundrede:

»1 Mark Guld er 8 Marker færøsk,

1 Mark færøsk er 16 Gylden færøsk,

1 Gylden færøsk er 8 Lod Sølv,

1 Gylden færøsk er 2 Berger Gylden efter gammelt«,

eller at Forholdet mellem Guld og rent Sølv var 8:1 og mellem rent Sølv og Myntsølv ligeledes 8:1.

Det er værd at lægge Mærke til, at ligesom paa Island »1 mørk að forngildu« er lig med »8 aurar« eller »48 álnir«, var paa Færøerne (se ovenfor) 1 Mark Sølv lig med 8 Øre eller 48 Skind.

Efter den færøske Takst var 1 Alen Vadmel lig med 2 Faareskind. Den islandske Takst efter Grágás har ikke Faareskind, men derimod 6 Alen Vadmel = 6 Ræveskind = 2 Skind af gamle Hankatte.

Betydningen af en Mark Faar.

I Slutningen af det 16. og i første Halvdel af det 17. Aarhundrede regnedes Værdien af et Lam til 4 Skind. At den i ældre Tider, rimeligvis indtil omkring Midten af det 16. Aarhundrede, har været meget lavere, nemlig 2 Skind eller, inden Skind blev indført som Værdienhed, 1 Alen (Vadmel), fremgaar af den Berægningsmaade, der er benyttet ved Bestemmelsen af den Kongsgaarden paa Skælling paahvilende Søjdeleje. Af Gaardens faste Besætning, 120 Faar, betaltes nemlig for Halvdelen den sædvanlige Leje, 3 fl. (60 Skind), og for de øvrige 60 Faar 30 levende Lam i Leje. Disse 30 Lam var altsaa ansat til en Værdi af 3 fl. eller 2 Skind Stykket. Fra Signebø modtog Hospitalet paa Arge ved Thorshavn ligeledes 30 Lam, men disse udgjorde Lejen af 80 Faar og var altsaa beregnede til $2\frac{2}{3}$ Skind Stykket. Oprindeligt har der vel kun været tillagt Hospitalet de 30 Lam fra Skælling, og disse ikke har tilfredstillet dets Behov, har man yderligere

skaffet det de 30 Lam fra Signebø. Hospitalet blev oprettet omkring 1547, eller kort efter Udløbet af en Periode, i hvilken Gennemsnitsprisen paa Uld rimeligvis ikke har gennemgaaet meget store Forandringer gennem Aarhundreder, og Faareprisen derfor har været den samme som i den tidlige Middelalder. Ifølge J. E. Th. Rogers: *Six centuries of work and wages* (London 1884) 444, var Ulden i de første 30 Aar af det 15. Aarhundrede i meget høj Pris, nemlig 8 sh. $1\frac{1}{4}$ d. for 28 lbs. eller, hvis man vil regne £ 1 = 18 Kr. 20 Øre, ca. 58 Øre pr. kg. I de paafølgende 110 Aar var Gennemsnitsprisen efter samme Kursberegning ca. 38,5 Øre pr. kg, men steg derefter saaledes, at den i de 40 Aar fra 1541 til 1580 var ca. 124 Øre pr. kg. En saa voldsom og varig Prisforhøjelse maatte ogsaa gøre sin Indflydelse gældende paa Færøerne, hvor Uld og Vadmel var de vigtigste Udførselsartikler. Følgen blev ogsaa, at Lammene gik op i den dobbelte Pris eller 4 Skind Stykket, som ifølge Jordebogsregnskaberne 1584/1652 vedblivende har været den gængse Pris i de paagældende Aar.

Et Moderfaar (fær. ær) har sikkert været regnet til den dobbelte Værdi af et Lam; som Eksempel herpaa skal anføres, at ifølge Sagefaldslisten for 1588 blev, ved Salget af en Del konfiskeret Gods, af Bonden Zacharias Joensen, Kolter, købt 10 [Moder-] Faar for 8 Skind Stykket efter Vurdering, eller lige det dobbelte af den daværende Pris paa et Lam. Regner man, at Prisen paa et Hunfaar indtil omkring Midten af det 16. Aarhundrede var 4 Skind (Værdien af 2 Lam), udgjorde 5 Faar 1 Gylden og 80 Faar en Mark (Sølv).

Efter den sorte Død, 1349—50, og maaske i endnu højere Grad, saafremt de Epidemier, der i 1402—1404 og 1431 hærgede Island, tillige har ramt Færøerne, har der paa Grund af Befolkningens stærke Formindskelse ikke været Arbejdskraft nok til at holde Bøndergaardene vedlige, og Jordlejen (Landskylden) er derfor sunken ned til det halve. Jordebogs- eller Lensregnskaber haves ikke fra den Tid, men der findes Bekræftelse herpaa i en Brevbog fra 1427 og en Jordebog eller rettere et Jordebogsregnskab for 1463, som er opbevarede fra Munkelifsklostret ved Bergen. Dette Kloster ejede i det 15. Aarhundrede paa Norderøerne 26 Marker Jord med 4 Marker Søjd og [paa Suderø] 1 Mark Jord. Lejen af de 26 Marker Jord udgjorde, efter 1427 men inden 1463, 260 Alen Vadmel (10 Alen pr. Mark) og af 4 Marker Søjd 8 Gylden ($\frac{1}{2}$ Alen pr. Faar); for den 27de Mark Jord er ingen Leje opgivet. For Aaret 1463 udgjorde Lejen af det nævnte Jordegods kun $2\frac{1}{2}$ Pakke eller 150 Alen Vadmel, vistnok dog efter at Udgiften til Klosters Ombudsmand for at hjembringe Land-

skylden var fratrukket. Lejen er her aabenbart gaaet ned til det Beløb, man kender fra de ældste endnu opbevarede Jordebøger, 5 Alen Vadmel (10 Skind) pr. Mark Jord eller Halvdelen af den tidligere Leje, medens Søjdelejen er bleven uforandret, $\frac{1}{2}$ Alen Vadmel (1 Skind) pr. Faar. Højere end ca. 7 Gylden kan Ombudsmandens Betaling næppe have været, og saafremt den var lavere, vilde det samme ogsaa have været Tilfældet med Jordlejen.

Søjdelejen ydedes i Faareskind og Talg, saavidt muligt $\frac{1}{2}$ Skind og Talg til $\frac{1}{2}$ Skinds Værdi af hvert Faar. Da 2 Faareskind havde samme Værdi som 1 Alen Vadmel, og 20 Alen Vadmel udgjorde 1 Gylden, behøvedes der altsaa 80 Faar til en Leje (Rente) af 2 Gylden, eller med andre Ord: »en Mark Faar« var 80 Faar.

Lejen af Kongsjorden var noget forskellig. Efter Jordebogen for 1584 var den af ca. 679 Marker, herunder al Kongsjorden paa Norderøerne, 10 Skind, af ca. 139 Marker 15 Skind, af $84\frac{1}{2}$ Mark 20 Skind og af den øvrige Lejejord: ca. 86 Marker, $10\frac{1}{2}$, 12, 16 og 18 Skind pr. Mark, medens Gennemsnitslejen af al Lejejorden, d. v. s. Forleningsjord, Pantejord og den saakaldte Kojord ikke indbefattet, ca. $11\frac{3}{4}$ Skind pr. Mark.

I Haakon Magnussens Retterbod for Færøerne af 28. Juni 1298 Artikel 5. 2° er Lejen (Bøden) for Faar, som gaar ulovligen, bestemt til 20 Alen af hver Mark Faar. Ifald 1 Mark Faar var ensbetydende med 40 Faar (J. H. Schrøter), vilde dette Beløb have været et helt Aars Leje, medens det kun udgør et halvt Aars Leje, naar 1 Mark regnes lig med 80 Faar. I Konfirmation af 24. Februar 1637 paa nogle Bestemmelser i forannævnte Retterbod er i samme Tilfælde, som ovenfor, Lejen bestemt til en Gylden af hver Mark Faar. Her udgør 1 Mark Faar kun 40 Faar, idet Værdien af et Hunfaar, som tidligere nævnt, nu er 8 Skind, og en Gylden udgør i dette Tilfælde atter et halvt Aars Leje. Endelig er i Forordning om Faar og Kvæg etc. af 2. April 1698 den samme Leje fastsat til 2 Lod Sølv for 40 Faar. Her udgør Lejen, idet 2 Lod Sølv var lig med 6 Mark eller 24 Skind, $\frac{3}{5}$ af et Aars Leje.

Faareskind blev pakkede i Bundter paa 40 Stykker, de saakaldte Kipper. Disse var baade store og uhaandterlige, og da man i Middelalderen ikke behøvede at tage Ladningsudgifterne i Betragtning, maa Aarsagen til denne Størrelse have været en anden. For Overskueligheds Skyld opførte man paa Varetaksten en Række Enheder, der hver for sig havde en Gyldens Værdi, f. Eks. 1 Vog Fisk—1 Vog Rutalg—1 Vog Fjer—1 Vog Uld—1 Vog Tran—10 Alen Vadmel etc., og det maa anses for givet, at et Kippe Skind (40 Stkr. à $\frac{1}{2}$ Alen = 1 fl.) en Gang har været med i Rækken.

Som Støtte for Theorien om at en Mark Faar i Middelalderen var lig med 80 Faar, kan endnu anføres et vigtigt Moment. Efter at være overgaaet til Kronen er Munkelifs Klosters Gods paa Færøerne første Gang opført i de i Rigsarkivet opbevarede færøske Jordebøger i Aaret 1708/09. Klosters foran omtalte, paa Norderøerne beliggende, 26 Marker Jord med 4 Marker Faar er her specificerede saaledes: i Vaag 10 Marker Jord med 150 Faar, i Upsalon 4 Marker Jord med 65 Faar og paa Øre 12 Marker Jord med 75 Faar. Her findes altsaa 225 Faar til 3 af de i det 15. Aarhundrede nævnte Marker Faar eller 75 Faar til en Mark og til den fjerde Mark 65 Faar. At Fæsterne, saafremt en Mark Faar var ensbetydende med 40 Faar, ved Jordegodssets Overgang til den nye Ejer eller Lensherre skulde have tilbudt ham Leje af 65 eller 75 Faar, naar de tidligere kun havde givet Leje af 40 Faar, er aldeles utænkeligt. Kunde der ske nogen Forandring i Lejen, vilde Fæsterne snarere have sørget for, at den blev til deres egen Fordel, og der haves i saa Henseende adskillige Beretninger om, hvorledes man ved given Lejlighed tidligere har forstaaet at faa Lejen bragt ned. Amtmand Løbner beretter i 1820 til Rentekammeret, at man den Gang havde Sagn om, at i en fjern Oldtid, da en Embedsmand berejste Færøerne for at fastsætte Jordebogsafigifterne, drev adskillige Lejlændinger en større eller mindre Del af deres Ko- og Faarebesætning bort til afsides Steder i Udmarkerne, hvilken Del saaledes undgik at tælles som Besætning, hvoraf fulgte, at de Gaarde, ved hvilke denne List blev anvendt, blev ansat til en mindre Leje end andre Gaarde, paa hvilke der ikke kunde holdes saa mange Kreaturer, men hvis Besætning var rigtig opgivet. I Andersen: Færøerne fortælles (efter J. H. Schrøter), at da Kirkens Jordegods overgik til Kronen, tilraadete Broder Anders, en færøsk Munk, der gik over til at være luthersk Præst, Bønderne paa Suderø at slagte deres Indstød, for at de ikke skulde betynges med for høj Søjdeleje. De fleste fulgte hans Raad og leverede ham det Slagtede.

De Tal, som i 1708 findes til hver af de nævnte 4 Marker Faar, ligger saa nær ved de 80, at der efter det her oplyste ingen Tvivl kan være om, at dette Tal har været det oprindelige.

Med den nuværende Faareraace vilde Færøerne ikke have kunnet føde en ca. dobbelt saa stor Bestand som den, de har haft i de senere Aarhundreder. Men der er heller ingen Tvivl om, at den oprindelige Bestand har været af en helt anden Art end den nuværende. Paa Zoologisk Musæum findes af den Faareraace, som indtil sidste Halvdel af forrige Aarhundrede udgjorde Besætningen paa Lille Dimon, foruden et Skelet tillige 3 udstoppede Faar, nemlig en

Vædder, et Moderfaar og et Vædderlam, foræret i 1844 af daværende Kronprins Frederik, som samme Aar havde været paa Færøerne. Disse Faar har megen Lighed med Stenalderens Faar, der, ifølge H. Winge: Pattedyr (1908) 184 f., »som Husdyr blev indført i Danmark i Yngre Stenalder, var lille, og spinkelt og, i hvert Fald tildels, af den »gedehornede« Race, *Ovis aries palustris*, der ogsaa fandtes i Schweitz i Stenalderen, og som endnu lever her og der, at kende paa de smaa, kun svagt buede og nærmest oprette, kun svagt udadholdende, noget sammentrykte Horn«.

En Betragtning af de paa Musæet værende Faar vil snart overbevise en om, at denne Race kun har behøvet en Brøkdæl af den Føde, som Færøernes nuværende Faarerace behøver. Herfor taler ogsaa den Omstændighed, at medens følgende Kongsgaarde: Øre, Solmundefjord, Lamhavge, Udbø, Glibre, Toftum og Garðsendi i Thorsvig, Soylegaard og »við Á« i Kalbak, Højvig, Sund, Saksen, Sydredal, Nordredal, Skælling og Kolter efter Jordebogen for 1584 havde en »Indstød« paa 3020 Faar og i Taksationsprotokollen 1868/71 er anslaaede til at kunne føde 6620 Faar, saa er de samme Tal for Lille Dimon i 1584 700, men i 1868/71 kun 270 Faar.

Betydningen af en Mark Jord.

Paa Island beregnedes Jorden indtil for en halv Snes Aar siden i »hundruð« (120 álnir — vistnok oprindelig Vadmel — á landsvísu), som var den omtrentlige Værdi af en god Malkeko.

Paa Færøerne var ligesom i Norge den ældste Værdimaaler for Jord Kvægbesætningen og Udsæden. De ældste norske Love, Frostathingsloven og Gulathingsloven, hvilken sidste formodentlig ogsaa var gældende paa Færøerne før Magnus Lagabøters Landslov (Fær. Landbok. Betænkning Tillæg I Side 14 Note 2), kender kun disse Værdimaalere og ikke Landskyldvurderingen (E. Hertzberg: Norges Historie II. 1. Side 66, Note ved A. T[aranger]). I »Ældre« Gulathingslov 6 anføres en Gaard, der kan føde 6 Køer (sex kúa bú), og en Gaard paa 36 Skæpper Udsæd som Betegnelser for den ringeste Grad af landøkonomisk Selvstændighed, og Frostathingsloven IV 44 betegner en Gaard paa 12 Køer (tolv kúa bú), 2 Heste og 3 Trælle som en Jordejendom, hvorpaa en Bonde er vel hjulpen. Paa Færøerne, hvor Kvægbesætningen hovedsagelig bestod af Faar, regnede man Gaardenes Værdi efter det Antal Faar, de kunde føde. Et Jordareal, der kunde ernære 80 eller 1 Mark Faar, blev kaldt 1 Mark Jord og en Gaard, der kunde føde 800 Faar, en »10 Marke-Gaard« o. s. v.

Der vil vanskeligt kunne fremsættes fuldgodt Bevis for, at man ved Bestemmelsen af en Mark Jord har benyttet den dyrkede Jord, Indmarken, som Grundlag, og dette skal der her gøres Rede for.

Af en normal Malkeko ydedes (tidligere) en aarlig Tiende af $2\frac{1}{4}$ Pund Smør, af en Kvie det halve, og ligeledes af en Ko, som ventedes at blive vedvarende gold. I Aaret 1814 udgjorde Smørtienden paa Færøerne et Kvantum, der svarede til 2011 Køer à $2\frac{1}{4}$ Pund; ved en samme Aar foretaget Kreaturtælling fandtes ialt 2297 Malkekøer (d. v. s. 1725 à $2\frac{1}{4}$ Pund og 572 à $1\frac{1}{8}$ Pund) foruden 745 Stkr. ungt Kvæg og Tyre. Efter de for Tiden fra 1584 til 1617 foreliggende Tienderegnskaber udgjorde den gennemsnitlige aarlige Tiende et Kvantum, der svarede til 1343 Køer à $2\frac{1}{4}$ Pund, hvortil efter Forholdet i Aaret 1814 vilde svare 1152 Malkekøer à $2\frac{1}{4}$ Pund, 382 do. à $1\frac{1}{8}$ Pund og 498 Stkr. ungt Kvæg og Tyre eller tilsammen 2032 Stkr. Saafremt en Mark Jord oprindeligt havde været et Areal af Indmarken, der var stort nok til f. Eks. at ernære en Ko — en »dagsslåttur« har det ikke været — vilde Marketallet, idet ungt Kvæg og Tyre lades ude af Betragtning, omkring Aar 1600 ikke en Gang løbe op til $\frac{2}{3}$ af de over 2400 Marker, som den gamle Matrikel udviste, og uden Tvivl vilde Forholdet have stillet sig endnu ugunstigere med det 13. Aarhundredes Kobestand som Grundlag.

Begrebet 1 Mark Jord har med Tiden udviklet sig til at omfatte »1 Mark Jord« med den dertil hørende Faarebesætning og desuden den fra Udmarken udskilte, men senere dyrkede Indmark. Ved Fastsættelsen af Lejen af Lejejordens Udmark blev ganske naturligt dens normerede Faaretal lagt til Grund, og den saakaldte Faareleje var derfor i Virkeligheden en Jordleje. Den Del af Lejen, der gik under Navn af Jordleje, var derimod uden Tvivl et af Indmarkens Opdyrkning foraarsaget Tillæg til den oprindelige Leje, og kun tilsyneladende afhængigt af Marketallet. At det var andre Omstændigheder (Indmarkens Omfang og Kvalitet, vel ogsaa Fuglefangst, Drivtømmer etc.), der bestemte Lejens Beløb, fremgaar af dens Forskellighed, der varierede i 7 Størrelser fra 10 Skind til 1 Gylden pr. Mark. Til Forstaaelse heraf skal gives et Par Eksempler paa, hvorledes Jordlejen kunde reguleres, uden at Marketallet forandredes. Tænker man sig, at Lejen af en Indmark, der kunde ernære en Ko, skulde beregnes til 15 Skind (Leje paa Vaagø og Nolsø samt nogle Steder paa Østerø, Strømø og Suderø), saa vilde Jordlejen af en Gaard paa 10 Marker med en Indmark, stor nok til 10 Køer, udgøre 10×15 Skind. Kunde den samme Gaards Indmark kun give

Føde til 7 eller 8 Køer, blev Jordlejen henholdsvis $10 \times 10\frac{1}{2}$ Skind (Skuø) og 10×12 Skind (flere Steder paa Suderø). Kunde den nævnte Indmark derimod ernære 12 Køer, blev Jordelejen 10×18 Skind (Sumbø).

Ifald en Indmark var blevet saa meget udvidet, at vedkommende Myndighed fandt det nødvendigt at forhøje Lejen, greb man ikke til det Middel at forøge Marketallet, men satte undertiden Jordlejen ligefrem op fra f. Eks. 10 Skind til 1 Gylden (Ekspl. Skaalebotn), og undertiden — især paa Strømø og Østerø — indsatte man paa vedkommende Gaard en eller flere af de saakaldte »Smørkøer«, hvoraf den aarlige Leje var 1 Vog (18 kg) Smør af Værdi 1 Gylden 10 Skind pr. Ko. Da den almindelige Leje af en Inventarieko, hvor saadanne fandtes, var 5 Skind, betød hver Smørko altsaa en Lejeforhøjelse af 1 Gylden 5 Skind. Som et enkelt Eksempel skal anføres, at i Aaret 1635 blev fra Kolter, hvor Lejen var urimelig høj, 6 Smørkøer fordelt til andre Gaarde, hvor man bestemte, at Jordlejen skulde forhøjes. En Fortælling om en Bonde paa Skælling, som med Øksen i Haand jog Fogdens Sendebud og Smørko ud af Bygden igen, tyder paa, at disse Køer ikke var velsete paa Gaardene.

At den Lejeforhøjelse, som fulgte med Indmarkens Udvidelse, har virket hæmmende paa Opdyrkningen, synes at fremgaa af en kgl. Resol. af 10. April 1780, hvori bl. a. tilsiges den Kongsbonde, som i Aarene 1781—83 har opryddet og lovlig indhegnet det meste Sædeland, ikke mindre end 2 Tønder, en Præmie paa 20 Kroner, og den, som derudi kommer ham nærmest, en Præmie paa 10 Kroner. Endvidere bestemtes det, at Gaardene, hvad Udvidelse og Forbedring de end maatte faa, dog ikke skulde blive højere skyldsatte, i det mindste ikke i den forbedrende Lejlændings og hans berettigede Efterkommeres Tid, end de da fandtes anførte for.

Værdien af en Mark Jord blev ved den i Middelalderen foretagne, indtil Olajdag 1899 gældende, Skyldsætning fastsat til 320 Alen Vadm. I Jordebøgerne før Aaret 1600 skrives $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{8}$ Mark Jord 80 eller 40 Alen. Ved Hjælp af denne Værdibestemmelse kan man omtrentlig beregne det Tidspunkt, da Skyldsætningen har fundet Sted. Værdiforholdet mellem 1 Øre brændt Sølv og 1 Øre Vadm. var paa Island fra omkring Aar 1000 indtil efter Midten af det 11. Aarhundrede 8:1, derpaa indtil noget efter Aaret 1200 $7\frac{1}{2}$:1 og faldt derefter gradvis, indtil det i Aaret 1281, da den islandske Lovbog Jónsbogen udkom, var 6:1.

Som foran nævnt, maa man gaa ud fra, at Penge- og Vadmelsværdier den Gang var ens paa Island og Færøerne. Naar 1 Mark

Sølv var 320 Alen eller 1 Øre Sølv lig med 40 Alen, var Værdiforholdet mellem Sølv og Vadmél, idet 1 Øre Vadmél udgjorde 6 Alen, $\frac{40}{6}:1$ eller $6\frac{2}{3}:1$. Da dette Tal ligger mellem $7\frac{1}{2}$ og 6, maa Skyldsætningen paa Færøerne efter det foranførte altsaa have fundet Sted omkring Midten af det 13. Aarhundrede eller i Haakon Haakonssøns Regeringstid.

2

Slaget ved Axtorna 20. Okt. 1565.

Af Olof Teinnæs.

I.

Der findes en Del samtidige Beretninger om den for vore Vaaben saa hæderlige Kamp ved Axtorna Gaarde den 20. Okt. 1565. Gennemgaar man disse Beretninger, viser de fleste sig at være absolut uegnede til Prædiketet: Førstehaands-Kilder.

Den nordiske Syvaarskrig udkæmpedes næsten ligesaa meget med Pennen som med Sværdet. Der blev skrevet, og der udkom i Aarene fra 1563 til op i 1570erne en Mængde gensidige Fejdeskrifter, hvoraf de fleste nu er gaaet tabt. En Del er dog bevaret gennem Tiderne paa forskellig Vis. Disse Skrifter gør paa Grund af deres Fanatisme og mange Overdrivelser et meget lidet troværdigt Indtryk. Hvor galt det er fat, faar man et lille Indblik i, naar man hører, at Frederik II.s Søster, Kurfyrstinde Anna af Sachsen, 1573 skrev til sin Bror og til Kansleren Niels Kaas, at da de gængse Krøniker og Beretninger ikke var til at lide paa, ønskede hun gerne en sanddru Krønike for at faa tilforladelig Underretning om Begivenhedernes Gang¹.

Enkelte nøgterne og saglige Kilder giver os en, omend lidet udførlig, saa dog troværdig Fremstilling af de Forhold, som førte til Kampen ved Axtorna, dennes taktiske Forløb, Styrkeforhold, Tab m. m. Disse mere saglige Kilder fra dansk og svensk Side har i Tidens Løb skabt hver sin Tradition, som rent overfladisk set frembyder ret store Forskelligheder. Den inderste Kærne synes dog at være ens i begge Traditioner.

Den vigtigste danske Kilde til Slaget ved Axtorna er Daniel Rantzaus Beretning af $\frac{21}{10}$ 1565 til Frederik II², som er en absolut Førstehaands-Kilde; den er afsendt Dagen efter Slaget

¹ H. Fr. Rørdam: Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen 108.

² Nyt hist. Tidsskrift IV 190—94. Mon. Hist. Dan. 2. R. I 504—07 (Oversættelse ved H. Fr. Rørdam).

som Rapport fra den ledende og ansvarlige Feltoberst til den højeste Krigsherre. Rantzau er den blandt Deltagerne i Kampen, som har haft den bedste Lejlighed til at bevare Overblikket over Begivenhedernes Gang, medens Underførerne kun har opfattet, hvad der skete i deres umiddelbare Nærhed. Et Uddrag af denne Rapport, udgaaet fra det danske Kanicelli, var vedlagt Frederik II.s Skrivelse af 27/10 1565 til Borgmestre og Raad i Lübeck. Dette Uddrag findes i Raadhusarkivet i Lübeck, hvorimod Rantzaus egen Rapport er gaaet tabt.

Rapporten, som vi kender den, er holdt i en temmelig kort og knap Form og giver især meget vage eller slet ingen Stedsbetegnelser, f. Eks. »Als nhun bey einem dorff Aster« (d. v. s. Axtorna); »unnd den am selbigen orthe etzliche Höge unnd Berge vorhandenn«; »wann einem Hohen Berge, unnd durch einn Holtz herunder gezogen« etc. Direkte Styrkelister finder vi ikke; men under Skildringen af Enkelthederne i Kampen omtales 5 Faner: Morits Podebusks Fane (fynsk), Josva v. Qualens Fane (tysk), Hak Holgersens Fane (skaansk og sjællandsk), Frans Banners Fane (jysk) og Henneke Tornows Fane (Hoffanen, delvis tysk). Desuden nævnes 1 Musse- og 1 Stalddrengefane, som begge er særlige Underafdelinger af Rytteriet; de anvendtes som Bedækning for Trainet. Endelig taler Rantzau om Rendefanen (tilligemed Hageskytterne) som Sikringsled under March og Blænkere. Rendefanen dannedes almindeligvis ved Afgivelser fra de andre Faner (d. v. s. Underafdelinger af Rytteriet); saaledes var der i Virkeligheden 6 taktiske Rytterenheder eller som de kaldtes »Geschwader« (Eskadroner). Fanen var nærmest en administrativ Enhed¹. Dette stemmer ogsaa overens med de af Frederik II opgivne Tal i Skrivelsen af 27/10 1565. Fodfolket omtales som Rantzaus eget Regiment samt den afskedigede Jürgen v. Holles.

Om Vindretningen siges der, at den opad Formiddagen var Danskerne gunstig; d. v. s., det maa have blæst fra Syd eller Sydvest. Rantzau nævner intet om, at Broen over Ätran ved Falkenberg var borte; det var den ifølge Jon Tursen og den svenske Tradition.

Den svenske Hærs Tab sættes meget overdrevet til over 3000 Faldne, medens de danske Tab kun sættes til godt 300 Mand. Desuden omtaler Rantzau et Rygte, ifølge hvilket de øverste svenske Førere skulde være blevet paa Valpladsen. Disse Misligheder skyldes dog sikkert den Omstændighed, at Rapporten

¹ Hist. Tidsskrift 7. R. I 414 ff.

blev indsendt Dagen efter Kampen, og at man paa dette Tidspunkt endnu ikke havde faaet Valpladsen afsøgt — noget lignende udtaler Rantzau jo ogsaa selv i Slutningen af sin Rapport.

Hvad Datoangivelserne angaar, er der en Uoverensstemmelse mellem Rantzaus Rapport og de øvrige Beretninger — særlig Peder Bildes Brev af ²⁰/₁₀ 1565. Datoen for Afmarchen fra Varberg angives i Rapporten til ¹⁶/₁₀; medens Bilde og de andre har ¹⁸/₁₀. At den sidste Dato er den rigtige skal senere vises. Iagttagelsen af Fjenden ¹⁹/₁₀ og Kampen ²⁰/₁₀ er i Overensstemmelse med alle danske og svenske Beretninger, dog har Resen i sin »Kong Frederik II.s Krønike« (1680) ¹⁸/₁₀ og Magister Morten Pedersen i sine historiske Kalenderantegnelser¹ ¹⁶/₁₀ som Dato for Kampen. Antallet af erobrede svenske »Feltstykker« opgives til 48; her har Jon Tursen 50 og Resen 38.

Som et Supplement til Rantzaus Rapport har vi Frederik II.s Skrivelse af ²⁷/₁₀ 1565 til Borgmestre og Raad i Lübeck²; den giver os selvstændige Efterretninger med Hensyn til Styrkelisterne og Forholdet mellem dansk og tysk Mandskab i Rantzaus Hær. Den svenske Styrke angives — tydeligt overdrevet — til 36 Fænniker og 17 Faner, deriblandt 4 tyske; det er især det svenske Fodfolks Styrke, som her sættes for højt. Egen Styrke opgives til 14 svage Fænniker (tyske) og 6 indenlandske Fænniker (Jyder), 6 »Geschwader« Rytteri — »halb deutsch, unnd halb dennisch«. Endvidere omtales en »Maus Fahmenn« og en »Stalubenn Fahmenn«. Ordet Mausfane eller Mussefane staar maaske i Forbindelse med det middelhøjtyske müsen, som omkring 1300 maa være blevet til mausen, der endnu findes i tysk folkeligt Sprog og svarer til stehlen eller schleichen paa moderne Tysk. Der synes i alle Tilfælde at være en noget nedsættende Klang over Ordet Mausfane; Mandskabet ved denne Fane, som i Reglen dækkede Trainet, var maaske særlig slemme til at plyndre, hvor de kom frem. »Stalubennfanen« var sammensat af Adelsmændenes Dreng og andre, som havde med Hestenes Pasning at gøre. Dr. I. R. Hübertz søger at vise³, at det var en Fane bestaaende af Bueskytter, idet *Stal* skulde være det samme som *Stahl* σ: Staal og at »Stalubenn« skulde være Mandskab, som var bevæbnet med Staalbuer. Der er imidlertid intet sprogligt Holdepunkt for denne Paastand om Brugen af *Stal*. Hele Ordets almindelige Brug viser ogsaa, at der var Tale om Stalddreng og ikke om en særlig buebevæbnet, bereden Underafdeling.

¹ Ny Kirkehistoriske Samlinger V 501—02.

² Nyt hist. Tidsskrift IV 188—90.

³ Nyt hist. Tidsskrift IV 198.

Datoen for Kampen er taget fra Rantzaus Rapport og lyder i Frederik II.s ændrede Form: »Sonnabendts denn 20. dis Monats«. Stedsangivelsen er ogsaa fra Rantzau og lyder hos Frederik II: »4 meil wegs ungefêrlich von Halmstedt ab«; dette passer paa Axtorna.

Daniel Rantzaus Beretning af $25/10$ 1565 til Frederik II¹ findes endnu i Original. Det er en ubetinget Førstehaands-Kilde; den er skrevet for at supplere Rapporten af $21/10$ særlig hvad Tabslisterne angaar. Iøvrigt giver den intet nyt om de taktiske Enkeltheder i Slaget. Der oplyses om, at ingen nævneværdig Forfølgelse fandt Sted, dels paa Grund af egne Tab og dels fordi Fjenden havde indtaget en stærk Stilling ca. 2 Mil fra Valpladsen. Ved Rytteriet angives følgende Styrkelister efter Kampen: Hak Holgersens Fane — ikke over 80 Heste; den fynske Fane (M. Podebusk) — ikke over 50 Heste; v. Qualens Fane — ikke over 150 Heste; Frans Banners Fane — ikke over 120 Heste; Tornows Fane — ikke over 50 Heste. Rantzau bruger snart Udtrykket »Man«, snart »Pferden«. Han har sikkert ment »Pferden« hele Vejen igennem; thi en Rytterstyrke — dengang som nu — tælles altid i Heste (eventuelt Sabler). Iøvrigt skriver Rantzau om et Brev, som Kongen $20/10$ havde skrevet til Jürgen von Holles Regiment og som havde vakt megen Utilfredshed blandt Soldaterne. Ifølge den fangne svenske Adelsmand Klas Åkesson skulde den svenske Hær have været 24000 Mand stærk. Rantzau fandt ca. 3000 faldne og navngiver en Del svenske Adelsmænd. Desuden fulgte med Rapporten som Bilag en Tabsliste over baade danske og svenske Adelsmænd fra Rytteriet. Dog skal »Vorzeichnus der Schwedischen gefangen²« ikke hidrøre fra Kampen ved Axtorna, men være en Fortegnelse over Fanger, som Daniel Rantzau førte med sig fra sit Felttog i Sverige 1567—68³.

Peder Bildes Brev af $20/10$ 1565 til Frederik II⁴ hører ogsaa til de Kilder, man maa regne med. Peder Bilde var tilligemed Sten Rosensparre Krigskommissær paa dette Tidspunkt. Brevet er dateret: »Halmstedt thennd xx dag Octobris A. MDLXV«. Bilde siger et Sted i Brevet: »oc achtter jeg meg nu self wisseligenn nest Gudtz hielp her frann oc tiill feltleygrit«. Dateringen og Citatet viser tydeligt, at Bilde ikke personlig var med i Slaget ved Axtorna; hans Brev af $24/10$ er yderligere dateret Halmstad. Skønt Bilde altsaa ikke kan regnes for Øjenvidne, er han dog en

¹ Danske Magazin 3. R. II 91 ff.

² Danske Magazin 3. R. II 98—100.

³ Mon. Hist. Dan. 2. R. I 508.

⁴ Mon. Hist. Dan. 2. R. I 502—04.

Førstehaands-Kilde paa mange Maader, især til Oplysning af Begivenhederne fra 16.—19. Okt. »att jeg nu for iiij eller v dage sidenn forledenn kom tiill etthers kon. mts. feltleygre for Wardbierge Slott, oc ther jeg tiidt wor ankommit, fich jeg att see, att allt thet grobe skøtt, som wij haffde the[r] for husitt, wor affrøcht aff skandtzerne oc indskibitt«; og senere fortæller Bilde i sit Brev om, hvorledes Rantzau om Torsdagen — altsaa ¹⁸/₁₀ — brød Lejren af og rykkede bort og »droge saa samme dag hartt emod Falckennbierge«. Disse Uoverensstemmelser mellem Rantzau og Bilde angaaende Begivenhederne lige før Slaget vil der senere blive gjort Rede for. Rantzau vilde ifølge Bildes Brev ind i Vester-götland og lod derfor aabenbart recognoscere for en Vej, der ogsaa kunde benyttes af Artilleri og Train. Dette omtaler Rantzau ikke i sin Rapport af ²¹/₁₀.

Peder Bildes Brev af ²⁴/₁₀ 1565 til Mogens Gyldenstjerne¹ er tildels ogsaa en Førstehaands-Kilde, skønt Brevskriveren, som ovenfor vist, ikke har været med i Kampen. Men han maa som Krigskommissær antages at have været nøje inde i Forhold og Operationer, og da han under Slaget opholdt sig i Halmstad, har han sikkert hurtigt faaet autentiske Oplysninger om Hændelserne. Brevet har særlig Interesse paa Grund af Tabs-listerne. Det svenske Tab opgives overdrevet til 4000 Mand. Datoen for Slaget er i Overensstemmelse med Rantzau og Frederik II: »atth nu udj leffuerdags, Som wor thenn xx octobris . . .« Antallet af tagne svenske Kanoner opgives som hos Rantzau til ». . . Enn XLVIII støcker bode stuortt och smatth«. Stedsangivelse findes ikke: »och haffuer thj mødt y marckenn, och hollit Enn frij slachthinng, tijll Samells«. Iøvrigt omtales særligt Svogeren Sten Rosensparres Død og Foranstaltningerne til hans Begravelse. Enkeltheder i Slaget omtales ikke. Derimod var der vedlagt som Bilag — »Som y kannd forffare y thenne Inndlegennde Sedell« — en Liste over faldne og saarede Adelsmænd: »Regiister paa thj Hermenn, Ther Er bleffuenn døde och sorith unnder thj Three danske fannder«². Bilde omtaler her kun tre Faner; disse er: jyske Fane, fynske Fane og skaanske Fane; desuden omtales Rendefanen. De to andre Faner var aabenbart overvejende tyske; dette stemmer ogsaa med Frederik II.s Skrivelse af ²⁷/₁₀.

Hermed er de egentlige Førstehaands-Kilder fra dansk Side omtalt. Tilbage er der en Række Andenhaands-Beretninger, som dog

¹ Danske Magazin 3. R. II 86 ff.

² Danske Magazin 3. R. II 88 ff.

alle har en vis Værdi, enten ved enkelte originale Træk, eller fordi de er skrevet forholdsvis kort Tid efter Begivenhederne.

Som en af de bedste af disse Beretninger maa nævnes: Almindelig (og dansk) Chronologie fra Verdens Begyndelse til A. 1580¹; det er en Slags Aarvog eller Dagbog fra Frederik II.s Tid, som findes i det kgl. Bibliotek i Stockholm under Signatur D 51. Denne Kildes Værdi ligger i, at den er samtidig med de Forhold, den behandler, naar det drejer sig om den nordiske Syvaarskrig. Desuden mener Birket Smith at have vist, at næsten alle Meddelelserne fra Syvaarskrigen stammer fra een og samme Forfatter — han paaviser i hele Skriftet tre Hænder — og at Forfatteren ifølge hele Skrivemaaden har været af tysk Herkomst og aabenbart maa have gjort en Del af Syvaarskrigen med². Kilden har alle Data og Stednavne rigtige; Afmarchen fra Varberg staar under ¹⁸/₁₀; det er i Overensstemmelse med Peder Bilde; det er dog sikkert ikke taget fra Bildes Brev af ²⁰/₁₀; det kan Forfatteren ikke have kendt. Det maa være et selvstændigt Træk, der saaledes ligesom Bilde gaar mod Rantzau paa dette Punkt. Disse Optegnelser har næppe nogen ubetinget primær Kildeværdi. Forfatteren maa paa en eller anden Maade have kendt Márten Helsing: »Vera et brevis eorum narratio etc.«. De har nemlig begge en Liste over faldne svenske Adelsmænd, som stemmer fuldstændig overens — dog mangler den danske Beretning Navnet Lindorm Petersen. Endvidere er en Liste med Navnene paa nogle svenske og danske Fanger ens. Birket Smith mener, at Tegel til sin »Erik XIV.s Historia« — eller Udgifveren af Værket Stiernman — har benyttet D 51³; det er muligt; men Tegel bygger først og fremmest paa »Vera et brevis eorum narratio etc.«, som udkom 1565; Tegels Manuskript blev afsluttet ca. 1612 og først udgivet 1751. Navnet Lindorm Petersen, som var udeladt i det danske Haandskrift, findes hos Tegel saavel som hos Márten Helsing; desuden taler det danske Haandskrift om tre Ritmestre, hvor Helsing har »Capitani« og Tegel »Höfwitsmän«; de to sidste Benævnelser dækker det samme Begreb — nemlig Føreren for en Underafdeling af Fodfolket (Fænniken), medens Ritmesteren førte en Underafdeling af Rytteriet (Fanen).

Den rette Historie om det merkelig Slag oc Seyerinding, som Friderick den II. beholdt imod de Sussenske for Falckenbiereg udi Halland den 20. Octobris

¹ Dan. Saml. 2.R. II 192.

² Dan. Saml. 2.R. II 186.

³ Dan. Saml. 2.R. II 186.

Anno 1565. (Kbh. 1581) er en versificeret Beretning om Slaget,¹ skrevet i 1565 blandt mange andre Viser. Det er i Hovedsagen en Andenhaands-Beretning, bygget delvis paa Rygter og Sagn-dannelser. Enkelte for os primære Træk møder vi dog: Rantzau lader et Stengærde rydde for at skaffe sit Rytteri Luft og Tumbleplads. Sagnet om Bønnen og Trompetudfordringen møder vi ogsaa første Gang her. Beskrivelsen af Rytterkampen er i Overensstemmelse med Rantzaus Rapport af 21/10; alle Ritmestrene nævnes ved Navn. Naturligvis overdrives den svenske Styrke og de svenske Tab meget (6000 faldne), medens de danske Tab kun sættes til 500 Mand. Ogsaa den faldne Krigskommissær Sten Rosensparre nævnes.

Den fyldigste danske Beretning om Syvaarskrigen og Slaget ved Axtorna fra Samtiden er Jon Tursens Fremstilling fra ca. 1570², som ifølge H. Fr. Rørdams Undersøgelser³ er skrevet paa Grundlag af Adelsmanden Axel Gyldenstjernes Dagbogoptegnelser med Benyttelse af enkelte andre Kilder. Axel Gyldenstjerne deltog i en Del af Krigen, men det er umuligt at sige noget om, hvorvidt han var med ved Axtorna eller ej; derimod var hans Bror Peder Gyldenstjerne aktiv Deltager. I alle Tilfælde har Axel Gyldenstjerne haft Lejlighed til at være godt underrettet. Her findes flere Træk, som Rantzau ikke omtaler i sin Rapport af 21/10: Broen over Åtran ved Falkenberg var brændt af »de Suenske« og Rantzau søgte derfor et Vadested højere oppe ad Åtran ved »Wedske« (Wessige); dette er i Overensstemmelse med den svenske Tradition, som vel nok afgiver en Del af Grundlaget for Tursens Fremstilling. Et Træk, som heller ikke findes hos Rantzau, er, at man lod et Stengærde rydde for at skaffe Udviklingsmuligheder for Rytteriet; dette viser, at Tursen rimeligvis ogsaa har haft den førnævnte »rette Historie« som Kilde til sit Arbejde. Datoen for Kampen angives rigtigt til 20/10. Den svenske Styrke overdrives: »flere end tiuge och femb tusind mand«, og senere »36 fennicher«. Der omtales »50 Kaaberstycker« som taget fra Svenskerne. De andre Beretninger og den svenske Tradition har Tallet 48 (Resen 38), de »50« kan maaske betragtes som et afrundet Tal. Jon Tursen har ogsaa kendt den svenske Tradition om de tyske Rytteres Forræderi; han søger at imødegaa: »hvilcket dog icke vor sandt, fordj hafde icke de Tydske Ryttere der veridt paa samme tid huos de Suenske, da hafde de icke kommet saa vell der fra, som de gjorde«.

¹ Kgl. Bibliotek. Hielmstiernes Samling.

² Mon. Hist. Dan. II 319 ff.

³ Mon. Hist. Dan. II 201 ff.

Beskrivelsen af Kampens taktiske Enkeltheder er i Overensstemmelse med Rantzau; dog har Jon Tursen sikkert benyttet »den rette Historie«. Man mærker til Trods for mange Overdrivelser en Trang til at skifte Sol og Vind lige Parterne imellem. Denne Fremstilling har haft stor Betydning for Peder Resen, som i alt væsentlig bygger paa den under Gennemgangen af Slaget i sin: »Kong Fredericks Den Andens Krønike« (1680).

En desværre nu tabt Kilde menes at stamme fra Peder Jensen Hegelund (1542—1614); han blev Student 1561 og studerede derefter flere Aar i Udlandet. 1569 vendte han hjem og fik gejstlig Ansættelse i Ribe, hvor han virkede til sin Død 1614, fra 1595 som Biskop. At han var en Mand med historiske Interesser, vidner hans endnu bevarede Almanakoptegnelser om; de behandler Aarene fra 1565—1613, men omtaler overhovedet ikke Slaget ved Axtorna. Hegelund skal derimod have udarbejdet et nu forsvundet større Skrift om den nordiske Syvaarskrig, som aabenbart har været benyttet som Kilde ved ældre Fremstillinger. Resen nævner ham i alle Tilfælde blandt sine Kilder i Fortalen til Krøniken om Frederik II (pag. 2): »Nock haffver adskillige paa Danske skrefvet høgstbemelte Hans Kongl. Mayest. Historie, nemlig Axel Gyldenstjerne, Peder Hegelund etc.«.

Man kan ikke slutte Gennemgangen af de danske Kilder uden kortelig at belyse et Par næsten samtidige Kalenderantegnelser. De betydeligste er: Ejler Brockenhus' historiske Kalenderantegnelser¹, som findes skrevet til i et Karen Brahes Bibliotek i Odense tilhørende Exemplar af Ebers Calendarium (Wittenberg 1582). Bogen er gennemskudt med hvide Blade og Antegnelserne findes saavel paa disse som i Marginerne. Forfatteren er Ejler Brockenhus til Damsbo og Nakkebølle paa Fyn. Han fik Bogen ²⁶/₁₀ 1584; hvad der ligger forud for denne Dato er altsaa ikke nedskrevet samtidig med Begivenhederne, men støtter sig paa andre Kilder og paa Hukommelsen. I Aarene 1565—67 opholdt han sig i Tyskland; han kan derfor ikke have været med ved Axtorna. De 4 à 5 Linier, han under ²⁰/₁₀ 1565 ofrer paa Omtalen af Slaget, har derfor mindre Værdi; men man ser, at han stræber efter Objektivitet i Modsætning til Magister Morten Pedersen, som i sine historiske Kalenderoptegnelser² bare skriver løs uden at se altfor meget paa Rigtigheden af sine Udsagn. Han sætter saaledes Slaget under ¹⁶/₁₀ og fortæller blandt andre Overdrivelser, at den svenske Fører Jacob

¹ Samlinger til Fyns Historie og Topografi VI 319.

² Ny kirkehistoriske Samlinger V 501.

Henriksson blev fanget. Optegnelserne er som de foregaaende skrevet paa indskudte Blade i et Eksemplar af Ebers Calendarium (Wittenberg 1571).

Den svenske Tradition er langt vanskeligere at komme til Bunds i. Tendensen i de første svenske Beretninger gaar tydeligt i Retning af at bortforklare Nederlaget og tilsløre de faktiske Forhold. Det har ikke været muligt at faa fat i en klar Rapport fra den svenske Fører Jacob Henriksson (Hästsko); man har kun Jacob Henrikssons Brev af $\frac{6}{11}$ 1565 til Nils Sture¹, hvori han beder denne bringe nogle Breve om Axtornaslaget til Erik XIV. Brevet, der er afsendt fra Varberg Slot, er en Førstehaands-Kilde; det belyser dog ikke selve Slaget, men bekræfter det svenske Nederlag til fulde.

Den Beretning, der ligger til Grund for den svenske Tradition, er Vera et brevis eorum narratio, quæ tam in pacificatione quam terrestri bello inter Suecos et Danos tractata et gesta sunt, Anno Christi 1565². Der mangler Angivelse af Forfatternavn; men senere svenske Historikere tilskriver Márten Helsing Forfatterskabet³. Han var Sekretær hos Erik XIV og døde 1568.

Det er et polemisk Skrift mod Danmark og Frederik II; alligevel har det stor Værdi for os. Det virker paa en Maade som Supplement til Daniel Rantzaus Rapport af $\frac{21}{10}$. Broen ved Falkenberg brændtes af Knud Hågensen, og dette i Forbindelse med Efteraarets rige Vandmasser i Ätran tvang Rantzau til at søge et Vadested mod Nordøst. Endvidere finder vi her Traditionen om de tyske Rytteres Forræderi. De svenske Førere vilde vente med at angribe Rantzau til det Øjeblik, da han vilde forsøge en Overgang over Ätran; men de tvinges til Kamp forinden af deres Mandskaber. Her finder vi ogsaa følgende Sentens, som gaar igennem hele den svenske Tradition: »Cum hoste desperato haud pugnandum«. Det er det, der senere hos Dalin⁴ bliver til: »den svagere af sielva faran gjordes oöfvinnerlig«.

Den danske Styrke opgives overensstemmende med Frederik II til 6 Faner og 14 Fænniker⁵ — allerede dette gør et paalideligt Indtryk. Den svenske Styrke opgives til 17 Faner

¹ Handl. rör. Skandinaviens Hist. IV 68.

² G. Rudbeck: Skrifter till Sveriges Historia tryckta före år 1600 (1919) 70 n. 380. Findes ogsaa i det kgl. Bibl. i Kbh.

³ Nævnes i Stiernmans Fortale til Tegel: Kon. Erik XIV.s Historia.

⁴ Olof v. Dalin: Svea Rikes Historia (1760—61) III.

⁵ Frederik II opgiver dog desuden 6 jyske Fænniker.

(heraf fem fremmede) og ca. 24 Fænniker. Kampens taktiske Forløb er iøvrigt skildret saa nogenlunde i Overensstemmelse med Rantzaus Rapport af 21/10. Der angives ca. 4000 faldne; heraf 1400 Svenskere »et non plures«; Resten var Danskere.

Som Svar paa dette Skrift udkom i Danmark omtrent paa samme Tid: »En retractat eller forklaring paa den beretning, som er nyligen udgangen de Suenske til vilge om alt det, som er skied oc forhandlit emellum de Danske oc de Suenske saa vel udi fredelighed som udi strid til lands, Aar 1565«¹. Forfatteren er ifølge Rørdam Historiografen Hans Svaning, som paa det Tidspunkt sad i Embede i Ribe². Som Kilde til Slaget ved Axtorna spiller Skriftet ingen Rolle.

Den svenske Tradition udvikles nu videre paa en nogenlunde nøgtern Maade; selvfølgelig florerer de sædvanlige Overdrivelser med Hensyn til Styrkelister, Tab og lignende; men det er ligesom de senere store militære Begivenheder i Sverige gjorde, at man havde Raad til aabent og ærligt at indrømme Nederlaget ved Axtorna. I et Skrift som Daniel Hansson Hunds: Konung Erik XIV.s Krønika på Rim eller uti en visa³ omtales Danskerne endog anerkendende: »Nu haffffuer i här hört och sport the manligste, som the Danske haffwe giort«. »Vera et brevis eorum narratio« følges saa temmelig nøje af Eric Jöransson Tegel i hans »Erik XIV.s Historia«, som afsluttedes 1612, men først udgaves 1751 af A. A. v. Stiernman.

II.

Varberg By laa i hine Tider ved Himlaåns Udløb i Kattegat eller ca. 3 à 4 km nordligere end nu. Den blev stormet af Svenskerne den 28. Aug. 1565; den 15. Sept. faldt Slottet i Fjendehaand, uden at det var lykkedes den danske Hær at bringe Undsætning. Efter at have afgivet Besætning trak den svenske Hær sig tilbage over Grænsen og Daniel Rantzau rykkede nu frem og begyndte en Belejring af Varberg Slot. Men Belejringsarbejdet gik kun langsomt frem, og midt under det erfarede Rantzau⁴, at temmelig stærke svenske Troppemasser blev trukket sammen omkring Risa⁵. Ifølge den svenske Tradition ledede Erik XIV

¹ Mon. Hist. Dan. II 119 ff.

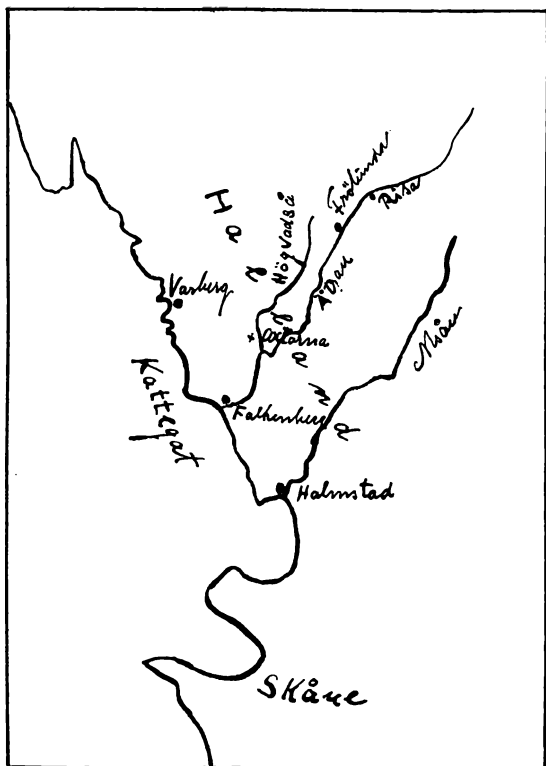
² H. Fr. Rørdam: Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen 88.

³ Stammer fra ca. 1605: men er først udgivet 1847 (Fr. Aug. Dahlgren).

⁴ Rapporten af 21/10 1565.

⁵ Beliggende ved Åtran ca. 40 km fra den daværende danske Grænse.

selv Sammentrækningen af Tropperne og rejste derpaa bort, efter at have afgivet Kommandoen til Jakob Henriksson (Hästsko) med Erik Gustavsson (Stenbock) som Næstkommanderende. Da Rantzau modtog disse foruroligende Efterretninger, vilde han ifølge sin egen Beretning hellere byde Fjenden Brodden i

aaben Mark, fremfor at komme under Ild baade fra Slottet og fra den svenske Felthær; Rantzau besluttede derfor at bryde op. Dette stemmer ogsaa med hvad Bilde siger¹. Nu begynder imidlertid Uoverensstemmelserne, dels mellem Rantzau og Bilde og dels mellem Rantzau og den svenske Tradition.

Rantzau brød efter eget Sigende op fra Varberg ¹⁶/₁₀ og slog Lejr ¹/₂ Mil paa denne Side Falkenberg². Bilde skrev til Frederik II

¹ Brev af ²⁰/₁₀ til Frederik II.

² d. v. s. Åtrans nordre Bred.

(²⁰/₁₀), at det store Skyts var indskibet ¹⁶/₁₀ og Lejren blev brudt af om Torsdagen (d. v. s. ¹⁸/₁₀) og »droge saa samme dag hartt emod Falckenbierge, ther slaage thennd natt theris leygre«. Bilde har sikkert Ret; Rantzau maa have husket galt paa en eller anden Maade.

Afstanden mellem Varberg og Falkenberg udgør 27 km ad den nuværende Kystvej. Da Rantzau slog Lejr ¹/₂ Mil inden Falkenberg, er Afstanden nede paa et Par og tyve km. Selv om Datidens Dagsmarcher i Reglen var smaa, grundet paa det store Train, som marcherede med i Kolonnerne og paa Grund af de yderst slette Veje, kan Rantzau ikke have været flere Dage om at tilbagelægge denne Afstand. Datoen for Afmarchen fra Varberg maa derfor antages at have været ¹⁸/₁₀. Rantzau meddeler ikke selv noget nærmere om, hvilke Hensigter han havde; derimod meddeler Bilde i Brevet af ²⁰/₁₀, at Rantzau vilde ind i Vestergötland og derfor lod recognoscere for en for Artilleri og Train egnet Vej. Da han ingen Oplysninger kunde faa i Falkenberg, sendte han ¹⁹/₁₀ Bilde til Halmstad for at søge Oplysninger hos Folk der.

Det rimeligste er, at Rantzau har villet foretage en Retræte direkte paa Halmstad. Egne Tab foran Varberg og Fjendens Forstærkninger maa absolut have bevæget ham til at søge at naa Halmstad for der eventuelt at drage Forstærkninger til sig. Desuden udgik fra Halmstad den næsten eneste farbare Vej ind i Sverige: langs Nisån. Halmstad var under den nordiske Syvaarskrig den stadige Basis for Togter ind i Vester- og Østergötland. Man kan indvende mod dette, at Rantzau kunde afvente Forstærkninger ved Falkenberg, og at det vilde være en højst mislig Sag at rykke frem ad Nisålinien med en fjendtlig Hær af ukendt Størrelse opererende et eller andet Sted i den venstre Flanke. Hertil er der det at sige, at den svenske Hær tydeligt saa som sin Hovedopgave at skille Rantzau fra hans Basis og dermed gøre hans Stilling absolut uholdbar; vi faar derfor for begge Hære en sydgaaende Tendens.

Rantzau har sikkert i Forvejen sendt et Kommando ned til Broen ved Falkenberg med Ordre til at besætte denne offensivt for derigennem at sikre sig en Overgang. Det maa være denne Styrke, som ifølge den svenske Tradition og Jon Tursen blev overfaldet og kastet af den svenske Partigænger Knud Hågensen (Hand), der var udsendt fra den svenske Lejr; Svenskerne brændte straks Broen for at umuliggøre enhver Passage. Dette nævner hverken Rantzau eller Bilde; men at det har været Tilfældet, viser Rantzaus senere Manøvrer. Han slog Lejr ca. ¹/₂ Mil n. f.

Falkenberg, et Sted paa Linien Morup—Ljungby aabenbart. Efterretningen om at Broen ved Falkenberg var væk, foranledigede Rantzau til at foretage en Svingning mod Nordøst langs Ätran, rimeligvis for at finde et passende Vadested. Der skal have været Vadesteder ved Wessige, øst for Ljungby, ved Høstena Gd., hvorfra der gaar en Vej direkte op til Askome Kirke, ved Högvadsåns Udløb i Ätran og endelig ca. en km n. herfor¹. Det er rimeligst at antage, at Rantzau ¹⁸/₁₀ om Aftenen har slaet Lejr ved Ljungby af Hensyn til Vadestederne ved Wessige og de derfra sydgaaende Veje paa Ätrans venstre Bred.

Den svenske Hær under Jakob Henriksson marcherede imidlertid fra Risa langs Ätran over Frölunda, Gunnarp og Gällared paa Okome; ¹⁹/₁₀ fik man Underretning om, at Rantzau søgte et Vadested i Egnen omkring Svarträ².

Den 19. Oktober sendte Rantzau efter eget Udsagn Folk ud for at iagttage Fjenden, og han blev observeret omkring »Schwararodt« (d. v. s. Svarträ) »ander halb meill weitt vann mir«. Afstanden mellem Svarträ og Ljungby er ca. 14 km, saa det passer nogenlunde med, at Rantzau har ligget i Lejr omkring Ljungby. Den fjendtlige Hær marcherede imidlertid ad Ätranvejen; saa enten maa Meldingen have været meget skødesløst udfærdiget eller ogsaa har den iagttagne Styrke været en højre Sidedækning for det fremrykkende svenske Korps. Jakob Henriksson marcherede direkte paa Köinge³, lige Syd herfor skal der være fundet Rester af en gammel Bro.

Den 20. om Morgenen — »eine Stunde vor tages« rykkede Rantzau ud med Rendefanen og Hageskytterne (Forvagten) i Retning af Fjenden langs Ätran ad Vejen Ljungby—Köinge, vel sagtens for at finde et nyt Vadested og ved en offensiv Besættelse af det at holde en Vej aaben over Aaen. Vadestedet ved Wessige viste sig nemlig at være inpassabelt paa Grund af store Oversvømmelser efter Efteraarsregnskyllene. Ved Byen »Asterdt« (d. v. s. Axtorna) fik man Øje paa den fjendtlige Forvagt. Det lykkedes nu Rantzau at naa og besætte nogle »Höge und Berge«. Ifølge de stedlige Sagn⁴ skal det være Højdedragene omkring Uffberg eller Öberg, der ligger ca. 500 m nordøst for Axtorna. Tiden indtil Kl. 10 Form. gik med enkelte mindre Skærmysler.

Den danske Hær opgives hos Frederik II til 20 Fænniker og

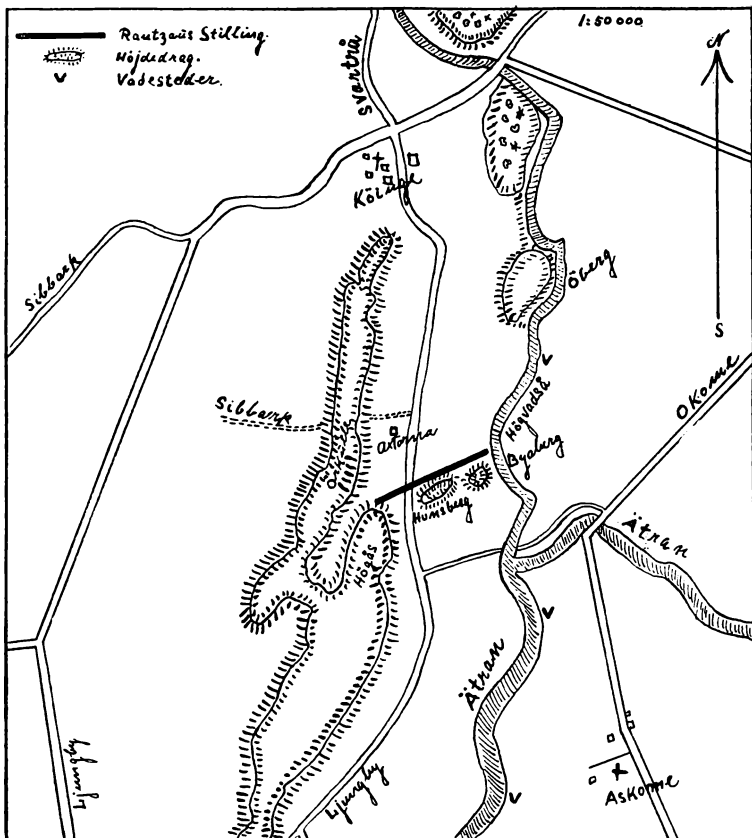
¹ E. Madsen: Studier over Danmarks Hærvæsen i 16. Aarhundrede 279.

² Vera et brevis eorum narratio etc.

³ Ca. 3 km syd for Svarträ.

⁴ S. P. Bexell: Hallands Historia och Beskrifning. I 228 ff.

6 »Geschwader« (d. v. s. 5 Faner) foruden Musse- og Stalddrengefanen (Trainet). En Fænnike var paa de Tider ca. 400 Mand og en Fane var ca. 300 Heste stærk. Den fuldtallige danske Styrke har været ca. 9,800 Mand samt en Smule Feltartilleri. Derfra

maa trækkes Tab foran Varberg, Marchetab, Sygdom, Detacheringer o. s. v. Man kan vel nok sætte Rantzau's Styrke til ca. 7,500 Mand. Den fuldtallige svenske Styrke har efter alt at dømme været paa 16 Faner og 24 Fænniker; det giver ialt ca. 15,000 Mand. Da det svenske Korps lige var blevet reorganiseret ved Risa, behøver vi ikke at trække saa meget fra; men det er dog lidet sandsynligt, at det skulde være fuldtalligt; man maa regne med

Desertationer, Sygdom, Marchetab og lignende. Den faktiske Styrke kan sættes til ca. 14,000 Mand; dette stemmer ogsaa med de af Tidander foretagne Beregninger¹.

Om Morgenen regnede og blæste det temmelig stærkt. I Begyndelsen havde Svenskerne Vinden med sig; men opad Formiddagen maa den være gaaet om i Sydvest, for efter alle samstemmende Beretninger fik Rantzau nu Vinden i Ryggen. Kl. ca. 10 Form. rykkede den svenske Hær frem — antagelig fra Højderne og de daværende Skove Sydøst for Köinge og bragte sit Artilleri i Stilling; Rantzau trak derfor Forvagten tilbage paa Hovedstyrken. Det maa antages, at Rantzau har haft sin Stilling i Snævringen lige syd for Axtorna med Fløjene støttet paa Byaberg og Högås. Artilleriet maa antages at have haft Stilling paa Hunsberg, hvorfra det kunde bestryge Vejen og holde hele Terrainet mellem Högvadså og Vejen Ljungby—Köinge under Ild. Fodfolket maa have besat Terrainet mellem Högås og Byaberg med et Regiment paa hver Side af Vejen og endelig har Rytteriet sikret Fløjene, hvor det flade Forterrain frembød en god Tumbleplads. Vi hører jo ogsaa hos Jon Tursen, at Rantzau lod et Stengærde sløjfe for at skaffe mere Raaderum for sine »Geschwader«.

Da Fjenden saa, at den danske Forvagt blev trukket ind, antog han det for et Tegn paa Tilbagetog og aabnede en stærk Artilleriild. Samtidig delte Jakob Henriksson sin Styrke og lod den ene Del foretage en omgaaende Bevægelse for at angribe og omklamre den danske venstre Flanke. Denne omgaaende Styrke maa have benyttet den daværende Sibbarpvej (punkteret paa Skitsen) og har saa sat et Angreb an fra Foden af Örkulle samtidig med, at den svenske Hovedstyrke angreb den danske Stilling frontalt.

For at imødegaa Flankeangrebet lod Rantzau et Regiment Knægte og 3 Faner gøre Front mod Örkulle.

Om selve Kampens taktiske Forløb oplyser Kilderne kun lidet; særlig uheldigt er Manglen paa Stednavne og Afstande. Man kan dog se, at Kampen maa være begyndt paa højre Fløj, hvor Rantzau Kl. 12 med Rendefanen og Morits Pødebusks Fane kastede fem svenske Faner. Den næste Træfning skete ved v. Qualens, Hak Holgersens og Frans Banners Faner mod seks svenske Faner; denne Kamp maa have fundet Sted paa venstre Fløj. Endelig tørnede Rendefanen, Henneke Tornows Fane og Mussefanen igen sammen med svenske Ryttere. Samtidig kæmpede Rantzaus eget Regiment mod det svenske Fodfolk, der gjorde den omgaaende Bevægelse ad Sibbarpvejen. Holles Knægte

¹ L. G. T. Tidander: Studier öfver Slaget vid Axtorna 13.

sloges i Centrum, omkring Vejen med det frontalt angribende svenske Fodfolk, som ifølge den svenske Tradition paa Grund af det snævre Terrain ikke havde haft Lejlighed til at udvikle sin fulde Styrke; et Regiment naaede ikke at komme i Kamp, men forblev i Marchkolonne paa Vejen Köinge—Axtorna.

I Begyndelsen havde det svenske Fodfolk nogen Fremgang i Centrum. De trængte endog ind i Vognborgen, der dækkede Trainet og erobrede enkelte Kanoner fra os; herfra stammer antagelig de Trofæer, som Erik XIV senere brugte til at skjule sit Nederlag med overfor det svenske Folk. Det svenske Rytteri var det danske saa absolut underlegent med Hensyn til Hurtighed og Manøvreedygtighed; det blev kastet overalt og rev det svenske Fodfolk med sig paa Flugt. Igen samlede det svenske Rytteri sig og forsøgte et Modstød, men kastedes af to danske Adelsfaner. Da det svenske Fodfolk forsøgte et sidste afgørende Angreb, blev det splittet af Stalddrengefanen, som her udviste megen Raadsnarhed. Om nogen Forfølgelse fra dansk Side af større Omfang har der næppe været Tale; Svenskerne har sikkert faaet Lov til nogenlunde uhindret at gaa over Högvadså oppe ved Köinge; ifølge den svenske Tradition foregik Tilbagetoget i god Orden; havde dette ikke været Tilfældet, vilde de ikke have været i Stand til at sætte sig fast i en stærk Stilling ca. to Mil fra Valpladsen¹. Svenskerne maatte imidlertid efterlade hele deres Artilleri — ialt 48 Stykker Feltskyts af højst forskellig Størrelse. Rantzau opgiver de svenske Tab til over 3000; det er vel nok lidt overdrevent; til Gengæld sætter han sine egne Tab alt for lavt (300 faldne). Vi finder kun Tabslisterne for Rytteriet og Adelsmændene; der er vel faldet ialt 3 à 4000 Mand nogenlunde lige­ ligt fordelt paa begge Parter. Selvfølgelig maa den vigende svenske Hærs Tab være en Smule større end Danskernes.

Denne Kamp ved Axtorna den 20. Okt. 1565 viser os det interessante Billede af to Hære, som nærmer sig hinanden uden at den ene Part egentlig er klar over, hvor den anden befinder sig; man ser deres Opklaringsrytteri og deres Sikringsled tørne sammen, ser Meldingerne indløbe og ser, hvorledes de Befalings­ havende danner sig et Billede af Situationen paa Grundlag af disse Meldinger og handler og træffer deres Dispositioner derefter; kort sagt — vi har hele Billedet af den typiske Rencontre­ fægtning, som det er saa frugtbart at beskæftige sig med.

¹ Rantzaus Rapport af ²⁵/₁₀ 1565.

Anmeldelser.

**Det danske Folks Historie, skrevet af danske Historikere.
Redigeret af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang.
Kbh. 1926—1929.**

Da vi i sin Tid drøftede »Danmarks Riges Historie«, foreslog A. D. Jørgensen netop det Navn, som nu er anvendt; vi andre frygtede, at det var for fordringsfuldt og holdt paa den Holbergske Titel. Nu har man overfor det nye Skrift haft mere Mod. Ogsaa paa en helt anden Maade har man været bedre stillet end ved Danmarks Riges Historie; dette udgaves paa den Maade, at hver Forfatter kom tre Gange til, hvad der medførte, at den ene ikke kunde vide, hvad hans Forgænger vilde slutte med at sige (noget, der for mit Vedkommende førte til, at jeg udgav »Valdemareernes Storhedstid« for at vise, hvad der var mit Udgangspunkt). Nu var Planen for Det danske Folks Historie, at den skulde skride frem i regelmæssig Tidsfølge, dog at man vilde begynde med Bd. VII. En Medarbejders Sygdom gjorde, at der kom Brud derpaa, og Udgivelsen af Bd. V maatte udsættes til sidst. En anden Fordel har det nye Værk fremfor Danmarks Riges Historie: det anfører overalt Hovedkilderne til hvert Afsnit, hvad jeg havde foreslaaet ved Danmarks Riges Historie, men ikke faaet tiltraadt.

Det nye Værk frembyder da stor Interesse, efterat Danmarks Riges Historie forlængst er udsolgt, og Redaktionen maa prises for at have skaffet sig dygtige Medarbejdere. Det begynder med Danmarks Geologi ved Knud Jessen, giver derefter en Oversigt over Sproget ved Sv. Aakjær og en Oversigt over vort Folks Oldtidsliv og forhistoriske Minder ved J. Brøndsted. Vilh. la Cour har skrevet om vort Folks Oprindelse og folkelige Minder; han udtrykker sig noget forsigtigere end denne Forf. plejer van. Johs. Steenstrup har skrevet to store Afsnit om Danmark i Tiden fra

Vikingetogene til Valdemar Sejrs Død; han tilhører en anden Generation end de andre Medarbejdere, men han skriver med en rent ungdommelig Verve — og han er her fri for at tale om den forhistoriske Tid, hvor hans sønlige Pietet paa nogle Punkter førte ham ind paa uheldige Veje. Jørgen Olrik har skrevet om Tiden 1241—1340; som Museumsmand har det faldet ham naturligt at fremdrage de antikvariske Rester, og for at gøre sin Fremstilling folkeligere, har han givet lange Citater af Kilderne, ogsaa de poetiske, hvis Paalidelighed rigtignok er mer end tvivlsom. Samme Forfatter har skrevet om Rigets Genrejsning og Kalmarunionen, for hvilket Tidsrum de poetiske Kilder dog spiller en lille Rolle.

De to følgende Afsnit er skrevet af Højskolemænd. Askovlæreren C. P. O. Christiansen har skrevet om Unionsopløsningen og Kirkebruddets Tidsalder, følgende de enkelte Traade for sig, indtil de sluttelig løber sammen; det er gjort med stor Finhed, men vil maaske nok gaa noget over den menige Læsers Hoved. Højskoleforstander Hans Lund fra Rødding har skrevet om »Under Forbundet mellem Konge og Adel 1533—88«; han holder sig mere paa det jævne, men fremstiller godt og grundigt. Derefter har Povl Engelstoft skrevet om Kristian IV.s Tidsalder, hvor han tidligere har gjort Studier.

Herefter kan Kunst og Litteratur skilles ud i særlige Afsnit. Mackeprang har med sædvanlig Kyndighed skrevet om Kunsten fra 1536—1660. Th. A. Müller har i to Afsnit behandlet hele Aandslivet i Tiden 1660 til 1800 med den Indsigt og Alsidighed, som særtegner ham. Endelig har Vilh. Andersen i to Afsnit fremstillet Aandslivet fra 1800 til noget ind i det 20. Aarh. med sin store Kyndighed — og, maaske paa Grund af Kortfattetheden, noget færre Stilblomster end ellers.

Jeg vender nu tilbage til den politiske Historie. Knud Fabricius har behandlet Enevældens Dæmring og den ældre Enevælde (1640—1730) med rolig Beherskelse og ofte ret originalt. Hans Jensen har skrevet om saa forskellige Tidsrum som 1730—66, 1814—48 og »Efter Verdenskrigen«, solidt og med udpræget Stræben efter en upartisk Bedømmelse. Povl Engelstoft har, foruden hvad allerede er nævnt, skrevet om 1848—64, 1864—70, »Mellem Systemskiftet og Verdenskrigen« og 1920—25, overalt anvendende sin store Evne til at karakterisere skarpt. Axel Linvald har skrevet om »Oplysningens Tidsalder«, som han kender bedre end nogen anden nulevende. P. Munch har først skrevet om det danske Folk og Udlandet 1864—1901; Begyndelsen af dette Tidsrum ligger forud for hans eget Fødeaar, men Spørgs-

maalet har altid interesseret ham. Han har derefter dygtigt skildret det danske Folks Livsvilkaar 1864—1914. Betydningsfuldest er dog hans Skildring af Danmark under Verdenskrigen, hvorunder han selv sad i Ministeriet; det er Nutidshistorie, skrevet med rolig Objektivitet. Fhv. Minister H. P. Hanssen har givet en kort, men dybtfølt Skildring af Sønderjyderne under Verdenskrigen.

Idet jeg her hurtig har gennemløbet »Det danske Folks Historie«, vil man forstaa, at jeg betragter det som noget meget betydningsfuldt, at vi har faaet denne nye Skildring, efterat »Danmarks Riges Historie« forlængst har været udsolgt. Det er Redaktionens store Ære at have samlet saa gode Medarbejdere og ført Værket igennem i det beregnede Tidsspand. Ogsaa Afbildningerne er gennemgaaende godt valgte. Nogle Indvendinger kan man dog gøre. Poul Nørlund har i Tilskueren 1928 II 298 f. skarpsindigt paavist, at Sv. Aakjær, Johs. Brøndsted og Vilh. la Cour slet ikke er enige om, hvorvidt og naar der har fundet en ny Indvandring Sted i Danmark. Praktisk vil jeg dog lægge mere Vægt paa noget andet, det, at Værket mangler et Register; Forlæggeren har ikke villet paatage sig den Bekostning, som en saadan Forøgelse af Værkets Omfang vilde have medført, men det var jo nok noget, som Redaktionen enten forud burde have sikret sig i den med ham sluttede Kontrakt eller have taget med i sine Beregninger ved Planlæggelsen. *Kr. Erslev.*

**Rasmus Mortensen: Fra Vejle Vesteregñ. Lindeballe Sogn.
Med Træk af Gadbjerg og Ringive Sognes Historie
(Vejle 1929).**

Der er Grund til at henlede Opmærksomheden paa denne Prøve paa klog, velafvejet Hjemstavnsforskning. Indenfor den givne Begrænsning, en valgt lille Plets Historie gennem Tiderne, giver Forf. hvad man maa vente at finde: Bebyggelsens Art og dens vevlende Kaar, de enkelte Gaardes og Bosteders skiftende Ejere, Kirkes og Skolers Udvikling og Skæbne belyst gennem Fundatser, Regnskaber, Indberetninger etc., kort sagt Historiens Gang over Stedet saavidt Kilderne lader os følge den. Om alt dette udlader sig Forf. med priselig Korthed, Lokalstoffet fremlægges med Kommentar til væsentlige Træk, med Tavshed om uvæsentligt. Men derudover giver han meget mere. Ikke blot en Beskrivelse af Egnens Natur med kort Gennemgang af de geologiske Forhold,

Udsigter over Stednavne og over endnu levende Sagn, men ogsaa en ypperlig Fremstilling af Skovens Historie samt ikke mindst en paa systematisk Opsøgning i Marken grundet Redegørelse for og kritisk Tolkning af mange Slags Oldtidsminder (Høje, Veje, Bopladser, Jernsmeltsteder), hvorved Forf. viser sig som helt ud selvstændig Iagttager.

Detallerne har i denne Bog, skønt samvittighedsfuldt meddelt, ikke faaet Lov at gro vildt og skjule de større Sammenhænge. Der gives god Besked om Sognehistorien, men samtidig berøres store Spørgsmaal, f. Ex. det om Oldtidens Jernudvinding i Danmark. Forf. har her givet positive selvstændige Bidrag gennem sin Eftervisning af en Række (vel en Snes) gamle Smeltepladser, hvis Natur og Art han har erkendt allerede før Dr. Niels Nielsen i 1922 skrev sin Bog om Emnet. Lindeballe hører til de midtjyske Strøg, hvis Naturforhold afgav særlig gunstige Betingelser for Jernproduktion: Vesteregnenes Raastof, Malmen, mødtes her med Østens Brændsel, de store Skove. Det er et interessant Spørgsmaal, hvornaar vi her i Norden begyndte at gøre Jern selv. Som Regel er det umuligt at give en nærmere Tidsbestemmelse af Smeltepladserne — Forf. viser da ogsaa her stor Forsigtighed og gaar i sine Formodninger ikke længere tilbage end til yngre Jernalder (efter c. 500 e. Kr.) — men visse heldige Fundkombinationer (Smeltepladser paa Bund af Høj og i Hustomt) fremkomne i ældre og nyere Tid i Vestfold og paa Øland (se Bergens Museums Aarbok 1926, Fornvännen 1929) har gjort det sandsynligt hvad der i og for sig vilde være naturligt nok, at den hjemlige Fabrikation af Jern er begyndt allerede i Jernalderens ældste Afsnit herhjemme, den keltiske Tid, Aarhundrederne nærmest før Kr. F.

I de arkæologiske Afsnit kommer Forf. ind paa principielle Overvejelser om Muligheden af at paavise Vejforbindelser i Oldtiden, hvor Vejene selv er forsvundet; han gaar her vidt i sin Skepsis, og det trænger maaske ogsaa nok til at siges, at ikke enhver Høj række betegner en Oldtidsvej. — Af Dysser eller andre Storstensgrave mangler ethvert Spor; øjensynlig har Lindeballe Egnen i Stenalderen været behersket af Enkeltgravsfolket fra Sydvestjylland. — En stor og ret velbevaret (nu fredet) middelalderlig Teglovn ved Lindeballe Kirke gøres der udførlig Rede for.

Hvad man skal mene om den lyngklædte, malerisk beliggende Afsats paa Møllebjergets Sydkraaning østligt i Sognet kan i Virkeligheden ikke bringes ud over Gisninger. Stedet er vistnok Forf.'s Hjertebarn. Dets Navn »Baldershave« sætter hans Fantasi i stærke Sving, samtidig med at den ellers saa vævre Kritik faar en kortvarig Lamhedsperiode. Men det er ogsaa nederdrægtigt,

at vi ved saalidt. Jeg har ved Besøg paa Stedet selv faaet den Overbevisning, at Bakkens Form er Menneskeværk, men til hvad Formaal? Maaske vil engang en Udgravning kunne føre videre. Indtil da kan velbefæstede Sjæle henvises til, hvad Forf.'s livlige Pen fremfører i Afsnittet »Balders Offerplads« — et godt Exempel paa hvorledes en utaalmodig Forsker presser et magert Stof.

Forf. har sin Stil. Hans Sprog er sobert og klart, oplivet nu og da ved personligt farvede Indskud. I forholdsviis knap Form har han i Bogen nedlagt et godt, redeligt Arbejde paa vidt forskellige Felter. I mange Henseender kan den være Lokalforskere et Mønster.

J. Brøndsted.

**Wilh. Jesse: Der wendische Münzverein
(Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte,
hrsg. vom Hansischen Geschichtsverein. Neue Folge
Bd. VI. Lübeck 1928).**

For at raade Bod paa det tyske Riges opløste Forhold, saaledes som det gav sig Udslag ogsaa paa Møntvæsenets Omraade, dannedes der i Middelalderens tre sidste Aarhundreder adskillige Møntforeninger mellem flere af de stærkt fremadstræbende Byer. En enkelt Møntforening i Nordtyskland, som blev mere varig end nogen anden, og som fik den største Betydning for Pengeforholdene i Danmark, den vendiske Møntunion, er af Dr. Wilhelm Jesse, Afdelingsleder ved Museet for hamborgsk Historie, blevet indgaaende skildret i ovennævnte Bog, — I et af de indledende Kapitler skildres Møntforholdene ved Nedre-Elben fra det 10. Aarh. til Udviklingen af den lybske Møntfod. De første Mønter i disse Egne er de Efterligninger af Dorestadmønter, som sandsynligvis prægedes i Hedeby allerede i det 9. Aarhundrede. Forfatteren har ikke fundet Anledning til at komme nærmere ind paa disse omdebatterede Mønters Prægested og Alder; hans lange Liste med Literaturhenvisninger bør suppleres med C. A. Nordman: Nordens äldsta mynt (Finskt Museum 1923: 15—32), Axel Ernst: Nogle Bemærkninger om de äldste Hedebymønter (Numismatisk Forenings Medlemsblad VIII, 12. Sept. 1924: 164—176) og Sune Lindqvist: Hedeby och Birka—Slesvig och Birka—Birkamynten (Fornvännen 1926: 1—26, 245—265, 307—334). Det äldste Møntsted ved Nedre-Elben var Bardowiek, som nævnes 965. Først sent (efter 1158) træder Lybæk frem blandt Møntstederne i disse Egne, men efter Bardowieks Odelæggelse 1189 gaar Handelen over til Lybæk. Et af

de største Møntfund, som har bragt Oplysning om Møntforholdene i Nordalbingien i Dansketiden (1201—25) blev fremdraget 1827 paa Bünstorf Kirkegaard Nord for Ejderen; det er sandsynligvis nedlagt i de urolige Aar paa Danmarks Sydgrænse (1223—27) og opbevares nu i den kgl. Mønt- og Medaillesamling i København. Dette og andre Fund viser, hvorledes Lybæk, Hamborg, Lyneborg, Bremen, Verden, Meklenborg og Salzwedel allerede ca. 1200 slog Mønt overensstemmende i Vægt og Arbejde. — I tredje Kapitel skildrer Forfatteren den lybske Møntfod, dens Udvikling og Udbredelse indtil Dannelsen af den vendiske Møntforening. Lybæk erhvervede Møntret 1226 — straks efter Frigørelsen fra det danske Herredømme, Hamborg først 1293 og de øvrige Stæder endnu senere, men omtrent 1325 er de fleste nedersaksiske og vendiske Stæder i Besiddelse af Møntretten. Med den stigende Handelsvirksomhed vokser Trangen til større Mønt end Penningen og i 1340erne begynder Prægningen af Witten i Henhold til Lybæks Privilegier af 1339 og 1340. Denne Mønt blev vel aldrig en international Handelsmønt saaledes om Sterlingen og Groten, men den fik den største Betydning for Handelen i Danmark og i Østersølandene. — I fjerde Kapitel omhandles den vendiske Møntforening indtil Slutningen af det 15. Aarh. Selv om der længe havde været en vis Overensstemmelse mellem flere af Stædernes Mønter, blev det først efter Hansestædernes Sejr over Danmark, at nogle af disse sluttede en formelig Møntunion. Den første Møntreces sluttedes i Rostok i Juni 1373, men vigtigere var Recessen af 1. Februar 1379, hvor Hamborg, Lybæk og Vismar vedtog et ensartet Præg; 1381 tiltraadte Rostok, Stralsund og Lyneborg Overenskomsten. Paa hyppige Møder i de følgende Aar drøftedes Møntforholdene baade i Stæderne og i Danmark. Den jyske og sjællandske Mønt var gaaet ind allerede i 1330erne, men den skaanske Mønt voldte Købmændene meget Bryderi, indtil ogsaa den blev standset under den hanseatiske Besættelse (ca. 1377). Da Dronning Margrete genoptog Udmøntningen i Danmark efter 1397, var det efter lybsk Møntregning og Forbillede; men den danske Mønt var ringere, end den blev udgivet for, og værre blev det under Erik af Pommern, der satte Kobbersterlinge i Omløb. Kun forbigaaende lykkedes det de vendiske Stæder at faa Danmark til at indtræde i Møntforeningen i Overenskomsten af Oktober 1424 («Dronning Philippas Søsling»). — I femte Kapitel omhandles Storsølvrægningen og Udgangen af den vendiske Møntforening. Det er Prægningen af Gyldengroschen eller, som den senere hed, Thaleren, der indvarsler den nyere Tid; men forholdsvis sent

indgik Daleren i de vendiske Stæders Møntsystem, i Lybæk 1528 og i Hamborg 1553, medens den prægedes allerede 1516 og 1518 i Danmark (Forfatteren siger her S. 141 ved en besynderlig Fejltagelse: Sverige). Den sidste »Münztag« afholdtes 7. Februar 1569; Møntforeningen ophævedes ikke, men gled ind i den neder-saksiske Kres. — En Række Tabeller giver god Oversigt over Mønternes Sølvindhold og indbyrdes Værd. Forfatteren har illustreret den historiske Fremstilling med ikke mindre end 716 Møntbilleder. Ved de danske er indløbet nogle Misforstaaelser, som rettes her blot for en Ordens Skyld: Nr. 74 er ikke fra Magnus, men fra Sven Estridsen (Hauberg 8); Nr. 689 Forsidebilledet er fejlagtigt vendt paa Siden som Bogstavet K; Nr. 690 er ikke dansk, men en Denier fra Puy i Frankrig (Revue Numismatique 1927: 215); Nr. 691 viser samme Forside med Krone to Gange, Mønten har paa Bagsiden et Kors og er slaaet paa Sjælland ca. 1300 (Mansfeld-Büllner 389 ff.); Nr. 692 Riberwitten er ikke præget efter 1396 eller efter 1392 (S. 99), men sandsynligvis allerede i 1370erne; Nr. 693 er ikke en Søsling, men en Witten fra Næstved; Nr. 694 er ikke en Witten, men en Sterling. — Dette lille Synderegister forrykker dog ingenlunde Indtrykket af den Nøjagtighed og Grundighed, hvormed Dr. Jesse har udarbejdet dette ogsaa for danske Historikere særdeles interessante og nyttige Værk.

Georg Galster.

Grundtvig-Litteratur.

Det er en umaadelig Virksomhed, der i de sidste Aar er udfoldet for at bearbejde Grundtvigs Skrifter. Vi har faaet to store Brevsamlinger, en hel (rigtignok apokryf) Aargang Prædikener og to mindre Prædikensamlinger (*Kors-Prædikener* 1925 og *Fastepredikener* 1927, begge ved N. Clausen-Bagge) og for ganske nylig en Række Udgaver. Af de sidste er der Grund til at nævne Saxtorphs (hos Martin 1926), der paa en meget fordelagtig Maade viser os Grækeren i Grundtvig, den har en nydelig Fortale, som fremhæver Kunstneren og Guldalderdigteren; af ældre Grundtvig-Antologier staar den, maaske uden at Udgiveren er sig det bevidst, nærmest ved Chr. Molbechs i fjerde Dels første Afdeling af hans »Dansk poetisk Anthologie« (1840). Endvidere Holger Begtrup's (i Gyldendals Bibliotek), der er mere populær og lægger mest Vægt paa at medtage det i Forvejen bedst kendte. Endelig har Magister P. A. Rosenberg (paa Forlaget »Danmark«) begyndt en ny Udgave af Grundtvigs Udvalgte Skrifter, som tegner

til at blive en fortræffelig Vejviser gennem det uhyre Vildnis af 70.000 Sider Grundtvigiana, ja maaske den egentlig klassiske Grundtvig, som vi stadig savner — der er vitterlig kun et Dusin Mennesker, som kender Grundtvig, de øvrige maa trods den bedste Vilje opgive Ævred over for den uorganiserede Masse af Bøger.

Som en ren Overraskelse kommer efter fyrretyve Aars Pause ottende Del af Grundtvigs *Poetiske Skrifter*, den store cache-désordre, som blev paabegyndt af Svend Grundtvig og fortsat af C. J. Brandt. Mod Principperne for Udgivelsen kunde der rejses (og blev der af Edwin Jessen rejst) forskellige Indvendinger, men da man var naaet saa langt som til 1852, var det en Selvfølge, at der ikke kunde laves om paa Planen for de sidste tyve Aars Vedkommende. Magister Georg Christensen, der i en Aarrække har opbevaret Manuskriptet til et ottende Bind, har nu udvidet Stoffet, saa det bliver til hele to Tomer, hvoraf det ene kom i afvigte Efteraar. Det ligner skuffende sine syv Forgængere i Alt lige til den Svend Grundtvigske Retskrivning, som hverken var Digterens eller er vor Tids, men det kunde altsaa ikke undgaas. Der gives Varianter i samme Udstrækning som i de tidligere Bind, mens Noterne er indskrænket. Og saaledes tegner Alt da til, at vi snart skal have Grundtvigs verdslige Digtning komplet og i kronologisk Orden.

En Slags Udgave er ogsaa den *Haandbog i N. F. S. Grundtvigs Skrifter*, som er udkommet i to Bind 1929—30 (hos Hagerup). Den skyldes Ernst J. Borup og Frederik Schröder. Lidt vanskeligt er det vel at komme til Rette med en saa stor Bog, der bestaar af lutter smaa Stykker, Grundtvig er rigtignok bleven plukket slemt. Men der er sjeldne og utilgængelige Sager imellem, navnlig til Belysning af hans pædagogiske Ideer, og Materialet er saa vel tilrettelagt, at det Billede vi herefter har af ham som Folkeopdrager maa siges at være blevet ændret i flere ikke uvigtige Træk.

Det maa beklages, at Professor Edv. Lehmann ikke havde denne Haandbog at ty til under Udarbejdelsen af sit sidste store Skrift: *Grundtvig* (Kbh. 1929). Netop i pædagogisk og religionspsykologisk Henseende er denne Bog mindre tilfredsstillende, uagtet det just var fra disse Sider, dens geniale Forfatter mest interesserede sig for og havde bedste Betingelser for at fremstille Grundtvig. De paagældende Kapitler er uden Tvivl de hurtigst forældede. Saa underlig kan det gaa, dog det vil intet sige, Bogen er ikke mindre epokegørende for det; den er uden Sammenligning langt det betydeligste, der er skrevet om det Emne, afgjort Hoved-

værket om Grundtvig, ja rimeligvis ved Indhold og Form det bedste, Edv. Lehmann nogen Tid har skrevet.

Over for Umuligheden af at referere et saa substantielt Arbejde vil jeg indskrænke mig til at fremhæve nogle af de talrige væsentlige og originale Ideer, det meddeler. Man kan i Grundtvig efter min Mening skelne mellem fire Lag. Graver man ned i ham som ved Boringer i geologisk Øjemed, da finder man øverst — det er lidet bekendt, men derfor ikke mindre sikkert — en Hellener: Grundtvig traadte ind i Litteraturen med græsk Maske, og han lagde den egentlig aldrig af. Platonisk Spekulation ligger bag ved hans (af Lehmann mesterligt forstaaede) dunkle Ungdomsafhandling: Religion og Liturgi, Vragstumper af nyplatonisk Spekulation dukker op rundt om i hans Sange og Prosaskrifter, hvor man mindst venter det. Hvordan skal man ellers forstaa en Strofe som denne ofte sungne:

Skalkagtige Drom!
 Du skinnende Boble paa Tidernes Strom!
 Forgjæves dig Skjalden med Mund og med Pen
 Af glimrende Skygger vil skabe igjen:
 Naar Skyggen er ligest, da hulke de Smaa,
 Som stirre derpaa —

hvis der ikke tænkes paa den akademiske Æstetik, der i Digterens Virksomhed ser en Efterligning af den fænomenale Verden, som atter kun er en Skygge af Ideverdenen. Da al Erkendelse er en Erindring (jfr. Menon) og Sjælene vandrer fra den ene Verden til den anden, er det naturligt, at de uskyldige Smaa, som er nærmest ved det tabte Land, har lettest ved at erindre det og ved Sammenligning mellem de to Verdener af Længsel bryder ud i Graad. Andre græske Træk genfindes især i Værkerne fra 1830'erne, ikke blot selvfølgelig i »Brage-Snak« og den lille mytologiske Haandbog, men ogsaa og fremfor alt i Verdenshistorien, der tydelig nok er anlagt efter Herodots Mønster; Skildringen af Grækerne i dette Værk viser utvetydigt hen til Herder og Winckelmann, Grundlæggere af hele Tidsalderens romantiske Antik. Hvis jeg maa have Lov at fremhæve et Par Sider af de mange i Lehmanns Bog, der giver Vand paa min Mølle, turde det blive p. 126 f., hvor ganske rigtig Baandet mellem Herder og Grundtvig er angivet med præcise Citater. Helt ukendt, eller næsten, var det for mig, hvad Lehmann med sine store religionshistoriske Kundskaber har let ved at dokumentere, at Grundtvigs Teologi kun bunder i oldkristelig græsk Spekulation. Grundtvig har i 1855 udgivet sin gamle Oversættelse af Irenæus' Skrift: Om Kodets Opstandelse og det

evige Liv, den synes Lehmann mærkelig nok ikke at have kendt, uagtet han naturligvis var fuldstændig paa det Rene med Irenæus' Indflydelse paa »Kirkens Genmæle«, men det er ogsaa den eneste Lakune, mit læge Øje har kunnet opdage i de rige Afsnit om Grundtvigs Dogmatik. Paavisningen af den græske Tænkning og de græske Mysteriers Nedslag i Grundtvigs Salmedigtning er rent litteraturhistorisk en Bedrift, som ikke kan vurderes højt nok.

Det andet Lag i Grundtvig er »Germanen«. Han var som hele sin Samtid i Danmark delagtig i den tyske Renæssance fra 1770 og følgende Decennier. Selve den førstnævnte græske Indflydelse kommer jo for en stor Del til ham gennem tyske Mellemed. Paa dette Punkt har Lehmann ydet noget ganske fortræffeligt, navnlig er Sammenligningen med Fichte og Schelling ypperlig. Om Grundtvigs Forhold til den første vidste vi vel noget, men det er vist kun ganske faa, der har anet at hele Sider i »Kirkens Genmæle« var saa godt som skrevne ud af »Methode des akademischen Studium« fra 1803, Schellings populæreste Skrift, hvis Lærdomme sandelig ikke er faldne i tør Jord hos Grundtvig. Det er særlig Kapitlet: Romantik hos Lehmann, som giver fyndig Besked om disse Egne af Grundtvigs Aandsliv. Lehmann giver i Sandhed flere Tanker end Ord, hans Fremstilling er visselig klar nok, og dog er den som en lødige Gulddaler, der kan trænge til at vexles i Smaamønt.

Det næste Lag i Grundtvig er det, som alle kender bedst: hans danske Traditioner. Danskhed og Tyskhed hænger fra Begyndelsen af nøje sammen hos ham; han hørte til en Generation, som kunde have taget til Devise de Vers fra Oehlenschlägers »Axel og Valborg«:

... derfor bor det sig bestandig,
At Gothen og Germanen elske sig.

Men med Tiden, ja ret hurtigt kom han langt ind i dansk og oldnordisk Aandsliv og blev jo til sidst en ren Holger Danske mod Burman. Lehmanns Kapitler om »Sagamanden«, »Skjalden« og »Gudesaga« giver her Meget; de hører til de omhyggeligst overvejede i hele Bogen; enkelte Ting, især Opfattelsen af det oldnordiske, turde en fremtidig, mindre romantisk indstillet Kritik forbeholde sig Ret til at ændre. Fra et rent litteraturhistorisk Synspunkt er her et Forhold, som efter min Opfattelse er aldeles paafaldende og fortjener nærmere Granskning. Det er Grundtvigs mærkværdige Valg af Litteraturarter. Mens Samtiden skrev Tragedier, Eventyr, Romancer og Ballader, Dannelsesromaner o. s. v. o. s. v., vælger Grundtvig det mærkeligste Repertoire, vist nogen-

sinde en stor Digter har taget for sig at efterligne: gamle danske Rim- og Prosakroniker, længst hendøde Former for Læredigtning og folkelig Forkyndelse blæser han Liv i og genopdyrker han. I ingen Henseende træder det mastodontagtige saadan frem i hans Natur som her.

Men under Grækeren, Germaneren, og Nordboen er der en fjerde Grundtvig, som vel er den vigtigste af dem alle: den Primitive. Det er min eneste alvorlige Indvending mod denne tanke- tunges Bog, at Lehmann, der dog forstod sig paa primitiv Religion trods Nogen, har just ikke overset dette, men dog behandlet det meget i Forbigaaende. Det er nemlig Hemmeligheden ved Grundtvigs enorme religiøse Kraft, at han i sit inderste Sind gemte paa et primitivt Menneskes dybeste religiøse Behov. Hans mageløse Opdagelse var i Virkeligheden mageløs, thi den var ikke en teologisk Tesis, men et Opbrud af dybe Kult-Drifter i hans Sjæl. Lehmann fremstiller yderst lærd og korrekt Bindeledet mellem Grundtvig, Münter og Lessing, han kunde uden Tvivl have fortsat Efterforskningen gennem Aarhundrederne tilbage til Oldkirken og endnu længere, thi Grundtvigs Idé om Trosbekendelsens Kraft (som han med et af de geniale praktiske Greb, der var ham egne, kombinerede med Teorien om det levende Ord) har Forgængere uden for Kristendommen. Den stærkeste Nerve i Grundtvigs religiøse Higen var Ønsket om at finde det Magtmiddel, hvormed Guddommen gøres nærværende. I en Aarrække, mens han var Bibelkristen, anstrenger han sig for at læse hele den hellige Skrift som mange gammeldags troende læste den, i den Opfattelse, at Gudsordet alle Vegne var helligt, d. v. s. virksomt. Læsningen af den guddommelige Bog var for ham, som Messen for Katolikkerne, ikke blot en Meddelelse, men en Handling. Men ved denne Tanke kunde han ikke blive staaende, der var hos hans Meningsfæller kun en Skygge af denne urreligiøse Synsmaade, og uden Meningsfæller var den rent kirkeligt indstillede Grundtvig ikke sig selv. Den kolliderede desuden med Alt, hvad der var i ham af frugtbare og gærende Tanker: hans liturgiske Sindelag, hans folkelige Idéer, hans romantiske Dyrkelse af Traditionen, endelig hans sunde Fornuft, der maatte bindes over Evne (saa han endog som Katolikkerne maatte antage Bibeloversættelsen for inspireret). Med et Tigerspring greb han da den gamle Lære, der i Tidens Løb var bleven en Lønlære, at Trosbekendelsen og den alene havde magisk Kraft. Det er denne sidste Grundtvig, som jeg ikke synes Lehmann gav den Plads, der tilkommer ham. Og dog tvivler jeg ikke om, at den uforglemmelige Religionshistoriker var saa temmelig fortrolig med ham ogsaa. Men der var vist et gammelt teologisk Mel-

lemværende mellem Lehmann og Grundtvig; derfor opløser hans Redegørelse for det, man helt urimeligt kalder Grundtvigs »Teori«, sig i teologisk Polemik, som p. 171, hvor han egentlig ganske urigtigt kalder denne hemmelighedsfulde Lære for en ætiologisk Legende, det er et Fejlskud, maaske det eneste i Bogen. Men der er andre Steder, hvor han rammer Sømmet paa Hovedet; blot slaar han ikke til. Saaledes citerer han det ovenud geniale Sted i Søren Kierkegaards »Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift« (Udg. 1846, S. 35), hvor Johannes Climacus to Gange betegner Grundtvigs Opfattelse af Daaben som magisk — Kierkegaard var en Kender, han burde have beholdt det sidste Ord, og naar han ikke fik Lov dertil, var Grunden sikkert, at Sammenhængen var saa fælt polemisk. Et andet Sted, p. 185 f. i en af Lehmanns mange glimrende Fortolkninger af Salmerne, viser ogsaa meget tydeligt, at han forstod, hvad det drejede sig om. Han citerer Versene:

Gud taler, saa det sker.
 Ved Ordet Alt er blevet,
 Derved al Daad er drevet,
 Derved al Skrift er skrevet.
 Min Sjæl, hvad vil du mer?
 Ja se Guds Underværk.
 Som Kærligheden vilde,
 Det store Ord blev lille.
 Trods Døden Livets Kilde,
 En Barnegud fuldstærk.

og kommenterer med Fynd: »Altsaa i Virkeligheden: Kristus genfødt i Trosartiklerne«. Det er Kernen i Grundtvigianismen. Det kunde ikke siges tydeligere. Men som det ligger her, gemt i en Detalje af Kapitlet: Psalmisten, bliver det let overset.

Men der er Ingenting i denne Bog, der fortjener at overses. Det er Blomsten af Edv. Lehmanns overdaadige og mangesidige Forfattervirksomhed, et Hovedværk i vor Litteraturhistorie. Den Del af Lehmanns Kraft, der blev anvendt til Forskning af litterære Emner, var sikkert hans bedste. Sorgen over hans Død — midt i hans fulde Mandskraft og stærkeste Produktion — vil ikke være mindst iblandt de æstetiske og kritiske Fagfæller, som saa op til hans frodige Opfindsomhed og overlegne Dømmekraft. De har saa meget at takke ham for, og deres Anerkendelse var ham kær.

Paul V. Rubow.

Nyt fra historisk Videnskab.

Som bekendt førte Kong Christian II den svenske Adelsfamilie de yngre Sturers Arkiv med sig til Danmark, hvor det siden blev liggende. Da dette Arkiv, der bl. a. indeholdt de to Rigsforstandere Svante Nielsen Stures og Sten Sture den yngres Arkiver, var af stor Betydning for Sverrigs Historie, har man til forskellige Tider søgt at faa det tilbage til Sverrig, uden at der dog kom noget ud af de Underhaandsforhandlinger, der førtes herom.

I Begyndelsen af 1928 bragte den svenske Rigsarkivar Dr. H. Almquist paany Spørgsmaalet paa Bane overfor undertegnede, da jeg i anden Anledning opholdt mig i Stockholm. Han udtalte Ønsket om en Udveksling af forskellige Arkivalier mellem de to Rigsarkiver, da man i Sverrig meget gerne ønskede at faa Sturearkivet tilbage. Det viste sig dog straks, at det svenske Rigsarkiv alene ikke var i Stand til at give et passende Ækvivalent for Sturearkivet, og jeg nævnede da den i det svenske Kongelige Bibliotek opbevarede Kong Valdemars Jordebog som det Hovedstykke, der efter min Mening kunde gives for Sturearkivet, da den jo dog maatte siges at høre hjemme i Danmark. Forhandlingerne kom derefter til at dreje sig om en Udveksling mellem det svenske Rigsarkiv og Kongelige Bibliotek paa den ene Side og det danske Rigsarkiv og Kongelige Bibliotek paa den anden. De to Bibliotekers Chefer stillede sig imødekommende overfor Tanken, og efter forskellige Forhandlinger sluttedes i Febr. 1929 Overenskomsten. Ved denne afstod det danske Rigsarkiv til Sverrig først og fremmest Sturearkivet, endvidere den svenske Diplomat Peter Julius Coijets († 1667) Arkiv, der under den store nordiske Krig var bleven taget paa Ljungbygaard i Skaane og ført til Danmark, en Række Koncepter til det svenske Riksregistratur for Aarene 1643—45, som den nævnte Peter Julius Coijet vistnok har haft paa Ljungbygaard, en Række Pergaments-

breve af væsentlig privat Herkomst fra 14. og 15. Aarhundrede og diverse svenske Regnskaber. Fra det danske kongelige Bibliotek afgaves to Haandskrifter, Kong Christoffer af Bayerns Landslag og Nydala Klosters Brevbog, og en Inkunabel, *Chronica Slavica*. Fra svensk Side afgaves fra det svenske Rigsarkiv for det første en Del af Christian II.s Arkiv fra hans Ophold i Udlandet (det saakaldte Münchenerarkiv), nemlig den Del, som Sverrig i sin Tid havde faaet ved Delingen af dette Arkiv, efter at det var blevet erhvervet af Norge; endvidere en Række Pergaments- og Papirsbreve fra 14., 15. og 16. Aarhundrede af mere privat Oprindelse, 11 egenhændige Breve fra Christian IV til Korfits Ulfeld, en Række Breve o. lign. fra Rigmarsk Anders Bildes og Ulrik Christian Gyldenløves Arkiv, der var taget af Svenskerne under Carl Gustavs Krigene, samt 5 Slægtebøger. Fra det svenske kongelige Bibliotek afgaves Kong Valdemars Jordebog, Eline Gøjes Jordebog og et Haandskrift, indeholdende Privilegier for Helsingør. I April 1929 fandt Udvekslingen Sted.

L. Laursen.

Dansk Historieforskning har nu Udsigt til at faa et gammelt Ønske opfyldt. Som bekendt har en af de største og vigtigste Kildesamlinger til Danmarks Historie i det 19. Aarhundrede, *Kong Christian VIII.s Dagbøger, Optegnelser og Breve* hidtil henligget utilgængelige i Kongehusets Arkiv i Rigsarkivet. Alene A. D. Jørgensen har i større Udstrækning haft Adgang til Samlingen og benyttet Dele af den ved Udarbejdelsen af sit Afsnit i Danmarks Riges Historie. Udgivet er i det væsentlige kun Kongens Dagbogsoptegnelser fra 1814 og de kortfattede Udtog, A. D. Jørgensen offentliggjorde i sin Afhandling om Kristian VIII og Nordslesvig (Sønderj. Aarb. 1895). Efter at det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog paa Tilskyndelse af dets Forstander Professor Johs. Steenstrup havde besluttet i forøget Grad at genoptage Selskabets Udgivervirksomhed, har det fortrinsvis rettet sin Opmærksomhed mod Christian VIII.s Papirer og besluttede i sit Møde 21. Septbr. 1927 at søge udvirket Kongens Tilladelse til deres Udgivelse. Ved Skrivelse fra Kongens Kabinetssekretariat 22. Marts 1928 blev Rigsarkivaren bemyndiget til at give Professor Steenstrup og Raadstuearkivar Axel Linvald Adgang til Samlingen, og paa Grundlag af deres Undersøgelser har Kabinetssekretæren derefter 22. Januar 1929 meddelt Kongens Tilladelse til Offentliggørelsen. Under Forudsætning af, at de nødvendige Midler kan skaffes tilveje — til Udgavens Forberedelse har Carlsbergfondet allerede bevilget et

toaarigt Bidrag — har Danske Selskab i sit Møde 21. Februar 1929 truffet endelig Bestemmelse om Udgivelsen ved Raadstuearkivar Axel Linvald, under Tilsyn af Rigsarkivar L. Laurssen og Professor Steenstrup. Tanken er at medtage alt af Dagbøgerne og af Kongens Optegnelser, som har historisk Interesse, og desuden et omfattende Udvalg af Breve til og fra Kongen.

Ax. L.

Efter at det engelske Udenrigsministeriums Akter i Rigsarkivet i London (Public Record Office) i de sidste Aar er blevet tilgængelige for historisk Forskning ned til Aaret 1878 incl., en Grænse, der ogsaa gælder andre ministerielle Arkivalia, Privatpapirer deponeret i offentlige Arkiver m. m., er Feltet for Studiet af dansk-engelske Forhold udvidet meget netop i Perioder, der har Betydning for Danmark, og der skal derfor her fremsættes nogle sammenfattende orienterende Bemærkninger, især med Henblik paa Tiden 1815—1878.

Det vil være vel kendt, at der i det store Materiale af engelske diplomatiske Aktstykker, som til skiftende Tider i trykt Stand er forelagt Parlamentet, »Parliamentary Papers«, findes adskilligt om det slesvig-holstenske Spørgsmaal i Tiden mellem 1848 og 1864, men derudover kun lidet Danmark vedrørende¹. De engelske »Parliamentary Papers« eller »Blue Books« som de almindelig kaldes, giver dog kun et Udvalg af Akter og ofte kun Uddrag redigeret under Hensyntagen til Samtidens Forhold, saaledes at en Gennemgang af det utrykte Materiale i ethvert Tilfælde vil være nødvendig for Forskeren. Dette Arbejde lettes betydeligt ved, at næsten alt Materialet i Public Record Office er ordnet kronologisk og samlet i Rækker af Bind (Ordrer for sig, og Depecher for sig), over hvilke der forefindes dels trykte, dels maskinskrevne Fortegnelser. Mærkes skal det dog, at kun de egentlige udenrigsministerielle Arkivalia findes i London, idet Gesandtskabsarkiverne af Pladshensyn opbevares i Cambridge, hvorfra de enkelte Sager med nogle Dages Varsel kan skaffes til Veje paa Hovedarkivet i London.

Ved Siden af den officielle diplomatiske Korrespondance opbevares i Public Record Office en Del Privatarkiver efter engelske Statsmænd i 19. Aarhundrede, deriblandt flere, som har spillet

¹ En fuldstændig Samling af »Parliamentary Papers« maa søges i British Museum, hvor der ogsaa findes et Index over det hele. De enkelte Publikationer kan, for saa vidt de ikke er udsolgt, købes i det officielle Salgssted for saadanne Sager, beliggende i den umiddelbare Nærhed af Public Record Office.

en betydelig Rolle i Udenrigspolitikken. Her skal fremhæves Papirerne efter Lord Granville, engelsk Udenrigsminister 1851—52, 1870—74 og 1880—85, samt det i den allerseneste Tid tilgængelige Arkiv efter Lord Russell, Premierminister 1846—52 og 1865—66, Udenrigsminister 1852—53 og 1859—66. Lord Russells Papirer indeholder et stort Stof vedrørende Danmark i de bevægede Aar omkring 1864, især Korrespondance med Dronningen, Ministerkolleger, Undersekretærer og Gesandter, deriblandt Sir Augustus Paget i København. Af Arkiver efter Undersekretærer i det engelske Udenrigsministerium findes der mig bekendt kun eet i Public Record Office, nemlig Lord Tenterdens, »Permanent Secretary« 1873—82, heri dog næppe meget, maaske slet intet, som har Interesse for Danmark. I Manuskriptsamlingen paa British Museum, hvor der iøvrigt ikke findes meget Stof til Belysning af moderne diplomatisk Historie, opbevares Papirerne efter den berømte Orientforsker Sir Austen Henry Layard, der i 1852 og paany 1861—66 beklædte Stillingen som »Parliamentary Undersecretary«. I dette Arkiv, over hvilket der i »Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the Years 1911—15« (1915) 334—360 gives en udførlig Indholdsfortegnelse, er der en Del af Interesse for dansk Historie, bl. a. Brevveksling med Lord Russell, Sir Augustus Paget og andre Gesandter om Blaabøgerne fra 1863—64, som Layard redigerede. Privatarkiver efter engelske Gesandter i Danmark i Tiden mellem 1815 og 1878 har jeg forgæves eftersøgt i Public Record Office og paa British Museum, men der kan dog gives Oplysninger om Efterladenskaberne efter to af disse Mænd, nemlig Sir Andrew Buchanan og Sir Augustus Paget, Gesandter i København henholdsvis 1853—58 og 1859—65 (se Professor Aage Friis' Afhandling: C. N. David, Christian IX og Sir Augustus Paget i November 1863 i Historisk Tidsskrift 9. R. VI 153 og 160). Sir A. Pagets Papirer, som jeg i 1929 gennemgik for Professor Friis, indeholdt kun en Snes Breve og Koncepter om danske Forhold, som ikke kendes andetsteds fra. Dette Stof blev afskrevet in extenso, saaledes at Arkivet kan betragtes som udtømt. Paa samme Tid havde jeg Lejlighed til at se Sir Andrew Buchanans bevarede Privatkorrespondance Danmark vedrørende, nemlig de 9 Bind, som omtales af Professor Friis i den foran citerede Afhandling, samt 2 Bind, som senere er kommet til Veje. 6 af disse Bind indeholdt Breve og Koncepter fra Gesandtskabstiden i København, i overvejende Grad Korrespondance mellem Sir Andrew og den engelske Udenrigsminister Lord Clarendon om dansk Neutralitet under den orientalske Krig 1853—56. Tillige var der en Del Breve om Sundtoldsspørgsmaalet og enkelte

om Hertugdømmerne og om Skandinavismen. De resterende 5 Bind indeholdt talrige Korrespondancer om Danmark 1862—64, da Buchanan var Ambassadør i Berlin.

En nærmere Redegørelse for engelsk Kildemateriales Betydning for Studiet af dansk-engelske Forhold skal ikke gives her, men det tør dog maaske paapeges, at den engelske diplomatiske Korrespondance mellem London og København i det her omhandlede Tidsrum ikke blot i Omfang men ogsaa i Indhold gennemgaaende er betydelig rigere end det tilsvarende danske Materiale. Eksempelvis kan det anføres, at der om dansk Neutralitet under Krimkrigen ikke findes mere end omkr. 80 tildels lidet betydende Akter og Breve vekslede mellem den danske Gesandt i London og Regeringen i København mod et tilsvarende engelsk Materiale af det firedobbelte Omfang, en Følge af at dansk-engelske Forhandlinger fortrinsvis finder Sted i København mellem den danske Udenrigsminister og den herværende engelske Gesandt. Et vigtigt Led i denne omfattende diplomatiske Korrespondance er Privatbrevene. Henimod 100 tildels meget omfangsrige Breve supplerer saaledes Lord Clarendons og Sir Andrew Buchanans officielle Depecheveksling fra Krimkrigen (bevarede i den sidstes foran omtalte Privatarkiv). Først naar man sammenholder disse to Grupper af Kilder, de officielle og de private, foreligger Forudsætningerne for en fuldt videnskabelig Rekonstruktion af Begivenhederne.

At engelsk privat diplomatisk Korrespondance i det hele har spillet en meget betydelig Rolle i det 19. Aarhundredes mellemfolkelige Politik er uomtvisteligt, et Forhold der næppe er uden Forbindelse med den i Aarhundredet stærkt tiltagende Praksis at forelægge Parlamentet og dermed Offentligheden officielle Akter i Form af Blaabøger. Jo mere Depecherne maa affattes med en fremtidig Offentliggørelse for Øje, des stærkere bliver Trangen til at have et Meddelelsesmiddel af anden og mere fortrolig Art. Lord Clarendon erklærede i 1861 overfor »The select Committee on the Diplomatic Service«, at det var ganske umuligt for Udenrigsministeriet at varetage Forbindelsen med Gesandterne uden at benytte private Breve, men samtidig opstillede han den Canon, at de aldrig maatte »supersede the public instructions, or take the place of them, or be in any respect a substitute for them«. Den Forfatter, efter hvem disse Linjer citeres, Mr. Algernon Cecil¹, bemærker samtidig, at det dog kan omtvistes, om Lord Clarendon selv har overholdt den af ham givne Rettesnor. Om Lord Palmer-

¹ Afsnittet »Foreign Office« i The Cambridge History of British Foreign Policy, ed. A. Ward & G. P. Gooch, III 604.

ston hedder det sammesteds, at »his use of private correspondence for public purposes went, indeed, so far as one can arrive at an opinion on so obscure a subject, beyond that of all other Foreign Secretaries of State in the nineteenth century«. Som Eksempel fortælles, at da Hertugen af Wellington i 1834 i nogle Maaneder overtog Udenrigsministerposten, kunde han blandt Akterne i Ministeriet ikke finde Spor af et engelsk Tilbud om Mægling mellem Frankrig og de Forenede Stater, hvilket Washingtonregeringen netop da akcepterede. Lord Palmerston havde foretaget alt ved privat Korrespondance¹. Om en tredje af Englands store Udenrigsministre i den Victorianske Tid, Lord Salisbury, siges det, at »confidential instructions, conveyed as a rule by letter, played in his time an immensely important part in the conduct of foreign business«, en Praksis, der ikke var i fuld Harmoni med Lord Clarendons Canon².

Som foran omtalt er nu flere vigtige engelske Privatarkiver fra 19. Aarhundrede tilgængelige for Offentligheden, men det overvejende Tal er i privat Besiddelse og Varetægt. Meget interessant historisk Stof herfra er vel publiceret, især i de mange og omfangsrige »Life and Letters«, hvor der ved Siden af Levnedsskildring gives rige Uddrag af Breve og Dagbøger, men om danske Forhold, der for Englænderen kun har periferisk Interesse, finder man her kun glimtvis Oplysninger. For dansk Forskning maa det derfor være af Vigtighed at gaa til selve Privatarkiverne, naar og hvor der gives Lejlighed til at benytte dem.

Just Rahbek.

Ved Alexander Bugges Død 24. Dec. 1929 (f. 1870) mistede norsk historisk Videnskab og norsk Historieskrivning en af sine mest alsidige og produktive Mænd. Som ung Stipendiat deltog han i den fællesnordiske Gennemgang af Vatikanarkivet, men selvom han ogsaa senere baade som Forsker og Udgiver (*Erkebiskop Henrik Kalleisens kopibog*, 1899) beskæftigede sig med Norges Kirkehistorie, gjaldt hans første og en Tid lang vigtigste Studier dog norsk Handel og Byliv. Støttet paa det af nordiske Historikere hidtil ubenyttede Materiale i engelske Toldruller o. l. Akter, som han senere for en stor Del har publiceret i *Diplomatarium Norvegicum* 19.—20. Bd., skrev han 1896 i N. h. T. sin store Afhandling om *Handelen mellem England og Norge indtil beg. af 15. aarh.* I nær Tilknytning hertil staar hans Disputats

¹ S. 570.

² S. 604.

De norske byers selvstyre og handel for Hanseaternes tid (1899), hvor han søger at vise, at der forud for denne Tid« fandtes en virkelig borgerstand med selvstyre og handel«, hvis Undergang blev til ubodelig Skade for Landet. Jævnside med disse handelshistoriske Undersøgelser, som han stadig fortsatte, og hvis sidste Frugt var den forøvrigt ret svage Bog *Den norske trælasthandels historie* (1925), var Vikingetiden hans egentlige Arbejdsfelt. Under Indflydelse af Faderen, Sophus Bugges, Paavisning af Samspillet mellem norsk og irsk Kultur var det fra første Færd Nordmændenes Forhold til Irland, han tog op til Behandling, og takket være sit Kendskab til Gammelirsk, kunde han ligeledes her udnytte et vigtigt nyt Kildestof, som han gennem Oversættelse af et Par af de betydeligste irske Krøniker gjorde alment tilgængeligt. Men efterhaanden udvidede han Omraadet, og 1903 vandt han Nansenfondets Pris ved sit først 1905 udgivne anseelige Skrift *Vesterlandenes indflydelse paa Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i Vikingetiden*, utvivlsomt hans Hovedværk, der suppleredes med den mere populære holdte Skildring *Vikingerne* (1904—06). I Forbindelse med hans øvrige, allerede dengang betydelige Produktion gjorde dette Arbejde ham selvskreven til at arve Gustav Storms Professorat 1903 — et Embede han af Helbredshensyn nedlagde 1912 — og ved Planlæggelsen af den store »Norges Historie« laa det nær at overdrage ham Oldtiden og Vikingetiden (til 1030). Hertil kom yderligere Størsteparten af 2. Bd. som han overtog efter Hertzbergs Død 1912. — Ogsaa i Studiet af norsk Bygdehistorie har han i sine senere Aar gjort en betydelig Indsats ved en Række Afhandlinger dels i N. h. T. dels i lokalhistoriske Tidsskrifter, og som Medudgiver af Diplomatariet har han gennemført en ny Række af dette Værk med topografisk ordnet, efterreformatorisk Brevstof. Naar det endelig nævnes, at han i Frederiksuniversitetets Jubilæumsskrift i 1911 skrev Afsnittet om norsk Historie-skrivning, at han i Aarene 1920—29 udarbejdede en *Illustreret Verdenshistorie for hjemmet* i 9 Bd., vil man faa et stærkt Indtryk af hans overordentlige Arbejdskraft, hans omfattende Viden og mangesidige Interesse. Men det skal ikke skjules, at netop den Lethed, hvormed han producerede, kunde medføre, at han fremsatte forhastede Hypoteser og indtog Standpunkter, han meget hurtig forlod. Karakteristisk er det saaledes, at han i de Par Aar, der hengik mellem Udarbejdelsen og Udgivelsen af »Vesterlandenes Indflydelse«, som han selv meddeler i Fortalen skiftede Anskuelse paa et Hovedpunkt: Vikingetidens revolutionerende Betydning for de nordiske Folk.

M. M.

Den 23. Oktober 1929 døde den engelske Historiker T. F. Tout, Professor ved Universitetet i Manchester 1890—1925. Hans betydeligste Bog *Chapters in the administrative history of mediæval England* kom først sent; han var 55 Aar, da han begyndte paa den, 65, da de to første Bind kom ud i 1920; siden er de to næste Bind udkommet i 1928, et femte vil følge.

Tout gav sine bedste Aar til den akademiske Undervisning. I et Foredrag ved den internationale Historikerkongres i London i 1913 (*Mediæval studies in England*, trykt i *Proceedings of the British Academy* 1914: 151) vendte han sig med skarp Kritik mod den hjemlige historiske Uddannelse eller Mangel paa Uddannelse, Dilettanteriet, Modviljen mod systematisk fastorganiseret Arbejde, den gamle Uskik, at alle andre end Specialister ansattes paa Poster, hvor dybtgaaende Kundskaber var nødvendige. Til Kritiken svarede det positive Arbejde. Udenfor Oxford og Cambridge, i den traditionsløse moderne Industriby Manchester, skabte Tout en historisk Skole, hovedsagelig en Skole for Studiet af Middelalderens Historie, der allerede har sat Spor i engelsk Forskning.

E. J.

Professor i Marburg Rudolf Häpke døde 7. Januar dette Aar. Han var Dietrich Schäfers Elev og arbejdede hovedsagelig paa det Omraade, hvor Schäfer var Organisator. Hans første Bog *Brüggens Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt* kom 1908 som Bd. I i Serien »Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte«. Ved omfattende Arkivstudier forberedte han *Niederländische Akten und Urkunden zur Geschichte der Hanse und zur deutschen Seegeschichte* (1913—1923) og *Die Regierung Karls V und der europäischen Norden* (1914), der begge giver dansk Historie Materiale og Impulser (jfr. *Historisk Tidsskrift* 8. R. VI 278, 9. R. IV 218).

Under Redaktion af Prof. Walter Goetz i Leipzig er Fremkomsten af den stort anlagte *Propyläen-Weltgeschichte* (Propyläen-Verlag, Berlin) sidste Aar begyndt med Udsendelsen af 7. Bind. Det hele Værk skal fylde 10 Bind, af hvilke Prof. Goetz selv skriver de indledende Oversigter i hvert enkelt, medens en Række andre Forskere, knyttet til Tysklands videnskabelige Højskoler, har overtaget de talrige Enkeltskildringer. Ialt skal paa denne Maade 42 forskellige Videnskabsmænd bidrage til Fremstillingen, og det siger sig selv, at det under disse Omstændigheder vil blive en meget vanskelig Opgave for Redaktionen at sikre en nogenlunde jævn og ensartet Behandling.

Den stærke Arbejdsdeling er imidlertid nødvendiggjort ved selve Værkets Plan. Det er ikke alene en Redegørelse for den politiske Historie eller den »almindelige Kulturhistorie«, der tilsigtes, det er en Skildring af Menneskeheden's Udvikling »in Gesellschaft und Staat, Wirtschaft und Geistesleben«, altsaa en ligelig Hensyntagen til alle det menneskelige Livs Ytringsformer gennem Tiderne, og dette forudsætter, at Specialforskere — Arkæologer, Etnologer, Etnografer, Sociologer og Aandshistorikere — hver for sig behandler den lange Række af Enkeltproblemer. Det var noget lignende (kun ikke tilnærmelsesvis saa konsekvent gennemført), som Redaktionen af den nu afsluttede »Det danske Folks Historie« var inde paa, da den blandt Medarbejderne optog Repræsentanter for baade Geologien, den forhistoriske og middelalderlige Arkæologi og Aandshistorien. For et Oversigtsværk er det ikke uden Fare at udstykke Skildringen saa stærkt; men det skal villigt indrømmes, at Arbejdsdelingen ogsaa kan have sine iøjnefaldende Fordele.

Det nu foreliggende 7. Bind giver vel ikke et fuldt Indtryk af Værkets særlige Karakter, men udgør dog et meget oplysende Udsnit. Det spænder over Tidsrummet fra 1789—1848 og indeholder (foruden Redaktørens egen Indledning om det aandelige Grundlag for det 19. Aarhundrede) en Skildring af den franske Revolution og dens Indvirkning paa Europa (af Prof. Alfred Stern, Zürich), den napoleonske Tidsalder (Prof. Franz Schnabel, Karlsruhe), Klassicismen og Romantikken som europæiske Foreteelser (Prof. Oskar Walzel, Bonn), de økonomiske Bevægelser (Prof. Heinrich Herkner, Berlin) og Restaurationens Tidsalder (Prof. Friedrich Luckwaldt, Danzig). Det er let læselige Redegørelser, en enkelt uden dybere Perspektiv, men gennemgaaende med en meget omfattende Stofsamling og en klar Disposition. Baade Prof. Walzels og Prof. Herkners Afsnit indeholder overordentlig meget af Interesse, som man ellers ikke finder i almindelige verdenshistoriske Fremstillinger, og som kun Værker af speciel Karakter giver et samlet Udblik over.

Hvert Bind ledsages af »Tidstavler«. I fire Kolonner noteres Hovedpunkterne i 1) den indre Statshistorie, 2) den ydre Statshistorie, 3) den økonomisk-soziale Udvikling og 4) den aandelige Udvikling. Saadanne Tidstavler kan vel i flere Tilfælde have en vis praktisk Interesse; men unægtelig vilde man have sat langt mere Pris paa, at disse 23 store Sider havde været anvendt til fyldige Litteraturhenvisninger. Det turde være en væsentlig Mangel, at saadanne fuldkommen savnes — baade i Teksten selv og i Tillægget. Dette bringer derimod et fortræffeligt Register med

ganske kortfattede biografiske Oplysninger om de nævnte Personer.

Til Slut bør Værkets Illustrering fremhæves. Der er paa dette Punkt fra Forlagets Side gjort alt for at bringe mange, gode og for en stor Del hidtil ubenyttede Billeder frem. Det stærkt glitende Papir giver Autotypierne en overordentlig Skarphed, men er ikke ubetinget behageligt for Øjnene. Rundt om i Teksten er der indsat smaa, nydelige Tontryk, og Bindet ledsages af hele 33 Tavler i Farvetryk, Dybtryk, Offsettryk, Facsimiletryk m. m. Det er en teknisk Præstation af Rang. Enhver, som i sin daglige Gerning har Brug for et rigt og afvekslende Billedstof (f. Eks. Historielærere ved vore Gymnasier), vil være taknemmelig for den Mængde velvalgte og skønt reproducerede Illustrationer, der her er samlet — sikkert under stor Møje og med endnu større Bekostning.

la C.

En samlet Bearbejdelse af de romerske Møntfund i det fri Germanien har været paabegyndt af flere tyske Møntforskere, men det blev Sture Bolin, der løste Opgaven i sin akademiske Afhandling: *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien. Studier i romersk och äldre germansk historia* (Lund 1926). Man kunde maaske finde, at Fremstillingen er lidt for bredt anlagt, og at omtrent en Tredjedel af Bogens Omfang kunde være sparet: Kapitlerne 3—7, som omhandler romersk Metrologi og Møntforhold, er ikke nødvendige og kunde være erstattede med Henvisninger til den fyldige Literatur, der allerede foreligger om Emnerne. — Med stor Flid har Forfatteren samlet Oplysninger og meddelt en Fortegnelse over Fund af romerske og byzantinske Mønter i Nord- og Centraleuropa, en Fortegnelse, som fylder 148 tættrykte Sider og omfatter over 2500 Fund med mellem 25 og 50 Tusind Mønter. En nærmere Undersøgelse af disse Fund og en Verificering af de trykte og utrykte Fundfortegnelser Angivelser vilde være ønskelig, men skulde synes uoverkommelig. Ikke desto mindre erklærer Forfatteren (Bilag S. 9): »Mina notiser äro grundade på ett studium av mynten själva och av de källor, på vilka dessa förteckningar byggas«. Det er for meget sagt, og Forfatteren har saaledes ikke foretaget Undersøgelser hverken af Mønter eller af Fundprotokoller i den kgl. Mønt- og Medaillesamling i København, skønt han paa Studierejse har besøgt ogsaa Danmark. Her har han vel — og ikke helt med Urette — ment at kunne stole paa Haubergs Fundfortegnelse i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1894. — Forholdene har hindret Forfatteren i at udstrække sine Studierejser til Rus-

land, og der savnes ganske Oplysninger om Møntfundene fra det Landomraade, som Goterne her sad inde med, og hvorigennem der sandsynligvis gik en vigtig Handelsvej fra Sortehavet til Østersøen; enkelte Oplysninger kunde sikkert være fremskaffet ved Korrespondance med de tjenstvillige Embedsmænd ved Møntsamlingen i Ermitagen ved Leningrad. — I sin Behandling af det store Materiale sonder Forfatteren mellem Gravfund, »Strøfund« og Skattefund; de sidste er i flere Henseender de vigtigste. Et af de interessanteste Kapitler omhandler »Skattefund som historiske Kilder«, hvor Forfatteren faar Lejlighed til at polemisere mod den forhistoriske Archæologi, der antager, at mange Skattefund er Vidnesbyrd om den paagældende Egnss Rigdom og Magt. Her viser Forfatteren indgaaende ved at fremdrage Møntfund fra historisk Tid, især fra den skaanske Krig, at de store og talrige Skattefund tværtimod betyder Hærgninger og Krig. Udfra denne sikkert rigtige Grundsætning søger Forfatteren at læse Historie ud af Fundene. Han følger saaledes i de formentlige Spor af Burgunders og Vandalers Vandring, paaviser Uroligheder i det 4. Aarh. i Slesien, Kampe ved Weser og Lippe omkring 400 o. s. v. Og i Norden følges de skiftende »Stormcentra« i Folkevandringstiden: Fyen, Bornholm, Øland og Gulland. Det bliver ganske vist lidt mager Historie, naar den skriftlige Overlevering som her ganske fattes, men man maa være Forfatteren taknemmelig for de mange nye Iagttagelser, han har fremsat.

Georg Galster.

I »Scandia« III. Bd. 1. H., som er udkommet i Marts, har Professor Erik Arup i en Afhandling *Danmarks krise 1863* taget til Genmæle mod Professor Friis' Afhandling *C. N. David, Christian IX og Sir August Paget i November 1863* i Historisk Tidsskrift 9. R. VI 133 ff.

I samme Hefte af »Scandia« offentliggør Professor Lauritz Weibull en Replik: *Kristian Erslev och Stockholms blodbad*.

I en større Afhandling: *Den ekonomiska historiens aspekter* i det sidst udkomne Hefte af »Svensk historisk Tidsskrift« giver Professor Eli Heckscher et Resumé af den Forelæsningsrække, hvormed han indledede sit Arbejde ved »Ekonomisk-historiska institutet« i Stockholm i Efteraaret 1929. Der er her et Tilbageblik over, hvorledes økonomisk Theori og økonomisk historisk Forskning har forholdt sig til hinanden siden Hume og Adam Smith; der er en kritisk Gennemgang af de ikke faa Arbejder i

økonomisk Historie, som har set Lyset i det sidste Tiaar; endelig Problemstilling for kommende Studier, Tilskyndelser i rigt Maal.

Dr. Vilh. Lorenzen har i sit ny Værk *Haandtegnede Kort over København 1600—1660* føjet endnu et Led til den Række af de værdifulde, formfuldendte Publikationer vedrørende Københavns Historie, der er udgaaet fra hans Pen. Værket, der er udgivet for Midler af Niels Brocks Legat til Stadens almindelige Bedste efter Beslutning af Københavns Kommunalbestyrelse, indeholder det langt overvejende Tal, og heri selvfølgelig alle de betydeligste af de foreliggende haandtegnede Kort over Byen og dens nærmeste Omegn fra Tiden 1600—1660. Forfatteren har med megen Omhu gennemsøgt ikke alene de danske Samlinger og Arkiver, men ogsaa vore Nabolandes og har fra de svenske Arkiver fremdraget forskelligt hidtil ukendt Materiale, navnlig to svenske Spionkort fra 1624 og 1658.

Reproduktionen af Kortene, der er udført af F. Hendriksens Atelier, er fortrinlig, naar man tager Hensyn til det vanskelig gengivelige Materiale, og de er omsatte til ensartede Maalestoksforhold, 1 : 10000, 1 : 5000 eller 1 : 2000, hvilket i høj Grad letter deres indbyrdes Sammenligning. Den forholdsvis stærke Reduktion af Originalerne har dog undertiden medført at, Kortskriften, især Maalangivelser, er bleven mindre læselig, ligesom de Linier, der paa Originalerne er indridsede med Pren og ikke yderligere optrukne med Blyant eller Tusch, selvfølgelig ikke har kunnet gengives. I saadanne Tilfælde maa Forskeren ved Detailstudium fremdeles vende sig til Originalerne. At en Gengivelse af Originalkortenes Farver vilde have forøget Reproduktionens Værdi betydeligt er indlysende, men desværre har vel økonomiske Hensyn hindret dette. Det er dog allerede i den Skikkelse, hvori Værket foreligger, en stor Bedrift at have faaet Materialet samlet og udgivet i en saa smuk og samlet Form, og det vil blive modtaget med største Taknemlighed af enhver, der beskæftiger sig med Byplanlægningens Historie og ikke mindst af dem, der studerer Byens historiske Topografi.

Til Kortene har Forfatteren knyttet en indledende Oversigt over den ældre Korttegnings almindelige Forhold og om det ældre danske Maalsystem, og til hvert enkelt Kort er yderligere givet nøje Oplysninger om Originalkortets Oprindelse, Maalestoksforhold, Udførelse og Paaskrifter, om dets Opbevaringssted og dets Litteratur. I denne Litteratur staar i første Række den af Forfatteren samtidig udgivne: Problemer i Københavns

Historie 1600—1660, der er optaget i Historiske Meddelelser om København 2. R. IV 146 ff. og tillige udgivet i Særtryk.

I denne Afhandling uddyber Forfatteren Oversigten i Hovedværkets Indledning og viser, hvorledes Kortmaterialet kan grupperes i bestemte Perioder. Af særlig Interesse er den lille Samling Christianshavnske Planer, idet den til en vis Grad erstatter de meget sparsomt bevarede Arkivalier for denne By. En anden Gruppe er de Kort fra 1620—30 Aarene, der viser St. Anne Skanse i sin ældste paatænkte Form og derefter følger de mange Projekter til Byvolden og til Kastellet, vel fra Axel Urups Arbejdstid kort før og efter Christian IV.s Død. I umiddelbar Tilslutning til dem kommer Byplanskortene for Gadeanlæg og Udstykning i »Ny København« og endelig Belejringskortene fra dansk og svensk Side i 1658—60. Til sidst omtaler Forfatteren det trykte Kortmateriale, der i alt Fald for visse sjældnere Stiks Vedkommende ogsaa havde fortjent en Gengivelse i det smukke Værk.

I det store og hele vil Forfatterens kyndige og detaljerede Redegørelse sikkert blive staaende uanfægtet. Forfatteren er dog noget tilbøjelig til at overvurdere Spionkortenes Værdi. De er ifølge deres Fremkomst i høj Grad ufuldkomne i deres Maal, og de viser ved adskillige karakteristiske Udeladelser, hvilke Vanskeligheder der har været forbundne med deres Optagelse. De faar deres største Værdi netop ved at sammenholdes med de i Tid nærmestliggende danske Kort, der jo dog alligevel i det væsentlige gengiver de samme Fæstningsværker og Lokalteter og vel at mærke gengiver dem efter nøjagtig Opmaaling.

Forfatteren søger at udrede saa nøje som muligt, om det foreliggende Kortmateriale kan betegnes som Originaler eller Kopier. Der er her Afvigelser fra det skrevne Dokumentmateriale, som maa tages i Betragtning. Medens det har stor Betydning om et skrevet Aktstykke foreligger i Original eller kun i en Kopi, hvis Nøjagtighed maaske næppe kan kontrolleres, ligger Vanskeligheden ved Kortmaterialet paa et andet Punkt. Det er ved mange gamle Kort, de tegnede som de trykte, tit vanskeligt at sige, om de fremstiller et udført Arbejde eller kun er Projekt, som aldrig naaede længere end til Papiret. Situationsplaner er sjældne mellem de gamle Kort og Projektkortene i Flertal, men disse sidste er hyppigt Originalkort. De Planer, ved hvilke man kan konstatere, at der er indtegnet et Detailprojekt paa en ældre Situationsplan, er i Virkeligheden de værdifuldeste, ikke for Projektets Skyld, skønt dette er »originalt«, men netop fordi det ved at være indtegnet paa den »kopierede« Situationsplan giver denne en Autenticitet. Det indtegnede Projekt faar først rigtig

Betydning, naar det atter gengives i Kopi paa senere Kort, eller naar dets Udførelse bekræftes af de skrevne Dokumenter; er dette ikke Tilfældet, vil Projektet, selv om det er Originalkort, kun give et Billede af Tidens Tanker. Selv om et kopieret Kort ikke tillige indeholder et originalt Detailprojekt, giver netop den Omstændighed, at det er kopieret, ofte en vis Tryghed for, at det viser eksisterende Forhold, og Kortets geometrisk bestemte Former rummer i sig selv en større Borgen for Kopiens Korrekthed end f. Ex. den skrevne Gengivelse af et forsvunden Originaldokument.

De af Dr. Vilh. Lorenzen i det foreliggende Værk udgivne Planer er den første større Samling af denne Art, der foreligger ikke alene for København, men for hele Landet. Det vilde være af største Interesse, om dette Arbejde kunde fortsættes efter de samme Retningslinier, thi der findes endnu et stort Antal haandtegnede Kort, som er vanskelig tilgængelige Unica i Arkiver og Biblioteker, og en saadan Samling kunde for Københavns Vedkommende føres frem i alt Fald til Tiden for den store Ildebrand i 1728 helst helt til 1800. Det er ejendommeligt, at end ikke Geddes Matrikulkort af 1756 er reproducerede til almindeligt Studiebrug. Forhaabentlig vil Dr. Vilh. Lorenzens Værk faa en saadan Modtagelse, at det frister Forfatteren og de bevilgende Autoriteter til en Fortsættelse.

H. U. Ramsing.

Det er en længe forberedt Plan, der er kommet til Udførelse ved den Udgave af *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, som Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie har udsendt 1. Bd. af, besørget af E. Marquard. Allerede ved Aarhundredets Begyndelse tog man i Rigsarkivet fat paa at afskrive de Breve, der fandtes i Mogens Gyldenstjernes Privatarkiv og mellem Indlæg til Registranterne og henlagte Sager i Danske Kancelli, og herved skabtes Hovedstammen af Bogen. Arbejdet laa stille nogle Aar og genoptoges da under Ledelse af A. Thiset; Afskrifter fra det kgl. Biblioteks Samlinger toges i denne Periode af Professor Arup. Efter at Sagen atter var lagt hen, tog Rigsarkivar Erslev den op paa ny og skænkede det foreliggende Materiale til ovennævnte Selskab. I Aarene siden 1922 har Arkivar Marquard arbejdet paa Fuldstændiggørelse af Samlingen, i Rigsarkivet blev alle Privatarkiver fra Tiden 1520—70 gennemgaaet, der blev udsendt Forespørgsler til en Række tyske og svenske Arkiver, og den trykte Litteratur blev undersøgt. Ved denne sidste Gennemgang viste det sig, at en ikke ringe Del af de kgl. Missiver til Ægteparret, som er bevaret i Privatarkivet,

ikke er indført i Danske Kancellis Brevbøger og derfor heller ikke medtaget i den trykte Udgave af disse; man bestemte sig da til at medtage alle Missiverne i Udgaven, men nøjes med et udførligt Resumé af de utrykte og gengive de tidligere trykte i kort Form med Henvisning til Stedet, hvor de findes.

Det er saaledes efter ret lange Fødselsveer, at Brevsamlingens første Halvdel nu ser Lyset. I sig selv er Udgivelsen fuldt berettiget. Mogens Gyldenstjerne var ingen overlegen Aand eller genial Statsmand; han naar ikke Johan Friis i almindelig Dannelse og ikke Esge Bille i Karakter og Villie, og der var ubestridelige Træk af Smaalighed, man kan vel tilføje Upaalidelighed, i hans Psyke, men han indtog baade ved sine Hverv i Statens Tjeneste, sine Besiddelser og sine Slægtskabsforbindelser en saa central Stilling, at der nødvendigvis maa være Oplysninger af Værdi i hans Brevveksling. Naar det i Forordet til »Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle« (der teknisk set er brugt som Mønster for Gyldenstjerne-Udgaven) kunde siges, at Indholdet overvejende var af kulturhistorisk Art og ikke gav meget politisk eller personalhistorisk Stof, da gælder dette langt mindre om Gyldenstjerne-Værket. Det foreliggende første Bind af dette gaar fra 1523 til 1559 og rummer 539 Breve. Af disse er op imod Halvdelen kgl. Missiver, der, som foran nævnt, kun delvis er gengivet; ca. 70 Breve skyldes Gyldenstjerne selv, og iøvrigt er der af Brevskrivere blandt Tidens ledende Mænd Johan Friis, Mogens Gøje, Peder Oxe og Esge Bille, fremdeles Breve fra Joakim Rønno, Peder Palladius, Dronning Dorothea og Hans Bogbinder. Et særligt, ingenlunde uinteressant Kapitel udgør Brevene fra de to mislykkede Adelsmænd Jep Tordsen Sparre og Peder Christensen Dyre.

En stor Del af dette Brevstof er allerede benyttet af forskellige Forskere, men det er naturligvis af Værdi, at det nu fremlægges samlet, og det Register, der loves i andet og sidste Bind, vil forhaabentlig blive fyldestgørende.

Mod Udgavens Principper og Gennemførelse er der næppe noget at indvende. Noterne er ret sparsomme, og der kunde hist og her være henvist til tidligere delvis Gengivelse af et Brev. Saaledes det defekte Brev fra Joakim Beck 1557 (Nr. 323, S. 416); det er tidligere delvis aftrykt af Mollerup i Historisk Tidsskrift 5. R. VI, S. 861 og af Troels-Lund i »Peder Oxe« S. 69 benyttet til en, i Forbigaaende bemærket, ret tvivlsom Konstruktion af det paagældende Mageskiftes Historie.

Povl Engelstoft.

Eftersom det i Aar er 200 Aar siden Arni Magnússon døde, har Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat ved Finnur Jónsson udgivet *Arni Magnússons Levned og Skrifter*, et anseeligt Værk i 2 Bind, der omfatter en Biografi, forskelligt Materiale til Biografien og til Karakteristik af Arni Magnússon, den Arnamagnæanske Stiftelses Historie og et Udvalg af Arni Magnússons Skrifter og Notater. Professor Finnur Jónsson har skildret Arnis Liv og Arbejde og Karakter, den stejle, uafhængige, unge Mand, den skarptseende, utrættelige Forsker. Som naturligt er, træder Arni Magnússons Forhold til Island og hans Fortjeneste af det oldnordiske Studium i Forgrunden, men der vil tillige være Grund til at erindre hans Betydning for dansk Historie. I de danske Forskeres Stamtavle er Linien Thomas Bartholin—Arni Magnússon—Hans Gram ikke en ringe Linie. Bartholin førte Arni ind i Traditionen — Professor Finnur Jónsson fremhæver hans store Andel i de Bartholinske Tomer — og Arni syslede hele sit Liv med Kilder til dansk Historie, som ses af talrige Optegnelser i hans egen Samling og i det kgl. Bibliotek. *Scriptores rerum Danicarum* hviler for en Del paa hans paalidelige Afskrifter af Manuscripter, som gik tabt ved Universitetsbibliotekets Brand i 1728. Bartholin var den første danske Historiker, der i stort Maal udnyttede Maurinernes Flid, Arni Magnússon lærte maaske mest af deres metodiske Kritik, fordi han i sig selv havde den prøvende Aand, (se de karakteristiske Udtalelser i et Brev til Fr. Rostgaard, citerede af Finnur Jónsson I 23). Arni Magnússon fik ikke gjort mange Bøger, men han virkede gennem Samvær, han paavirkede Hans Gram. Den levende Strøm fra Generation til Generation siger meget i en Videnskabs Udvikling. Endelig skal vi ikke glemme, hvad den Arnamagnæanske Samling betyder for Danmarks ældre Historie. Her findes *Codex Runicus*, to Manuscripter af *Annales Lundenses*, Løgum Klosters *Necrologium*, Dueholms *Diplomatarium*, Skibykrøniken og Peder Olsens lille Bog med de mange Uddrag af middelalderlige Haandskrifter.

Ellen Jørgensen.

En Bog af megen Interesse ikke blot for den teologiske Læsekreds, den i første Række er beregnet for, men for enhver, hvem det er magtpaaliggende at lære den aandelige Udviklingsgang i de sidste Menneskealdres Danmark at kende i dens fulde Bredde, er de Erindringer, den ansete soranske Teolog Dr. F. C. Krarup har udgivet under Titelen *Fra Romantisme til Realisme. Oplevelser og Tanker* (Kbhvn. 1930). Efter med nogle faa Streger at have ridset Hovedlinierne op i den teologiske Udvikling i det 19de Aar-

hundredes første Halvdel og paapeget dens Gæld til Romantiken giver Forf. en lærerig Skildring af Aandslivets Tilstand herhjemme i den nærmeste Tid efter det mærkværdige Aar 1870, hvori han blev Student. Med en knugende Følelse blev man sig bevidst, hedder det her, at en gammel Tid var ved at synke i Graven, men m. H. t. Orienteringen overfor Fremtiden herskede der blot Raadvildhed. Ikke mindst paa Teologiens Omraade var det den almindelig raadende Opfattelse, at man ikke længere kunde finde Hvile i det overleverede, medens man dog heller ikke følte sig tiltrukket af den Naturalisme, der var ved at bryde frem i Filosofi og Skønlitteratur. Det teologiske Fakultet bestod væsentlig af gamle Mænd, hvis Undervisning var præget af Livsfjernhed og Mangel paa Føling med Tidens Problemer. Under disse Forhold var det med en stigende Følelse af Utilfredshed, at Krarup gennemførte sit Studium, og til Dels under Indflydelse fra Søren Kierkegaard oplevede han aandelige Kriser, i hvilke særlig de store Spørgsmaal om selve Religionens Væsen og om Forstaaelsen af Inkarnationen blev brændende for ham. Med stedse stærkere Kritik betragtede han de tidligere tankemæssige Løsninger og følte det som »en indre Nødvendighed« for sin egen Skyld at give sig i Kast med et dyberegaaende teologisk Arbejde. Da han ikke kunde gøre sig Haab om herhjemme at finde Forstaaelse for sin Problemstilling, drog han til Udlandet, til Erlangen, Zürich og Tübingen, men først i Göttingen fandt han hos Albrecht Ritschl, hvad han søgte. Han modtog et stærkt Indtryk af Ritschls Personlighed og kom for Livet til at staa i Gæld til hans Tænkning, den saakaldte »Værditeologi«, der med Udgangspunkt i den kantiske Kriticisme fremforalt søgte at hævde den religiøse Erkendelses praktiske Karakter. Fyldt med et nyt Grundsyn vendte Krarup nogle Aar senere tilbage til Danmark og søgte fra nu af at udvikle en Teologi, der var i Samklang med Tidens realistiske Tænkning, saaledes allerede 1885 i sin Disputats for den teologiske Licentiatgrad om Forholdet mellem det guddommelige og menneskelige i Kristi Person. Imidlertid gik han over i praktisk Virksomhed, og ogsaa som Præst — først i Mariager, dernæst fra 1893 i Sorø — fortsatte han sit store Tankearbejde. 1894 kom hans Etik, hvori han vilde begrunde Religionens udfra Moralen, og 1905 hans Religionsfilosofi, der formede sig som et Opgør med Samtidens naturalistisk prægede Livsanskuelser, og som i Modsætning til denne vilde eftervise Religionens berettigede Plads i det menneskelige Aandsliv. Endelig udgav Krarup 1915 sit Hovedværk »Livsforstaaelse«, hvori han med skarp Front overfor den hidtidige metafysiske bestemte

Dogmatik fremlagde en ny Gennemarbejdelse af det kristne Læresystem udfra en praktisk-religiøs Forstaaelse af Kristendommens Væsen.

Krarups Erindringer kan i flere Henseender minde om visse Afsnit i H. L. Martensens »Af mit Levnet«. Som hos Martensen bringer ogsaa denne Bog først og fremmest en Redegørelse for Forfatterens tankemæssige Udviklingsgang og et Forsvar for hans teologiske Stade. Derved afgiver den vigtige Bidrag til Belysning af Teologiens Historie i Danmark efter 1870, men det er et Savn, at Forf. saa ensidigt henholder sig til en Skildring af Ideernes Betydning for den enkelte og Samfundet, at han kun sjældent meddeler Træk til Karakteristik af konkrete Tidsforhold og Personligheder. At han dog ikke er uden Sans herfor, lader enkelte spredte Bemærkninger ane, og som en meget værdifuld Side ved denne Bog fortjener det at fremhæves, at Forf. overalt viser en ualmindelig Forstaaelse og Ridderlighed i Omtalen af sine Modstandere, deriblandt Mænd som Skat Rørdam og Peder Madsen, der principielt maa betegnes som hans polære Modsætninger. Om Værdien af Krarups teologiske Indsats vil der selvfølgelig kunne gøres stærkt forskellige Opfattelser gældende, om hans almindelige Betydning i dansk Kirkehistorie er det sikkert endnu for tidligt at fælde nogen afgørende Dom, men givet er det, — og hans sidste Bog er et yderligere vægtigt Vidnesbyrd herom —, at han paa kirkelig Grund i en sjælden Grad har virket som en Talsmand for Kravet om personlig Sandhed.

Bjorn Kornerup.

Martin Steinhäuser har i Jahrbuch des Vereins für Ditmarscher Landeskunde IX (1929) skrevet en Afhandling: *Der Adel in Ditmarschen*. Selv i Ditmarsken har der oprindeligt været en Overklasse — naturlig er kun Uligheden! Disse det 12. og 13. Aarhundredes milites, blandt hvilke Reventlowerne nævnes, var dog allerede omkring Aar 1300 forsvundne fra Landskabet, samtidig med og — ifølge Forfatterens Antagelse — i Forbindelse med at den bremiske Ærkebiskops Herredømme mistede sin Betydning. Hovedinteressen samler sig da om den slesvig-holstenske Adels Forhold til Ditmarsken efter 1559. Lykkedes det dette rige og mægtige Ridderskab, der var i sejerrig Fremtrængen mod Nord og mod Vest, at erobre Bondelandet ikke blot politisk, men ogsaa økonomisk? Til Besvarelse af dette Spørgsmaal har Forf. benyttet saavel den trykte Litteratur som Akter i Arkiverne i Kiel og

Meldorf og i det danske Rigsarkiv — navnlig de sidste giver nyt Stof —, og hans grundige Undersøgelse har ikke ringe Interesse, selv om Helhedsopfattelsen, som det var at vente, ikke ændres derved. I den gottorpske, nordlige Del af Ditmarsken kendes overhovedet ingen adelig Besiddelse, i Syd- og Mellemditmarsken derimod et ringe Antal, ialt syv saadanne, næsten alle dog kun mindre Ejendomme. Det er Navnene paa det 16. Aarhundredes førende Slægter — Rantzau, Blome, Ahlefeldt (Forfatteren er ikke klar over, at Anefeldt blot er den ældre Form for Ahlefeldt) — der møder os ogsaa her. Kun den cimbriske »Produx«, Henrik Rantzau opnaaede at faa samlet et virkeligt Storgods, Lütkenharstedt (senere kaldet Kleinhastedt). Josias von Qualen, der ved en lang Række Mageskifter og Køb, oftest fra ubemidlede Bønder, var naaet et godt Stykke frem mod samme Maal, blev derimod standset af et kongeligt Magtbud, og »Friedrichshof«, som hans Gods nu kaldtes, blev en Domæne. Rimeligvis foranlediget ved Josias von Qualens Fremfærd udstedtes 1579 et kongeligt Forbud mod, at Adelen erhvervede Jord i Sydditmarsken; i Hans den Ældres Del bestod allerede et lignende Forbud. Dog lykkedes det Henrik Rantzau og enkelte andre at oprette deres Godser efter Forordningens Udstedelse. Mere Betydning fik Loven i Eftertiden, da man for at bekæmpe de adelige Besidderes Paastand paa Skattefrihed fra Landskabets Side paaberaabte sig den kongelige Forordning, i Kraft af hvilken der overhovedet ikke kunde eksistere nogen fri Besiddelse i Landsdelen, men alle skulde betale Skat. En stor Del af Afhandlingen er viet Beretningen om denne Kamp. Iøvrigt omhandles Godsernes hele Stilling og senere Skæbne. De betydeligste af dem gik efterhaanden alle ud af Adelen Besiddelse. En privilegeret Stilling synes overhovedet ingen af dem at have kunnet hævde.

Modstanden mod den skattefri adelige Besiddelses Udbredelse var en naturlig Opgave for Landsherren, men naar det virkelig lykkedes i det væsentlige at holde Adelen uden for Ditmarsken — saavel som Eidersted —, er Grunden vel den, at Regeringen her havde en velhavende, selvstyrende Bondestand som Forbunds-fælle. Netop i det 16. Aarhundrede havde de store Marskbondegaarde dannet sig, svarende til andre Egnes adelige Storgodser, og om deres Ejere gjaldt Breitenaus Ord, at Ditmarskerne »keine Edelleute unter sich leiden wollen«. Ogsaa den Omstændighed, at Skatten blev udskrevet af Landskabet under eet, i Form af en bestemt Afgift, maatte gøre enhver Indtrængen af skattefri adelige Besiddere ildeset.

Johanne Skovgaard.

Af de forøvrigt ikke mange forskere, der sysler med nord-slesvigsk lokalhistorie, er der to mænd, nationalpolitisk hørende til i den tyske lejr, hvis arbejder der er grund til fra dansk side at nævne med megen anerkendelse. Det er Tønderingenen Ludwig Andresen, der er »Mittelschullehrer« i Kiel, og Bremeren, dr. Th. O. Achelis, som gennem mange år først i den tyske tid, siden efter genforeningen har virket som latinskolelærer i Haderslev. Andresens studier samler sig væsentlig om fødebyen, og han har — på tysk — offentliggjort mange mindre bidrag til dens historie. I den nærmeste fremtid vil der desuden formentlig komme til at foreligge en større samlet skildring fra hans hånd. Af anden art er dog hans for godt et års tid siden udgivne to bind *Beiträge zur Geschichte der Gottorfer Hof- und Staatsverwaltung von 1544—1659* (i Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. 1928). Af dette store arbejde vil der vel fra anden og kyndigere side end min blive givet en vurdering her i tidsskriftet. — Dr. Achelis' hovedemne er den by, hvor han har fundet sin virksomhed, Haderslev, hvis historie han har behandlet dels i talrige afhandlinger i tyske og danske tidsskrifter og dels — på dansk — i de to bind *Haderslev i gamle dage*. Dette værk er udgivet af Haderslev by, bd. I, tiden 1292—1626, i 1926 og bd. II, tiden 1627—1800, i 1929. På en smuk og tiltalende måde rager de to forskere op i lokalhistorikernes kreds: ved deres omfattende almindelige historiske viden, ved deres grundige og solide studier og ved deres mangeårige indlevethed i de emner, som de behandler.

»Haderslev i gamle dage« er stærkt præget af disse egenskaber. Man kan ikke andet end beundre den dybe fortrolighed med kilderne og den vidtstrakte belæsthed, hvorom forfatteren aflægger vidnesbyrd i sin skildring af byens historie: fra det år, da Haderslev fik sin interessante på dansk affattede byret, gennem middelalder og gennem reformationstid, hvor hertug Christian (kong Christian III) her virkede for udbredelsen af Luthers lære, og i den senere haderslevske storhedstid, der oprandt, da byen 1544 blev residensby i hertug Hans den ældres lille hertugdømme, da det stolte Hansborg slot byggedes, og da hoffivet i det hele kastede glans over byen. Så følger nedgangstiden med det 17. århundredes ødelæggende krige: byens brand i 1627 og slottets i 1644, fjenders og venners hærgninger i svenskekrigen 1657—60. Med det 18. århundredes fredstid kommer byen atter til kræfter, og de nu langt rigeligere flydende kilder til dens historie muliggør at tegne et omfattende billede af borgernes liv og kår. Ved omkring år 1800 kan man vel med grund som forfatteren stoppe op ved en skildring af »Haderslev i gamle dage«.

Dr. Achelis' fremstilling er i det hele livlig og underholdende, ja til tider ligefrem fængslende. Det sidste må f. eks. siges om kapitlet i bd. II: »To rømningsmænd«, der er bygget op på byens retsprotokoller. Dr. Achelis siger nok i bogens slutning, at han har det som Odysseus, da denne stod ved underverdenens indgang, og de afdødes skygger fløj omkring ham: han har ikke blod nok at lade dem alle drikke, så at de kan opstå for vort åndelige øje og tale til os. Men i det nævnte kapitel i hvert fald er dette lykkedes udmærket.

Af ikke ringe interesse er de mange oplysninger i bogen om sprogblending og sprogskitte i byen. Den nævnte på dansk af-fattede byret fra 1292 ser vi i 1637 blive oversat til højtysk. Fra 1630erne er der endnu på dansk førte kærnerregnskaber, men ellers møder vi snart overalt det tyske sprog som enerådende officielt sprog i retsprotokoller og offentlige dokumenter. I de af kong Frederik III 1655 stadfæstede love for latinskolen hedder det, at latinske og græske forfattere skal forklares, de sidste på latin, de første på tysk og ikke på dansk, og der må ikke tales dansk med eleverne: »Med denne bestemmelse har kong Frederik III, hvad angår brugen af det tyske sprog ved Haderslev latinskole, givet så skrappe regler, som aldrig nogen sinde nogen Gottorperhertug i sine egne« (II 174). Først omkring to århundreder senere — efter treårskrigen — holdt dansk sit indtog som undervisningssprog i latinskolen. — I den oversigt over bøger, trykte i Haderslev i tiden 1759—1800, som gives II 352 ff., finder man tyske og danske bøger mellem hinanden. Folkebøgerne er dog alene på dansk, hvad der formentlig er betegnende nok. Lige så betegnende er det vel, at alle indskrifter på huse er latinske eller senere tyske. Den første danske husindskrift er »Militair-skoel for det holstenske rytter regimente 1798«.

Til sit værk har dr. Achelis skaffet talrige gode og oplysende billeder. At Haderslev rummede mange interessante gamle huse, fik man allerede et udmærket indtryk af gennem Hugo Matthies-sens 1925 udgivne smukke lille bog: *Haderslev og Åbenrå. Gamle gader og gårde*. Men hos dr. Achelis træffer man endvidere på billeder af grundplaner og bykort, på fotografier af segl og dokumenter, af gravstene og epitafier, af bevarede lavsgegenstande m. m. Endelig skal nævnes, at bd. II slutter med en fortegnelse over embeds- og bestillingsmænd og forskellige nyttige registre. Det er alt i alt et værk, som forfatteren har ære af. Det yder et godt bidrag også til Slesvigs almindelige historie, og det opdyrker et område, hvor der endnu er mange laurbær for forskere at hente,

medens de tidligere statsretlige stridsspørgsmål næppe vil have let ved at bevare nutidens interesse.

I sammenligning med dette hovedindtryk af bogen er følgende kritiske bemærkninger små, om end ikke uvæsentlige. For en ordens skyld bør det siges, at sproget mange steder røber forfatterens tyske fødsel, og at et noget bedre gennemsyn af det havde været ønskeligt. Man kan bl. a. ikke som dr. Achelis tale om, at legemet blev bortrevet fra denne jords skrøbelighed (II 368). En bedre normalisering af skrivemåden havde også været ønskelig. I bd. I skrives der f. eks. fuldkommen i flæng Barved, Barvid, Barvith og Barwith syssel; det er lovlig meget af det gode. Hans Tausen kaldes Johannes Tausen, og kartografen Johannes Meyer snart således og snart Johann Meyer. En del ikke rettede trykfejl forekommer der også. Ordforklaringer burde sættes første gang, de ord, der skal forklares, forefindes, og de er stundom noget tilfældige. Trangen til en livlig fremstilling har flere gange ført forfatteren for vidt (se f. eks. bemærkningen om Holberg II 415). Årstallet 1626 er ikke overholdt som grænse mellem de to bind, og kapitelinddelingen og rækkefølgen synes ret tilfældig, men større skade er der måske nok ikke sket derved. Det er irriterende at se billeder hensatte på steder i teksten, hvormed de aldeles ingen sammenhæng har, men det bruges vist af mange.

Nogle faktiske urigtigheder i et så stort værk har naturligvis ikke kunnet undgås. I det I 48 gengivne tingsvidne står der l. 7 f. n. stakell, der senere oversættes som stakit, men der skal stå stabell. »Steen och stabell« (pæl) er et sædvanligt retsudtryk. En mærkelig hjemmelavet forklaring giver dr. Achelis I 170 af »Pilkentafelhaus« som et hus, hvor den kongelige familie fornøjede sig og sine gæster med »pilken« (at mede). Ifølge Kalkars ordbog er pilkentavl et bord til at spille på med kugler (billard) eller brikker. Et »pilkentavlhus« fandtes f. eks. også i haven til Nykøbing slot på Falster, da prins Christian († 1647) residerede der. Dr. Achelis skulde heller ikke have motiveret en 40-marksbøde for brud på husfred — der sloges nogle vinduer ud — med, at vinduerne dengang var dyrere end nu (II 59). Når han endvidere II 52 skriver: »Under forudsætning af, at alle bosiddende borgere har udøvet deres valgret, var der i 1720 106 huse i Haderslev . . .«, korrigerer han senere selv dette s. 243 ved omtalen af byens »første vejviser« 1721, hvor han nævner 159 huse. Når han s. 254 taler om, at Christian VI 1738 oprettede et »kommercekollegium« i Haderslev, kunde man i og for sig ønske, at det var nævnt, at

sådanne kollegier også samtidig oprettedes i de andre vigtigere byer. Bemærkningerne s. 56 om rådets ret til at vælge nye deputerede borgere synes misvisende, da den kongelige resolution netop stadfæstede rådets kandidat.

Det nu anførte er vist det væsentlige af de kritiske bemærkninger, som jeg ved min gennemlæsning af bogen har noteret. De ødelægger dog ikke det hovedindtryk, at »Haderslev i gamle dage« er både et dygtigt og et fængslende lokalhistorisk arbejde, hvoraf andre forskere kan lære meget, og et arbejde, som først og fremmest Haderslev bys borgere forhåbentlig vil vide at påskønne. Skulde det ikke være en opgave for dr. Achelis at fortsætte med Haderslevs historie i det 19. årh. — trods udsigten til, at behandlingen af de nationalpolitiske stridigheder vil kunne skaffe ham utak både fra dansk og fra tysk side?

Holger Hjelholt.

Man tør vel paastaa, at der i de seneste Aar er blevet noget mere Interesse for og Kendskab til Island i Danmark. Man kan maaske ogsaa have Lov til at mene, at dette i nogen Grad skyldes »Dansk-Islandsk Samfunds« Virksomhed, bl. a. dets litterære. Heri har ogsaa Bibliotekar Dr. Sigfús Bløndal taget Del. Saaledes udgav Samfundet 1923 og 1924 to Hefter *Islandske Kulturbilleder* af ham. Heri findes fortræffelige Smaaafhandlinger fra forskellige Omraader og Tider. »Algierske Søroveres Tog til Island Aar 1627«, »Traditionen i den islandske Litteratur« o. s. v. Forfatterens Fremstilling er i lige Grad paalidelig og livfuld. Maaske burde især hans Skildring af Provsten Jón Steingrímsson fremhæves som et i al sin Korthed gribende Kulturbillede fra Islands dybe Nedgangstider i Slutningen af det 18. Aarhundrede.

Det er velkendt, hvilken Betydning Dr. Bløndal har haft for Kendskabet til Islandsk her i Landet ved sin Ledelse af Udgivelsen af den store Islandsk-Danske Ordbog, men det er værd at fremhæve, at han er stedkendt mange andre Steder end paa dette sit sproglige Specialomraade. Han har en alsidig Viden, som paa forskellige Maade kommer hans islandske Forfatterskab til Gode, og som — sammen med hans ypperlige Behandling af vort Sprog — gør ham til den bedste islandske Publicist paa Dansk for Tiden. Det nyeste Vidnesbyrd herom er den fine Bog, som han sammen med Lektor Sigurður Sigtryggsson i Sønderborg nylig har faaet udgivet ved »Udvalget for Folkeoplysnings Fremme« *Gammel islandsk Kultur i Billeder* (Kbh. 1929). En kort, men meget oplysende Indledning og nogle ligesaa oplysende Forklaringer indrammer en Række fortræffelige Billeder fra

islandsk Kultur gennem Tiderne. Det er en Nydelse at sidde og se paa disse ypperlige Gengivelser af gamle islandske Boliger, Redskaber, Dragter, Smykker, Kirkeinventar, Bogtryk m. m. Men det er ogsaa en inciterende Maade at gøre Bekendtskab med den islandske Kultur paa. Vi skylder de to islandske Forfattere Tak for den gode Idé og den gode Udførelse, thi med den Hast, som den islandske Kultur har udviklet sig i det sidste halve Aarhundrede, bliver Arbejdet for at holde den danske Almenhed oplyst for hvert Aar mere paatrængende nødvendigt, hvis Forbindelsen mellem de to Folk skal have nogen virkelig folkelig Berettigelse.

Maatte jeg i den Forbindelse spørge: Hvornaar faar vi det Værk, som skildrer os de mange fremragende Islændinges Virksomhed og Betydning gennem Tiderne for Danmark? Det er paa Tide, at den Bog bliver skrevet. Saa vel som den anden — mindre — om de enkelte Danske, som har indlagt sig Fortjeneste af det islandske Folks Liv i Nød eller under Folkets Rejsning.

Arne Møller.

Stednavneudvalgets første Publication *Samsøs Stednavne* (1922) er i 1929 bleven efterfulgt af *Frederiksborg Amts Stednavne*. Med Henblik paa det Arbejde, der her er organiseret, og i Tilslutning til de Undersøgelser, der foretages i England af English Place-Name Society, har Videnskabernes Selskab udsat sin Prisopgave i nordisk Filologi for Aaret 1930: Der ønskes en Undersøgelse af de nordiske Stednavne inden for et større Omraade af Danelagen med særligt Henblik paa det her foreliggende Sprogstof.

Bøger indsendte til Redaktionen.

- Hector Boeck: Tillæg til 12. Bataillons Historie 1679—1929. Kbh. 1930.
- Karl Brandt: Gegenreformation und Religionskriege. Deutsche Geschichte hrsg. v. Erich Mareks. Lpz. 1930.
- Fr. Brandt: Den unge Søren Kierkegaard. Kbh. 1929.
- Hans C. Bruun: Om Tvekampens Stilling i oldgermansk Rettergang, særlig dens Forhold til Gudsdommene. Kbh. 1930.
- Olaf Carlsen: Realistiske Strømninger i den højere Skoles Undervisning. I. Kbh. 1930.
- Anton Degn: Oversigt over Fiskeriet og Monopolhandelen paa Færøerne 1709—1856. Thorshavn 1929.
- A. Dopsch: Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft in der Weltgeschichte. Wien 1930.
- Franz v. Jessen: En slesvigsk Statsmand. I. Kbh. 1930.
- Friis, Linvald, Mackeprang: Det danske Folks Historie. H. 80. Kbh. 1929.
- Norske Herredags-Dombøger, udg. for Kjeldeskriftfondet ved P. Groth. Oslo 1929.
- R. Haupt: Kurze Geschichte des Ziegelbaus und Geschichte der deutschen Ziegelbaukunst bis durch das 12. Jahrhundert. Heide i. H. 1929.
- F. C. Krarup: Fra Romantisme til Realisme. Kbh. 1930.
- Paul Herre: Weltgeschichte am Mittelmeer. Potsdam 1930.
- O. A. Johnsen: Tønsbergs Historie. Oslo 1929.
- Arni Magnússons Levned og Skrifter ved Finnur Jonsson. I—II. Kbh. 1930.
- Troels G. Jørgensen: Danmark-Norges Højesteret 1790—1814. Kbh. 1930.
- Norske kyrkjelege Jordebøker efter Reformasjonen, udg. for Kjeldeskriftfondet. Oslo og Hamar Bispedømes Jordebok 1574—1577 ved Sigurd Kolsrud. Oslo 1929.
- R. Laache: Henrik Wergeland og hans Strid med Prokurator Praëm. III. Oslo 1930.
- Stockholms stads tänkebog 1524—29. Udg. af Ludvig Larsson. Lund 1930.
- Edv. Lehmann: Grundtvig. Kbh. 1929.
- Vilhelm Lorenzen: Haandtegnede Kort over København 1600—1660. Kbh. 1930.
- Vilhelm Lorenzen: Problemer i Københavns Historie 1600—1660 belyst ved samtidige Kort. Kbh. 1930.
- H. St. Lucas: The Low Countries and the Hundred Years' War 1326—1347. Michigan 1929.
- M. Lundborg: Heliga Trefoldighetskyrkan i Kristianstad. Kristianstad 1928.
- Hugo Matthiessen: Hærvejen. En tusindaarig Vej fra Viborg til Danvirke. Kbh. 1930.

- E. de Moreau: Saint Anshaire. Louvain 1930.
- Niels Møller: Verdenslitteraturen. H. 36—44. Kbh. 1929—1930.
- Valdemar Møller: Fra svundne Dage. Kbh. 1930.
- Major Peter Schnitlers Grenseeksaminationsprotokoller 1742—1745. II. ved J. Quigstad og K. B. Wiklund. Oslo 1929.
- A. Ræder: Rom og Kampen om Jord. Oslo 1929.
- S. Schartau: Malmö högre allmänna läroverk under den danska tiden. Malmö 1929.
- Otto Scheel & Peter Paulsen: Quellen zur Frage Schleswig-Haithabu im Rahmen der fränkischen, sächsischen und nordischen Beziehungen. Kiel 1930.
- Peter Schindler: Liturgi. 7. H. Kbh. 1930.
- Peter Schindler: Den hellige Benedikt af Nurcias Munkeregel. Kbh. 1929.
- Paul Schmitthenner: Krieg und Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte. Potsdam 1930.
- Johan Schreiner: Olav den Hellige og Norges Samling. Oslo 1929.
- C. M. Schybergson: Fran Tilsit till Sveaborgs Kapitulation. Åbo 1929.
- Didrik Arup Seip: Trondhjems Bynavn. Trondhem 1930.
- Jordetal og Marketal, udg. for Kjeldeskriftfondet ved Asgaut Steinnes. Oslo 1929.
- Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede. 3.—14. H. Kbh. 1929—1930.
- I. I. A. Worsaae: Breve 1840—1885. Udg. af Ad. Clément. Kbh. 1930.
- Okonomi og Politik. III. H. 4. Kbh. 1930.
- Fra Himmerland og Kjær Herred. XVIII. Aalborg 1929.
- Scandia. II. 2. 1929. III. 1. 1930.
- Norsk historisk Tidsskrift. 5. R. VIII. H. 1. Oslo 1930.
- Norvegia sacra 1928. Oslo 1929.
- Personhistorisk Tidsskrift. Sthlm. 1929.
- Svensk historisk Tidsskrift. XLIX. H. 4. L. H. 1. Stockh. 1929.
- Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland. CCX. Pehr Kalms resa till norra Amerika, utg. av F. Eifving & G. Schaumann. Hlsf. 1929. — CCXI. J. N. Reuter: »Kagalen«. II. Hlsf. 1930.
- Historiallinen Aikakauskirja. 1929. H. 4. 1930. H. 1.
- Ajaoline Ajakiri 1924. H. 4.
- Neues Archiv f. sächsische Geschichte und Altertumskunde. L. Dresden 1929.
- Zeitschrift des Vereins für lübeckische Geschichte und Altertumskunde. XXV. H. 2. Lübeck 1929.
- Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte XLII. Hansische Geschichtsblätter LIV. Lübeck 1930.
- Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde. Bd. 93. Schwerin 1929.
- Thüringisch-sächsische Zeitschrift für Geschichte und Kunst XVIII. 2. H. Halle a. S. 1929.
- Basler Zeitschrift XXVIII. Basel 1929.
- Bollettino dell' associazione internazionale degli studi mediterranei. Rom 1930.
- The international mediterranean research association of Rome. Paris 1929.

Foreningens Medlemmer kan, for saa vidt Forraad haves, faa ethvert Bind af 1.—9. Række af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 Kr. Registret til 3dje Række leveres, naar ønskes, gratis sammen med Rækkens 6te Bind; ellers betales det med 50 Øre. Indholdsfortegnelsen til de 5 første Rækker koster 30 Øre.

For følgende Bøger gælder foreløbig en **Prisnedsættelse**:

GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 Ø.

KONIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller. 1 Kr.

MOLBECH: Historiske Aarbøger. 1—3. D. 50 Ø.

FEINHARDT: Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. III.) 30 Ø.

RØRDAM: Københavns Universitets Historie 1537—1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 Kr. (Enkelte Bind eller Aktstykkerne. 50 Ø.)

STEENSTRUP: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 2 Kr.

Desuden er **Prisen** paa en Række enkelte Hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 Øre; nærmere Oplysninger gives i Subskriptionsindbydelsen til Tidsskriftets 8de Række, der kan faas gennem enhver Boghandel.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgangen aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 3 og 6 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, vil behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Kasserer.

Listen over Bøger sendt til Redaktionen findes paa et Blad indlagt i Heftet.

INDHOLD

	Side
Nogle Strejflys over Christian IV.s Tidsalder. Af Prof. dr. jur. et phil. Joh. Steenstrup	1— 49
Fr. Jul. Kaas og A. S. Ørsted i 1826. Af mag. art. Hans Jensen	50— 67
Smaastykker og Oversigter:	
Marken som Værdienhed paa Færøerne. Af Arkivvolontør Anton Degn	68— 78
Slaget ved Axtorna. Af stud. mag. Olof Teinnæs	78— 93
Anmeldelser	94—105
Nyt fra historisk Videnskab	106—129
